SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 28 1963 ČÍSLO 3

JAZYKOVÝ ROZBOR KUBÁNIHO POVIEDKY MENDÍK*

Jozef Ružička

Idea poviedky

Ľudovít Kubáni (1830—1869) predstavuje svojou literárnou tvorbou prechod od štúrovcov k literatúre matičných rokov. Už staršia literárna história a kritika ho hodnotila ako „výborného charakteristika", čo sa týka najmä jeho kratších próz, a hlavne poviedky Mendík. Aj v tomto diele sa autor usiloval podať pravdivý obraz o ľuďoch svojej doby. V Kubániho diele sú teda už silne zastúpené rozličné realistické slohové postupy.

Kubániho Mendík vznikol v rokoch 1859—1860, teda v porevolučnom období, v ktorom slovenský inteligent hľadal svoje poslanie, ale ho už nenachádzal v duchovnej oblasti: rozpor medzi kultúrnou prácou pre národ a materiálnou biedou inteligencie viedol ľudí k snahe vybudovať si zaistenú existenciu v remesle a podnikaní. Tým smerom sa vyvíjal aj mendík Martin Klipták — sirota po učiteľovi a nádejný adept „poctivého remesla mäsiarskeho".

Poviedka Mendík berie námet zo skutočného života a podáva ho tak, aby tento námet zo života mohol aj zasiahnuť do života. Preto sa karikovaním vlastností vyhranených typov až príliš jasne ukazuje, kam má podľa chápania Ľudovíta Kubániho smerovať spoločenský vývin: od nepraktického národného pátosu štúrovcov k statočnej drobnej práci na ekonomickú záchranu národa v danej politickej situácii.

Ostrie hraníc medzi kladným a záporným sa v Kubániho Mendíkovi tlmí humoristickým pohľadom na skutočnosť. Pravda, aby sa dielo neminulo cieľa, záporné typy sú vykresané jednoznačne: sú to ľudia, ktorí sa za materiálnymi, „chlebárskymi" cieľmi ženú bezohľadne a na tejto ceste za majetkom lámu všetky prekážky surovou silou.

---

* Redakcia ponecháva písanie mena Ľ. Kubániho v pôvodnej podobe s *-i* na konci, pretože sa v poslednom čase takto uvádza v reedícii jeho diel ap.

Poviedka Mendík je vlastne obraz z učiteľského života, ale rodina učiteľa Šípika je postavená do širších súvislostí spoločenských, najmä prostredníctvom mäsiara Volovca. Láska dvoch mladých — kaplána Bohuslava Trnovského a učiteľovej dcéry Sidonie — naráža na prekážky, ale nakoniec predsa len dôjde k šťastnému zakončeniu. Toto pásmo epizód sa kladie do rámca, ktorým je život mendíka Martina Kliptáka, vyšlý zo zničenej učiteľskej rodiny a smerujúci k zaistenej postati živnostníka.

Zanikajúci svet starosvetských rechtorov sa stelesňuje v osobe Philippa Šípika. Povrchná učenosť a vznešenosť sa tu stavia do krivého zrkadla satiry, vyrobeného v dielni zúfalého úsilia pani rechtorky Margarethy Šípikovej po materiálnom zabezpečení seba aj svojich detí. Ale aj táto chlebárska morálka sa šľahá bičom satiry. Tak pani rechtorka, ako aj jej partner v tomto úsilí, nadutý zbohatlík Ondrej Volovec, stroskotávajú na mravnej hodnote čisto zmýšľajúcich ľudí: vo veciach lásky napokon rozhodne horúce mladé srdce, a nie vypočítavý starý rozum. Túto mravnú silu má mladá inteligencia, čo je jedinou romantickou črtou v celom diele.

Uvedené štyri výrazné typy — učiteľ Šípik, jeho žena, mäsiar Volovec a mendík Klipták — sú jednak dobre opísané, jednak výrazne rozlíšené aj rečou, pričom reč jednotlivých postáv sa nápadne líši aj od reči autora. V tom je vari najväčšia hodnota Kubániho Mendíka, i keď sa na túto zložku Kubániho poviedky doteraz nepoukázalo. Preto treba túto otázku preskúmať na kompletnom materiáli.[1]

Ako študijný text sme použili prvé vydanie Kubániho Mendíka v časopise Sokol I, 1860, č. 3—7. Okrem tohto východiskového textu sme z praktických príčin prihliadali aj k ostatnému čitateľskému vydaniu Kubániho diela, ktoré edične pripravil I. Minárik.[2]

I. Minárik postupoval pri spracúvaní textu poviedky Mendík (ako sa to dá zistiť porovnaním jeho textu s textom P. Kompiša vo vydaní Mendíka v nakladateľstve Slovenskej ligy, Bratislava 1935) celkom samostatne a pridržiaval sa viac-menej dôsledne zásad, ktoré uvádza v edičnej poznámke. Pre text Mendíka možno formulovať tieto zásady takto: 1. Text je prepísaný podľa dnes platnej kodifikácie pravopisnej a gramatickej. 2. V slovníku v podstate niet zásahov (okrem drobných jednotlivostí, ktoré však lexikálnu normu autora nenarúšajú). Tieto zásady

[1] Doteraz najpodrobnejšie zhodnotil dielo Ľudovíta Kubániho O. Čepan v úvodnej štúdii *Ľudovít Kubáni a jeho prozaické dielo,* uverejnenej v roku 1956. Z tejto štúdie čerpáme údaje aj o korešpondencii Ľ. Kubániho, týkajúcej sa Mendíka. Čepanovo hodnotenie poviedky Mendík však dopĺňame výsledkami rozboru jazyka a štýlu tejto poviedky. Ide najmä o vystihnutie Kubániho myšlienok o budúcnosti slovenského národa.

[2] Ľudovít Kubáni, *Valgatha a iné prózy,* Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1956.

možno prijať ako vhodné pre čitateľské vydanie staršieho literárneho textu. No žiada sa, aby sa uplatňovali dôslednejšie, než to robil I. Minárik.

Pri úprave textu Mendíka totiž I. Minárik hlboko zasiahol do samotného diela zámerným charakterizovaním mendíkovej tetky aj nárečovými prvkami. Porušila sa tým stavba diela, čo treba odmietnuť, i keď sa tým charakterizačná hodnota priamej reči obohatila.

Osobitne treba uviesť, že v novom čitateľskom vydaní sa dôsledne upravilo aj znenie nárečia, ktorým hovorí Ondrej Volovec. Túto prácu odborne spravil J. Orlovský.[3]

Príklady uvádzame podľa pôvodného vydania Mendíka v časopise Sokol, ale prepisujeme ich podľa dnešných pravidiel pravopisných, interpunkčných, hláskoslovných a morfologických. Do stavby vety však nezasahujeme.[4]

Reč autora

1. Spisovná slovná zásoba okolo r. 1860 ešte nebola ustálená. Preto neprekvapuje pestrosť Kubáňho slovníka: v autorskej reči nachádzame popri knižných výrazoch aj také jednotky, ktoré i dnes pociťujeme ako nespisovné.

Medzi knižné výrazy treba v prvom rade zaradiť zložené slová, najmä adjektíva a substantíva, ktoré boli bežné v klasicizme. V Mendíkovi sa z nich používajú napríklad tieto: *divnosmutný* (divnosmutná nôta), *divnosladký* (divnosladké dumy), *pevnokrásny* (pevnokrásny ťah písma), *vínoľúby* (vínoľúby klasik), *krásotvorný* (krásotvorný štetec Bohúňov), *srdceraniaci* (srdceraniaci výkrik), *pevnozvučný* (pevnozvučné nie), *podivnokrásny, bystroumný* ... Zo zložených substantív sú nápadné najmä tieto: *vieropravda, ľúbolist, skaloplocha.*

Blízko k uvedeným výrazom stoja aj spojenia, najmä prirovnania, ponášajúce sa na klasiku: *Olymp odhodlanosti; aký to bol Endymion* (= mladík); *zaplakala nad zboreninami svojich námerov tak ľútostivo, ako matka Gracchov nad mŕtvolami nešťastných synov* ...

[3] Úprava nárečového textu sa vykonala veľmi svedomite. Porovnaním pôvodného textu v Sokole I a textu z ostatného vydania dochádzame k záveru, že Orlovského úpravy sú v duchu celej poviedky, pretože smerujú k vernému zachyteniu miestneho nárečia. Preto možno súhlasiť aj s takými zásahmi, ako je zámena substantíva *plot* substantívom *lesa* a pod.

[4] V čitateľskom vydaní sa zvyčajne mení aj gramatická stavba vety, „kde si to vyžaduje jej plynulosť" (ako to píše I. Minárik v edičnej poznámke). Lenže uplatňovanie takejto zásady nesie so sebou nebezpečenstvo subjektívnych zásahov, ktoré môžu veľmi citeľne narušiť aj podstatu umeleckého diela. V našom prípade sa napríklad takými zásahmi stiera napätie medzi rečou autora a rečou postáv.

Charakteristické sú aj prívlastky, ktoré sa používajú pri opise mladuškej Sidonie: *labutie ňadrá, labutie hrdielce, anjelská tvár, alabastrové čielce, kalinové pery, strieborný hlas, spiežový hlas* ... Pravda, tu už vidieť priblíženie sa k ľudovej reči, k slovenskej realite (ako to bolo zjavné u štúrovských básnikov), čo ešte viac vyniká pri bežnom vyjadrovaní kvality veci alebo deja prirovnaním: *brucho má* [učiteľ Šípik] *okrúhle ako plný mesiac alebo ako polcentová tekvica; biely ako sneh čepiec; dvoje čiernych, lež ohnivých ako uhoľ očí; a vyjmúc ovocných stromov, ktoré rástli husto vovedne ako čierna hora; na tenulinkom vrcholci ... kolembalo sa jedno chlapča ako čížik na prútiku; vycibrená ako oceľ šelma; oflinok tvrdý ako feruľa; Gažo sa hodil ako spruha na svoje predošlé miesto; zastal si ako stĺp; postavil sa ako strela; triasol sa ako prút / ako list / ako osika; stála ako skamenená* ...

V autorskej reči je veľa slov, ktoré stoja na okraji spisovnej slovnej zásoby. Sú to najmä nárečové slová a neologizmy, ktoré sa v spisovnom úze neujali. Uvedieme niekoľko príkladov: *popolka* (= hrubá plachta), *bucolák* (= buteľka), *domárka* (= domáca čiapka), *stukať* (= vzlykať), *ležiatko* (= ležovisko), *harmúnový kvet* (= harmanček), *ovsenica* (= druh hrušiek), *vohľač* (= pytač), *rozrandavený* (= roztrhaný), *obzerať ohnisko, ohniskár, prísť pre posteľ, strimovať* (= zdržiavať), *ľúbenica* (= milá), *konať sa niekam* (= unúvať sa), *vytemešiť* (= vytiahnuť), *škňúriť sa* (= škľabiť sa), *drážiť* (= dráždiť), *zastávateľ* (= zástanca), *ochodzný úrad* (= okresný úrad), *dlhorúrovica* (= fajka s dlhou rúrkou), *listonoška* (= náprsná taška), *klesohlas* (=rým).

Za ľudový prvok možno pokladať aj používanie miestnych prísloviek pri slovesách, ktoré už implicitne vyjadrujú okolnosť miesta: *vstať hore, odísť preč, vojsť dnu, vyjsť von, zostúpiť dole* ...

V autorskej reči nachádzame aj cudzie slová, ktoré v tom čase boli bežné najmä v hovorovej reči. Sú to slová, ako *šúch* (= stopa), *sto zlatých šajn, štafírovať sa* (= dávať sa do poriadku), *merťuk* (= miera), *feruľa* (= palica), *funt, zať in spe* (= budúci zať), *čisté striebro trinástej próby, a písal Anweisung na pintu vína, štrimfľa, kišasonka* ... Dnes by sme ich museli pokladať za nevhodné v akomkoľvek spisovnom prejave, ale v polovici minulého storočia takto negatívne sa hodnotiť nemohli.[5]

[5] Z vlastného textu Mendíka možno uviesť priamy dôkaz o tom, že slovná zásoba spisovnej reči okolo roku 1860 nebola ustálená. Kubáni v celom rade prípadov v zátvorkách uvádza vysvetlenie cudzieho alebo málo známeho slova, ako aj neologizmov. Sú to napr. tieto slová: *luhal (cigánil), voľniny (rozmar), liešťina (lieskovec), olovko (ceruzka), klesohlas (rým), praedestinatia (predzriadenie), šmariť (hodiť), fulminantný (hromovitý), merťuk (miera), bucolák (hlinený krčah), vankúše (hlavnice), na vágóva (na zabitie), na preces (na večerné modlitby).*

2. Celá poviedka má humoristický ráz. V lexike to preráža najmä v niektorých prirovnaniach a obrazoch. Taký je povedzme opis Volovca pred vyšetrujúcim richtárom:

Tvár Bandiho sa škňúrila, gamba sa mu ešte o pol palca zdĺžila, a keď mu železnú obrúčku lepšie na rukách zatiahli — straško ako bol — vyjavil po kuse všetky kúsky, ktoré mu k súdkom dvadsiatnikov a toliarov dopomohli.

Podobne ironizujúco vyznieva aj uvažovanie kaplána Trnovského o tom, že sa dá na rechtorstvo, keďže sa na kaplánsku plácu nemôže oženiť.

„Nech som dobrý! Stanem sa učiteľom; veď nemusí každý bielu kamžu nosiť!" zvolal zrazu odhodlane a videl sa už pri organe. Tu mu ale napadlo, že on, chudák, iba vtedy organovať vedel, kým ešte prstami nepreberali . . .

Aj stavanie básnického naladenia zaľúbeného kaplána do ostrého protikladu s banálnou skutočnosťou vyvoláva úsmev, najmä keď sa komika situácie snúbi s komikou vyjadrenia.

„Tak je nič! Musíme čakať, i ty, svätica moja, i ja, lukatínsky kaplán!" zašepkal bolestne, vyňal z listonošky kúsok bieleho papiera a olovko (ceruzku) a oddal sa do skladania ódy na „Trpezlivosť nešťastnej lásky". Práve na „srdce" klesohlas (rým) hľadal, ponevač sa mu „prudce" nevidelo, keď v lieskovine zašušťalo a ktosi stenajúc zavzdychol.

Aj mená postáv pôsobia humoristicky, hoci sa nimi vystihujú základné povahové alebo telesné črty osôb. Sušický učiteľ sa volá Philippus Šípik, lukatínsky kaplán má meno Bohuslav Trnovský, jeden mendík sa volá Martin Klipták, druhý Gašpar Kura, ruskopoliansky mäsiar nosí výstižné meno Andreas čiže Bandi alebo Ondrej Volovec (a v jeho cimeri je volská hlava s dlhými rohmi). Mená Šípik a Trnovský naznačujú chudobu inteligencie, meno Klipták je podľa výzoru (= „slziacich očí chlapec").

3. Zo syntaktických prostriedkov sú pre Kubániho jazyk najviac charakteristické tieto prvky: polovetné konštrukcie, zložené súvetia, vety so slovesom na konci a kladenie genitívneho prívlastku pred nadradené substantívum.

Z polovetných konštrukcií sú nápadné najmä konštrukcie s prechodníkom a príčastiami.

Veľká frekvencia konštrukcií s prechodníkom je podkladom pre používanie činného aj trpného prechodníka. Tieto väzby sa používajú najmä v rámci uvádzacích viet. Aj tým sa zhusťuje vyjadrenie okolností, za ktorých sa uskutočňuje jazykový prejav vystupujúcich osôb.

„Ja šúcham, ale ty nešúchaš," vyhováral sa Martin, drhnúc nôž popolom, ako mu len sily stačili. — . . . a mendík, z tejto strany uspokojený, jednako až na smrť zoslabnutý súc, zatvoril oči a zaspal sladkým snom.

Frekventované sú aj konštrukcie s príčastím. Nielen činné príčastie prítomné, ale aj činné príčastie minulé je zastúpené veľmi často.

„Hej, Mutie, Mutie!" volal na šarvanca, veselo popredku poskakujúceho. — ... všetko k príprave veľkej hostiny pre dôjsť majúceho vohľača.

„Hneď mu spomôžeme!" vravel prez kamennú ohradu do Orešníka skočivší kaplán, fŕkal vodou do mendíkovej tváre, šuchral mu líca, až vidiac, že chlapec pomaly k sebe prichodí, nalieval mu do úst vody. — „Ale, mamika, prosím vás, nemorte tak to úbohé chlapča, veď už jednako celkom vycivelo!" prosila na tento lomoz do exekučnej chyže vstúpivšia Sidonia.

Takisto sú hojné aj konštrukcie s trpným príčastím.

Svojvoľný Mutius skríkol, skríkla i šuchotom lámajúcich sa haluzí z ľúbostného snenia prebudená deva. — V škole, naprostred chyže po zemi rozložené, čistili sušickí mendíci nože. — „Pochybujem," odvetil slabým hlasom nevyvratnými dôvodmi z Olympu svojej odhodlanosti zhodený pán Šípik, a slzy horkosti nad trápnym postavením prebleskovali jeho okom.

Všetky polovetné konštrukcie slúžia v našom texte na zhusťovanie vyjadrenia. Preto sú v súlade s logickou výstavbou vety a súvetia.

Kubániho súvetie sa vyznačuje bohatstvom obsahu a zomknutosťou formy. Aj v Mendíkovi možno nájsť dosť komplikovaných súvetí, ktorých stavba je síce prehľadná, ale je preťažená aj vložkami, aj polovetnými konštrukciami.

Martin letel skokom a Trnovský dvere, pri tom všetkom, že zakladkané boli, pevne v rukách držiac, premýšľal, kam ho asi toto dobrodružstvo zavedie. — Kura ale spravil urazenú tvár, zaprisahal sa na dušu, že je to nie pravda, a malý Klipták, miesto žeby si bol pomohol, dostal za príčinu krivého svedectva ešte zopár oflinkov. — Trnovskému sa pred očami meniť začalo; nazdával sa, že on nemá, nemôže mať soka, a tu už i mendíci vedia, že Andreas Volovec, vychýrený na doline boháč, o pána Šípikovu Sidoniu sa uchádza.

Komplikovanosť vety sa zvyšuje aj častými vložkami, ktoré neraz majú aj vetnú stavbu.

Už dva roky v svojom — aspoň na veži — vysokom povolaní postavený, prebil sa cez všetky mendícke kúsky, a pri tom všetkom u pani učiteľovej vo veľkej láske stojí. — Medzitým Trnovský — nezadarmo, že sa tak volal — sedel na opravdovom tŕní, na tŕní zožieravej, možno nevyslyšanej lásky a — na tŕní stozlatového kaplánstva. — Ako takto pán učiteľ Kliptákovi sentenciu vyčítal — ktorú ale, aby sme jeho útrpnému srdcu za pravdu dali, potom na trest kľačania premenil — chytil mendíka za ruku a odviedol ho do učbárne.

Veľmi nápadnou črtou Kubániho syntaxe je slovosled v rámci jednoduchej vety. Sloveso, najmä v určitom tvare, býva veľmi často na samom konci vety. Uvedieme niekoľko typických príkladov.

My, potrhanú Gašparovu spoveď vyratovať nechtiac, vo výťahu zdeľujeme to, že on, obadajúc pri Kliptákovi groše, tieto mu spolu aj s listom v noci vzal,

a s pani učiteľkou na dôverných nohách stojac, tejto oddal. — Ako sa už milá spoločnosť pokrmom a nápojom bola potúžila, začal trocha vínom nabraný pán Volovec driemkať, čo aj nie div, bo mu svokor toľko šibrinkoval tými latinskými porekadlami kolo uší — že ho naposledok driemoty došli. — Ostatné slová ale nedopovedal, len si ich pomyslel, lebo mu ich pohľad manželkin naspäť do úst vrazil.

Tento humanistický slovosledný princíp je nápadný najmä v polovetných konštrukciách. Aj tu často stojí slovesný tvar na konci konštrukcie.

Obzvlášte jedna vypínala sa nad druhými v podobe malého amfiteátra, polkolesom skál a polkolesom húšťavy obohnaná. — Asi o týždeň po týchto udalostiach putovala horou, medzi Sušicami a Ruskopolím ležiacou, zo troch osôb záležajúca karavána. — Ten prvší citoval Anakreona, Horáca a druhých vínoľúbych klasikov, ten druhý pamätal len na svoj žalúdok, na tie reči málo dbajúc.

Nápadné je postavenie genitívneho prívlastku pred nadradeným substantívom, najmä ak ide pri opise o viacrodé rozvitie toho istého substantíva.

Pán Philipp Šípik, ako povedáme, učiteľ v Sušiciach, asi 42-ročný, mocnej, tučnej, územčistej postavy chlap... — Pani Margaretha Šípik, rodená Klokočáni, manželka pána učiteľa, vysokej, rozhodujúcej postavy žena... — Pán Bohuslav Trnovský, kaplán zo susednej dediny Lukatína, mladý, dvadsaťpäťročný, prívetivej tváre šuhaj. — Otvorili sa potíšku dvere a dnu vstúpila mladá, milých ťahov tváre pani, vo vkusnom obleku.

Takto v antepozícii sú aj atribúty vyjadrené slovesnou konštrukciou. Uvedieme aspoň jeden-dva príklady:

V takejto planej vôli postaveného došla ho žaloba, ktorú do chyže vstupujúci Kura na chudáka Kliptáka takto prednášal. — V prvom priestrannejšom priečine stál pána Šípikov rožný statok: ut pote (ako on hovoril) krava s teliatkom a ku svadbe určená, zabíjať sa majúca, dvojročná jalovica.

Vymenované črty ukazujú, že Kubániho veta má ešte isté prvky staršej, humanistickej syntaxe. Najmä v opisných partiách sa uplatňujú tieto staršie postupy veľmi výrazne. Ináč sú už zastúpené syntaktické postupy, ktoré sú hojnejšie v hovorenom jazyku: prehľadné, jednoduché súvetia a vety usporiadané na základe významového princípu. Vidieť to na týchto prípadoch.

O chvíľku vyšla bosá žena von, pritisla malého Martina ešte raz k svojim prsiam, povedala mu, aby bol poslušný, a odišla preč. Chlapec zaplakal bolestne a odtiahol sa pod školskú lavicu, aby tam k svojmu novému stavu privykal. — Ako sa stalo, tak sa stalo, dosť na tom, pána Volovca zadržala pani učiteľka k obedu. Martin s vínom tiež bol prispel, ba opakoval svoju chôdzu do krčmy ešte zo dva razy; dosť na tom, povedáme ešte raz, že keď sa Volovec z vohľadov domov poberal, vytiahol z dolomána z jednej štrimfle 50 toliarov a vtisol ich

domácej panej do ruky — s tým doložením, že to miesto prsteňa jeho budúcej vernej manželke.

4. Reč autora vykazuje aj v slovníku aj v skladbe pestrú zmes knižných, neutrálne spisovných a okrajových prvkov. V rámci našej poviedky pokladáme však za najdôležitejšie knižné výrazy a archaizujúce syntaktické postupy, lebo nimi sa reč autora najvýraznejšie odlišuje od reči postáv, pravda, ak máme na mysli predovšetkým reč osôb, ktoré nie sú charakterizované okrajovými prostriedkami lexikálnymi a syntaktickými.

Reč postáv

1. Učiteľ Šípik sa podáva ironicky ako predstaviteľ nepraktickej, formálne vzdelanej inteligencie, ktorá žije v materiálnej biede, ale i tak je nesmierne pyšná na svoje latinské vzdelanie. Ukazuje sa to napríklad aj na rodných menách príslušníkov celej rodiny. Sám Šípik sa píše Philipp, svoju manželku volá Maegera (ale oslovuje ju len Margaretha), dcére dal meno Sidonia Cleopatra a synovi Mutius Horatius.

Autor dobre vystihol zamestnanie i nepraktickú povahu Šípikovu feruľou a dlhorúrovou fajkou (akoby odznakmi) a množstvom latinských (i maďarských a nemeckých) slov, fráz a citátov. Nájdeme ich v každom jeho prehovore. Uveďme napríklad jeho slová adresované synovi, ktorý sa vzpiera proti svojim latinským menám:

„Taceas, nequam! To jest: halgass, fiam! Mutius Scaevola a Horatius Cocles boli chýreční hrdinskí Rimania, máš byť hrdým, že ich meno nosíš, k ich pocte som ťa tak nazval, — a de cetero, tvojich prezývačov zajtra solenniter potrescem!"

Alebo jeho slová Volovcovi, ktorého prichytili pri krádeži:

„Donec eris felix, multos numerabis amicos!" preriekol vyvýšeným hlasom pán Šípik. „To je po slovensky, domine Volovec, toľko, že ste vy oplan — a zo svadby nič — dixi."

Autor však sympatizuje s učiteľom Šípikom, ale len v tom, že sa vzpiera proti bezohľadnému uskutočňovaniu zámeru svojej manželky — dosiahnuť bohatstvo vydajom šestnásťročnej dievčiny za päťdesiatročného chlapa. Pravda, Kubáni v osobe učiteľa Šípika neodsudzuje inteligenciu vôbec, ale len starosvetských latinákov: veď sympatizuje s kaplánom Trnovským, predstaviteľom mladej inteligencie. V osobe kaplána Bohuslava Trnovského sa totiž Ľudovít Kubáni odkláňa od programu svojich rovesníkov-štúrovcov a prikláňa sa ku koncepcii Jána Kollára, možno, pod tlakom drsnej porevolučnej skutočnosti.

Trnovského príklon ku Kollárovmu slavianofilstvu a porevolučnej po-

litickej koncepcii však nevidieť na jeho reči: hovorí totiž živo a sviežo, bez knižných a archaizujúcich prvkov. Ale badať to na jeho záľube v Kollárovej Slávy dcere, ako aj na tom, že píše ódu na Trpezlivosť nešťastnej lásky.

Ľudovít Kubáni chce menami Šípik a Trnovský vystihnúť spoločenské postavenie slovenskej inteligencie v porevolučnom období: každé jej ideálnejšie úsilie je v zárodku zabíjané materiálnym nedostatkom. Títo predstavitelia inteligencie sú nerozhodní a nesmelí. Autor vari takto najlepšie vyslovil svoju mienku, že od dedinskej rechtorsko-farárskej inteligencie už nemožno očakávať záchranu národa, i keď novej inteligencii neupiera istú úlohu popri hospodársky silnej a samostatnej strednej vrstve remeselníkov a živnostníkov. Do postáv Šípika a Trnovského vložil Ľudovít Kubáni veľa z vlastného života: sám vyšiel z rechtorskej rodiny a musel prežiť biedny život úradníka, taký biedny, že nemal ani na chlieb pre svoju rodinu.

2. Osoby úzko späté s touto inteligenciou a závislé od nej ostro odsudzujú jej položenie a jasne vystihujú jej význam, a preto sa usilujú zaistiť sebe a svojim deťom hmotne lepšie fundované živobytie. Predstaviteľom tejto skupiny je Šípikova manželka. Svoj zámer chce uskutočniť bezohľadne. Odhalením Volovca ako zlodeja však „všetky jej zámery a rozpočty do ďalekej, bezstarostnej budúcnosti siahajúce vyšli na poctivý smiech. Celá vec, tak múdro a opatrne navlečená, dočkala sa hanebného výsledku. Nie za Sidoniu, ale sama za seba sa hanbila, lebo Sidonia bola len nástrojom k dosiahnutiu jej tajných, po bohatstve túžiacich smerov".

Povaha pani rechtorky sa nielen opisuje, ale sa aj vystihuje rozkazovačnými prejavmi. Rada používa silné slová a iné expresívne prostriedky. Napríklad takto zasekáva mužove otázky o Kliptákových vedomostiach z latinskej gramatiky:

„Čuš s tvojimi sprostými otázkami!" rozkríkla sa na pána Šípika jeho pani manželka a obdarila ho takým pohľadom, že mu i feruľa z ruky i dlhorúrovica z úst vypadla. „Tvoje orácie drž sám pre seba, veď si jednako s nimi už aj môjho Mutia pokazil. Mendík má inakšiu robotu, radšej sa ho spýtaj, či zná stajňu vyčistiť, ošípané do poľa vyhnať, drevo rúbať a vodu nosiť. No Martin, či si to už dakedy robil?"

Alebo takto pretrháva ľúbostný rozhovor Trnovského a Sidonie:

„Skorej fara, a tak Mara!" zaznel nad oboma ostrý pani rechtorkin hlas, ktorý Sidoniinu odpoveď v jej labuťom hrdielci udusil.

Výstižné sú i jej slová adresované dcére Sidonii, ktorá sa zastala mendíka Kliptáka:

„Rozkazuj si, keď budeš svojou paňou! Hľaďteže ju, kišasonku! Či vieš, kto dneská príde? Či si už zarezala kurčatá? Či je už zajac našpikovaný? Vohľači hneď tu, a kišasonka nie že by si do svojej práce nos šťúrila, mieša sa ti do mojich poriadkov! Pakuj z chyže, kým ti dvojím, jednako máš už mnoho na rováši — a to ti povedám, až mi pána Volovca, tvojho budúceho, vďačne neprijmeš, môžeš si navečer batôžik na chrbát vziať a tajsť i s Kliptákom, kde vás dve oči ponesú!"

Tieto spôsoby napodobňuje i jej desaťročný syn Mutius, najmä voči mendíkovi Kliptákovi. Pozorujme, ako mu rozkazuje pri oberaní hrušiek a ako sa mu detsky vyhráža, keď mu Klipták nevládze splniť želanie:

„Nemôžeš?! Počkaj! To si poviem mamike, že mi nechceš nič k vôli spraviť a že ma neposlúchaš, ako ti rozkázali!" volal najedovane Mutius a do jeho hlasu sa stukanie zlosti miešalo. „Počkaj! Poviem, že si nehvízdal, že si iba jedol!"

3. Podobne ako Trnovský nie je rečove nápadnejšie charakterizovaná ani Šípikova dcéra Sidonia, i keď v konaní sa ukazuje ako jemná a rozumná dievčina so zdravými náhľadmi na súkromný aj spoločenský život. Iba jej láskavý vzťah k mendíkovi Kliptákovi dostáva výraz v reči aj v konaní:

„Ačak budeš poslúchať, Martinko?" ozval sa k chlapčekovi strieborný hlas Sidoniin a šumná pána učiteľova dcéra podala jabĺčko malému Kliptákovi, ktorý touto vďačnosťou utešenej devy osmelený hlasným názvukom povedal, že bude.

Sidonia sa vie postaviť na obranu Kliptáka aj voči vlastnej matke:

„Ale, mamika, prosím vás, nemorte tak to úbohé chlapča, veď už jednako celkom vycivelo!"

Ani pani farárka zo Sušíc, ani pani rechtorka z Ruskopolia nevyznačujú sa osobitnými črtami vyjadrovania. Sú to iba epizodické osoby, ktorých reč je živá, bez knižných prvkov, ale neodlišuje sa od neutrálneho priemeru. Pozorovať to na príkladoch:

a) „Viem, Siduška, viem, že tvoji rodičia šli do Ruskopolia ohnisko obzerať a deň svadby ustanoviť; ale nič to, prejdeme im cez rozum."

b) „Jaj, len skoro, pán kmotor!" súrila ruskopolianska pani učiteľka. „Len sem to mäso a oni nech sa skoro preobliekajú, lebo naši sušickí hostia hneď tu budú — len aby sme nevyhoreli."

4. Sedemročný mendík Martin Klipták je hlavnou osobou poviedky. Jeho reč je v úplnej zhode s opisovanou povahou a situáciami. Bojí sa hovoriť, kde naráža na nežičlivý a tvrdý postoj okolitého sveta, najmä pani učiteľky Šípikovej. Z malého počtu mendíkových prehovorov možno však predsa len vycítiť, že sa sám pokladal (a aj pani učiteľka ho pokladala) za najposlednejšieho tvora na zemi. Tento vydedenec — sirota po učiteľovi — dvojí aj svojmu vrstovníkovi Mutiusovi a volá ho „mla-

dým pánom" alebo „mladým pánom Muckom". Jeho stručné slová sú vždy plné prosby a nariekania, čo je dokladom toho, že chlapček dostával viac bitky ako chleba. Pozorujme to na príklade:

„Ach, prosím ponížene, pani rechtorka, nech mi odpustia, už idem, veru idem!"

Ale chlapča vie vycítiť aj žičlivý a láskavý postoj voči sebe, a potom sa mu rozviaže jazyk. Vtedy môžeme pozorovať, že toto nešťastné dieťa autor primerane vystihuje úprimnosťou výrazu i naivnosťou chápania vecí a vzťahov medzi nimi. Aj tu však jeho reč oplýva citmi, ako to dosvedčujú použité citoslovcia, častice a expresívne slová. Vidieť to na jeho slovách kaplánovi Trnovskému, ktorý sa ho spytuje, či už boli u Šípikovcov „zdávanky":

„Ba veru! Mladý pán Mucko povedali, že päťdesiat takých velikých ako moja čiapka toliarov nechali báťa mäsiar u nás, a že tie našej kišasonke budú."

A na Trnovského otázku, či „kišasonka" bola doma, odpovedá takto:

„Mhm, ale iba ráno; potom boli odišli, lebo sa pani rechtorka boli na nich vyvadili, že ma pred Gažom zastávali."

Aj zo syntaktickej stránky sa Klipták charakterizuje prvkami a postupmi, ktoré majú hovorový ráz. Vidieť to na jeho slovách, ktoré hovorí nahnevanému učiteľovi:

„Ach, prosím ponížene — veď mi to ten dobrý pán kaplán z Lukatína dali, aby som to oddal kišasonke, aj šesť grajciarov mi dali, aj tie mi skapali. Ach, prosím ponížene — už to viac neurobím!"

Mendík Martin Klipták je však ešte výstižnejšie opísaný pri rozličných príležitostiach: pri príchode do sušickej školy, pri vohľadoch mäsiara Volovca, pri nesení dreva, pri lapaní zlodeja i na svadbe. V tých opisoch vidieť jeho vývin: zo zakríknutého „rozrandavenca" sa stáva šťastný chlapec „v cele novom obleku" a s vyhliadkami na zaistenú budúcnosť.[6]

5. Nárečie využil Ľudovít Kubáni na charakteristiku ruskopolianskeho mäsiara Ondreja Volovca. Tu ide o použitie nárečia ako výlučného dorozumievacieho prostriedku.

Sám autor vysvetlil v korešpondencii, že Volovcova reč „je žargón našej balockej doliny". Je to veľmi exkluzívny typ juhostredoslovenského nárečia: dialekt Ratkovej v Gemeri. Vyznačuje sa nielen nápadnými znakmi vokalickými, ale aj konsonantickými.

---

[6] Druhý mendík v sušickej škole sa volá Gašpar Kura. Je to iba epizodická osoba, ktorá je síce dobre opísaná, ale nie je charakterizovaná rečou. Kubáni ho opisuje takto: *Gašpar je asi jedenásťročný chlapec, červených vlasov, a jastrabie jeho oči urážajú, keď sa na dakoho oprú. Nos jeho bol dakedysi riadny, ale odtedy, ako ho pani učiteľka jedným oflinkom, tvrdým ako feruľa, obdarila, spľasol navidomoči.*

Ondrej Volovec hovorí vždy len nárečím. Iba diferenciácia v oslovení spolubesedníka ukazuje na spoločné prvky s celospoločenským úzom tej doby. Vyššie postaveným v úctivej reči oniká, kým seberovným a ostatným vyká alebo tyká. Ukážeme to na príkladoch.

Takto sa prihovára učiteľovi Šípikovi:

„Šuahe to píšú, pán rechtor, šua?"

A takto zas hovorí pani Šípikovej:

„Jä by najrašé, šua by ším skoré, o dva, lebo tri týžne; lebo viam, šua viam, hehehe! — tot kaplán, tot kaplán! — Ve son jä pošúl, ež mi do zahrady leze; a koj bude Sida mojä, ukážen mu, gde je lesa."

Richtárovi vraví zas takto:

„Viate, pán richtár, to vám je tak: jä son chocel vedeč, šua tot muaj pán svokor za statok majú. Ve viate, ež son mesär, aj groše mán a už vám lem vypovian, až son ni blázon, aby son si džiavše bez nišoho bral. No tak, hehehe!"

A svojej slúžke Mariši odvrkáva takto:

„Nedudri mi telo, hor cesta lou cesta, koj sa ty nepáši!"

Ľudovít Kubáni v spomínanej korešpondencii napísal, že v nárečí je „komikum ruskopolianskeho mäsiara". To je však podľa našej mienky len jedna stránka veci, lebo výsmech je podložený jednoznačným odsúdením Volovca ako bezohľadného a nemravného človeka, ktorý k nakradnutému majetku potrebuje už len ženu „z lepšej spoločnosti", aby sa stal skutočným pánom. A keďže celá poviedka Mendík má humoristický ráz (veď autor si uťahuje aj z rechtora Šípika, aj z jeho manželky, aj z kaplána Trnovského), miestne nárečie sa tu používa na charakteristiku výslovne záporného typu. To je druhá stránka veci. Ľudovít Kubáni neodsudzuje Volovca ako remeselníka a živnostníka: ide mu o posúdenie a odsúdenie nemravného človeka.[7] To sa zdôrazňuje aj tým, že aj mendíkovi Kliptákovi zo strany žičlivých pánov (ústami kaplána Trnovského) určuje sa životná dráha — „poctivé mäsiarske remeslo" (ale nie u Volovca).

Takéto hodnotenie nárečia vo výstavbe poviedky Mendík sa ukazuje ako správne aj preto, lebo Ľudovít Kubáni nepoužil ani náznaky nárečia na charakteristiku ľudových postáv. Tak napríklad Kliptákova tetka, ktorá ho privedie do sušickej školy, sa opisuje ako jednoduchá dedinská žena, ale rečou sa nijako neodlišuje od žien „z fary a zo školy". Kubáni totiž ani nemohol použiť na charakteristiku ľudovej postavy štylizované prvky stredoslovenské, pretože jeho úzus obsahoval takéto prvky ako

[7] Porovnajme len ostatnú vetu našej poviedky: *Potrestaní a opovrhnutí od ľudí žijú, ako žili — ak nepomreli.* (Hovorí sa o Volovcovi a jeho slúžke Mariši.)

súčasť spisovnej normy: Kubáni totiž písal pozdnou, roztrasenou štúrovčinou, z ktorej až hodžovsko-hattalovskou reformou boli odstránené stredoslovenské zvukové a morfologické prvky, ako *nach* (= nech), *nahať* (= nechať), *ľalija* (= ľalia), *mrdnul* (= mrdol), *víťäzne* (= víťazne), *do fašiang* (=do fašiangov), *takôto výslužnô* (= takéto výslužné), *poobzerav* (= poobzerajúc), *slastiami a horkostiami* (= slasťami a horkosťami), *v očakávaní hroznej hrmavici* (= v očakávaní hroznej hrmavice)... Popri tejto dedinskej ženičke vystupujú takisto epizodicky aj ďalší dospelí dedinčania — Volovcova slúžka Mariša a sušický richtár —, ale ani títo nie sú v svojich prejavoch charakterizovaní osobitnými nárečovými prvkami.

Upravovateľ textu Kubániho prozaických prác v najnovšom vydaní zasiahol do stavby poviedky Mendík dosť hlboko tým, že v celom texte odstránil nárečové prvky z Kubániho úzu, ale ponechal ich v reči Kliptákovej tetky. Preto reč tejto dedinskej ženičky sa v novom vydaní Mendíka vyznačuje niekoľkými nárečovými prvkami zvukovými, tvarovými aj slovníkovými, napr.: *kremä* (= okrem), *nach* (= nech), *drevco* (= drievce), *slabô, útlo* (= slabé, útle), *biele šaty* (= bielizeň). Pravda, sú to akoby štylizované stredoslovakizmy, teda nie nárečie v tom zmysle, aké nachádzame v reči mäsiara Volovca. Pozorujme to na ukážke:

„Nach mi ráčia veriť, ich vlídnosť, že by som ho od seba tak slabô a útlo nepúšťala, keby som ho mohla vyživiť; ale, Bože môj, teraz sú časy drahé, chudobný človek sám ledva vyžije — a keď sa má cez celý život trápiť, nach sa už za mladi naučí."

Tento zásah do poviedky Mendík je cudzí, pretože Kubáni svojich hrdinov nevyznačuje osobitnými črtami podľa prostredia a pôvodu. A ďalej je tento zásah cudzí aj preto, lebo sa takto postupuje iba pri charakteristike jednej dedinskej postavy.[8]

6. Vcelku možno povedať, že v poviedke Mendík vystupujúce postavy sú charakterizované aj rečou. A táto rečová charakteristika je v zhode s opisom postavy a s jej konaním.

V rámci spisovného jazyka sa jednotlivé postavy — Šípik, Šípiková, Trnovský, Šípikove deti, Klipták a jeho tetka, sušická farárka a ruskopolianska rechtorka — charakterizujú v zhode so zamestnaním, v zhode so stupňom vzdelania, ako aj v zhode s vekom a povahou. Preto sa výraznejšie odlišujú od priemeru postavy učiteľa Šípika, učiteľky Šípikovej a mendíka Kliptáka. Na toto odlíšenie sa používajú rozličné prvky spi-

[3] Nárečové prvky (pravda, prvky nárečia, ktorým hovorí Volovec) boli by na mieste v reči Volovcovej slúžky Mariše, ktorá sa pre svoj intímny vzťah k Volovcovi stavia do zlého svetla (žije desať rokov s Volovcom a ten sa k nej vracia, keď ho vypustia z väzenia).

sovného jazyka: knižné, archaické, expresívne a hovorové prostriedky. V rámci spisovného jazyka sa nárečové prvky nepoužívajú.

Miestne nárečie v kompletnej podobe hláskovej, gramatickej i lexikálnej využíva sa v poviedke Mendík na charakteristiku vyslovene negatívneho typu — povahove aj spoločensky zlého človeka. Iba v druhom rade ide aj o komický účinok nárečia v diele koncipovanom spisovným jazykom.

Reč postáv ako celok má isté črty hovorového jazyka. Vo väčšej miere sú v nej zastúpené expresívne prostriedky lexikálne i gramatické. Aj dialóg je zväčša stavaný živo.[9] Preto nie div, že sa v ňom vyskytujú aj prerývané výpovede a nedokončené výpovede, ktoré azda najlepšie vystihujú živosť prejavu. Uvedieme aspoň po jednom príklade.

Prerývaná výpoveď: „Teraz som vám, slečna, vysvetlenie môjho príchodu dlžen," hovoril Trnovský, ako chlapča bolo zadriemalo, a rumenil sa celým lícom. „Slečna!" zajakal sa, „slečna — ďalej to zniesť nemôžem — neznesiem — ja, ja."

Prerušená výpoveď: „Hahaha!" smial sa pán Šípik. „Vivas carissima! Teraz sa mi páčiš! Poď, nech ťa pobozkám, aby sme zas k sebe privykli; ale to ti povedám, Bleskovíniho mi viacej nespomeň, ako i ja tebe nášho bývalého —" „zaťa" chcel povedať pán učiteľ, ale mu vtom zatvorila manželka bozkom ústa, i pomerili sa úprimne.

Závery

Poviedka Ľudovíta Kubániho Mendík je napísaná spisovným jazykom. Odzrkadľuje sa v nej rozkolísaná norma spisovnej slovenčiny z porevolučného obdobia. Na základe tejto rozkolísanosti musel autor siahnuť k nápadným prostriedkom, ak chcel aj jazykove charakterizovať aspoň niektoré osoby svojho diela.

Reč autora sa v poviedke Mendík nápadne odlišuje od reči postáv; je vcelku viac knižného rázu, zatiaľ čo reč postáv ako celok je viac hovorová. Tento rozdiel sa ukazuje vo všetkých plánoch jazykovej sústavy, čo už samo osebe je dôkazom nielen veľkého umeleckého nadania Ľudovíta Kubániho a jeho schopnosti charakterizovať ľudí opisom, ale i jeho mimoriadnych schopností využívať bohatstvo celého národného jazyka v jednom literárnom diele. V priamej reči použité prostriedky sú v súlade s charakterovými a spoločenskými črtami hovoriaceho, čo je v našej próze z polovice 19. storočia vcelku jedinečné.

[9] Reč postáv sa v celom diele reprodukuje priamou rečou. Iba v jednom prípade sa použila polopriama reč. No ani autor v texte z roku 1860, ani editor v texte z roku 1956 nevedeli si s týmto miestom rady, lebo polopriamu reč vyznačujú ako priamu reč. Ide o toto miesto: *Ale to pán Šípik a pani Margaretha nedovolili. „Oni si nedajú takú hanbu spraviť!" hovorili oba a predvolali Martina.*

Mimoriadne cenné je to, že nespisovné formy národného jazyka použil Ľudovít Kubáni na charakteristiku krajne negatívneho typu — nemravného a odporného zbohatlíka-zlodeja.

Ďalej je mimoriadne cenné aj to, že Ľudovít Kubáni vkladá sviežu spisovnú reč, pozbavenú cudzích i archaických prvkov, do úst kladných typov, ktorým pripisuje aj v budúcnosti národa vedúcu úlohu: sú to postavy Trnovského, Sidonie a Kliptáka. V tomto akoby Kubáni ukazoval na budúci vývin spisovnej slovenčiny v nasledujúcom období realizmu.

Primeranosť použitého výrazu a zreteľné odlíšenie hlavných typov robí z Kubániho poviedky Mendík ozajstnú perlu našej prózy z porevolučného obdobia.

K JAZYKU A ŠTÝLU REPORTÁŽE

Jozef Mistrík

Súčasné naše napredovanie zaznačuje prudké zmeny a vývoj najmä v oblasti spoločenských vzťahov. Táto skutočnosť sa odzrkadľuje aj v oblasti slovesnej tvorby: vznikajú diela, ktoré svojím obsahom i formou odrážajú tento pohyb a pritom sú v súlade s potrebami spoločnosti.

Obsah a forma jazykových prejavov sa v súvislosti s tým tiež očividne mení a vyvíja. Podriaďuje sa potrebe výrazne a pohotovo reagovať na procesy premien spoločnosti a prostredia. Tak sa dnes reportáž stáva jedným z najfrekventovanejších žánrov. Prirodzene vzniká potreba pri skúmaní slohových útvarov tejto otázke venovať zvýšenú pozornosť.

Reportáž môže zachycovať a reprodukovať skutočnosť pomocou konkrétnych faktov, ale aj pomocou umeleckých obrazov. Je to žáner, ktorý obsahuje typický prvok žurnalistiky — dokumentárnosť, no nevylučuje ani charakteristický prvok umeleckého štýlu — estetické zobrazovanie javu. V symbióze prostriedkov publicistiky a beletristiky môžu prevažovať v konkrétnych reportážach jedny alebo druhé. Pri takejto dvojpólovosti prostriedkov predpokladáme istú osciláciu prvkov, ktorá umožňuje vznik rozličných typov reportáží od takmer čisto faktografických cez dokumentárno-umelecké až po výrazne umelecké. R. Kaliský v reportáži Cestu pre polypropylén,[1] ktorá má 3000 kontextových lexikálnych

[1] Kultúrny život XVII, 1962, č. 48.

Doklady sme čerpali najmä z knižných vydaní reportáží (R. Kaliský, *Dlhá cesta;* M. Matuštíková, *Mesto žije zajtra;* L. Mináčová, *Blato na ceste;* P. Kršák a B. Zagar, *Bojovali sme v Chile;* M. Rajský, *Na hranici svetov*), z niektorých reportáží uverejnených v Kultúrnom živote, v Pravde a z reportážnych záberov publikovaných rozhlasom.

jednotiek, použil do 400-krát odborné cudzie slová, čo je asi 13 % textu. Ten istý autor v celej zbierke reportáží Dlhá cesta, ktorá má vyše 200 strán, použil menej ako 1 % jednotiek takéhoto typu.

Súčasná reportáž je prechodný slohový útvar, ktorý stojí na pomedzí publicistického a umeleckého štýlu. Zaraďujeme ju medzi beletristické novinárske žánre. Takto ju hodnotia a zaraďujú i ďalší autori zaoberajúci sa problematikou slohových útvarov.[2]

Tak ako reportáž svojím charakterom zasahuje do publicistického i do umeleckého štýlu, hraničí na jednej strane s rýdzo novinárskymi a na druhej strane zasa s čisto beletristickými útvarmi. Aj tu máme plynulé hranice. Snahy o kodifikovanie žánrov sú v rozpore s prirodzeným a stálym vývinom pružnej normy všetkých slohových kategórií. A preto aj naše vymedzenie hraníc treba chápať dialekticky: o charaktere a hraniciach reportáže tu hovoríme z úzko synchrónneho hľadiska.

Na tej strane, kde prevládajú publicistické prvky, hraničí reportáž s informatívno-vysvetľovacími žánrami, najmä so správou, referátom ap. Od nich sa odlišuje hlavne tým, že popri strohých faktoch používa isté estetické prvky kvôli pútavosti, pôsobivosti a dynamickosti. Na protilahlej strane, kde prevládajú beletristické prostriedky, stýka sa reportáž s črtou. Od črty sa odlišuje predovšetkým tým, že nemá výrazný dej. Vychádza zo zážitku, a preto je konkrétnejšia, presnejšia, s výraznejšou osobne hodnotiacou i dejovou pointou. Na rozdiel od črty nenecháva problém otvorený, ale názorne ukazuje jeho riešenie. Teda na jednej strane ústi reportáž do vecného opisu, až popisu faktov a na druhej strane do estetického zobrazovania deja. Je to útvar, v ktorom sa stretá publicistický štýl s umeleckým štýlom.[3]

Pretože cieľom reportáže je pohotovo a výchovne reagovať na aktuálne zmeny v súčasnom živote, predpokladá sa, že má tieto charakteristické vlastnosti: a) vecnosť, b) plynulosť, c) jasnosť, d) dynamickosť, e) aktuálnosť.

Cieľu, ktorý plní reportáž, prispôsobujú sa i výrazové prostriedky. Tie

---

[2] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin 1955, 427; M. Marko, *Otázky novinárskych žánrov*, Martin 1960, 152 n.; M. Grygar, *Umění reportáže*, Praha 1961; M. Grygar, *O kompozici reportáže*, Novinářský sborník IV, 1959, 309 n; M. Planková, *O reprodukcii faktu v reportáži*, Novinársky sborník VI, 1961, 50 n.; P. Čipka, *Poznámky k štýlu súčasnej slovenskej reportáže*, Novinársky sborník VI, 1961, 335 n.; B. Polevoj, *Očerk v gazete*, Moskva 1951; *Žanry sovetskoj gazety* (red. M. S. Čerepachov), Moskva 1959; *Problemy gazetnych žanrov*, sbornik statej (red. P. J. Chavin), Leningrad 1962; D. Schlenstedt, *Die Reportage bei E. E. Kisch*, Berlín 1959.

[3] Pozri aj M. Marko, c. d., 192 n.; L. I. Timofejev, *Teória literatúry* (preklad), Bratislava 1954.

sú však podmienené aj ďalšími okolnosťami, ako napríklad dĺžkou útvaru, aktuálnosťou, presvedčivosťou, názornosťou, bezprostrednosťou a pútavosťou. Reportáž nemá osobitný jazykový materiál. No jej výstavbové prostriedky možno zhruba charakterizovať a okrem toho označiť ako najfrekventovanejšie a pre reportáž typické, špecifické.

1. Každá reportáž je v prvom rade vecná, opisuje konkrétnu skutočnosť, presne a pravdivo. Preto sa nevyhne presným údajom. Uvádza nielen okolnosti, ale najmä mená a konkrétne číselné údaje. V sovietskej literatúre o novinových žánroch sa žiada, aby si pre reportáž autor nevymýšľal nekontrolovateľné fakty.[4]

Tu uvedieme aspoň jeden doklad.

Ťažko povyratúvať, na čo všetko kriedu potrebujeme. No československý priemysel ju potrebuje okrem iného aj na výrobu jemného cigaretového papiera, fotopapiera, kriedu miešame do farieb na maľovanie bytov, krieda je nevyhnutnou súčasťou tmelu na obločné sklá, pre výrobu linolea, tapiet, čistiacich prostriedkov, áno aj v zubnej paste je krieda. Kriedu obsahuje púder i guma. Ba aj jedna z najmodernejších umelých hmôt — PVC sa robí z vody, uhlia a — kriedy. A nielen československý priemysel pracuje s rujanskou kriedou. Nemci ju vyvážajú aj do Poľska, ba jej odberateľmi sa majú stať aj Švajčiari, Holanďania, Turci, Rumuni a Fíni. (Rajský)

2. Aby dobre vynikla obsahová stránka reportáže, nemôžu sa prijímateľovi do cesty klásť prostriedky, ktoré by pri plynulosti vnímania prekážali alebo odvádzali pozornosť a obrazotvornosť od hlavnej myšlienky. V beletrii sa často zámerne upozorňuje na formu, no pri sledovaní reportáže čitateľ by si nemal uvedomovať výrazové prostriedky. Jazykové prostriedky sú tu primerané cieľu vtedy, keď umožňujú globálne čítanie. V reportáži sa pracuje s čo najmenšou slovnou zásobou, prevažne so zá-

---

[4] *Reportaž. Žanry sovetskoj gazety*, 24 n.

Uvedieme však, čo k tejto otázke hovorí L. Mňačko (Novinářský sborník VI, 1961, 56) v interview s M. Plankovou: „Obrazotvornosť — to je postup vytvárania maxima pravdepodobnosti. Nenazdávam sa, že je v novinách nutné a dôležité držať sa adresnej konkrétnosti v materiáloch označovaných ako reportáž za každú cenu. Samozrejme i taký materiál, ktorý spĺňa túto požiadavku, môže byť vyslovene umeleckým útvarom. V takomto článku cítiť autorov osobný prínos, spočíva v jeho osobných schopnostiach, najmä kombinačných. No nazdávam sa, že v novinách je oveľa pôsobivejší a účinnejší materiál, ktorý i keď postráda adresnú konkrétnosť (zvyčajne však vychádza z jedného skutočného faktu), obsahuje taký typický príbeh, ktorý vystihuje podstatu spoločenského javu, takú typickú osobu, v ktorej sa spozná naraz aspoň niekoľko desiatok čitateľov. A to je dôležité. Tu však treba oveľa väčšiu dávku obrazotvornosti. Nemyslím tým nijaké vymýšľanie. Ostatne, to sa ani nedá; v praxi som si overil, že existuje uveriteľnosť a neuveriteľnosť faktov (i keď sa naozaj stali) vo verejnom vedomí. Ak je niečo vo verejnom vedomí, ak sa to iste muselo, mohlo stať — potom to možno bez obáv dať i do konkrétneho prostredia a ľudia, i tie osoby, z prostredia ktorých píšem, budú presvedčení, že sa to stalo."

kladným slovným fondom a iba základnými syntaktickými konštrukciami.

Robili sme štatistický rozbor jednej Mňačkovej reportáže.[5] Rozsah skúmaného textu bol 2637 kontextových lexikálnych jednotiek, t. j. asi 10 strojom písaných strán. Na napísanie tejto reportáže stačilo autorovi 669 významových jednotiek (slov). Z nich iba 292 sa opakovalo. Ostávajúcich 377 sa v texte vyskytlo iba raz. O nenáročnosti tejto reportáže zo stránky lexikálnovýznamovej hovorí frekvencia sponového *byť*. V celom texte sa v rozličných gramatických podobách a funkciách opakovalo toto sloveso 223-krát, čo predstavuje asi 9 % celého textu. Slovná zásoba pomerne malá (669 slov) a sémanticky nenáročná (napr. frekvencia sponového slovesa 223, ostatných gramatických slov 480, zámen v rôznych funkciách 467) ukazuje na to, že slovník reportáže je nenápadný. Z tejto stránky môže text preťažiť iba hustejší výskyt údajov a v odbornej reportáži tematických slov.

V súčasnej reportáži niet náročnejších metafor a synestéz, ťažších lexikálnych figúr, niet exkluzívnejšej lexiky a afektovaných epitet, ale ani náročných estetických prirovnaní. To všetko by narúšalo rytmus prejavu. Z tohto hľadiska je reportáž napríklad antipódom lyrizovanej próze.

Uvedieme príklady na apercepčne nenáročnú metaforu, personifikáciu, synekdochu, prirovnanie a polyptoton, ktoré sa v reportážach ojedinele vyskytli.

Osievala sa riedka sychravá hmla nízko nad zemou. (Matuštíková) — Slnce vysiela oslepivé svetlo do korún košatých bukov a dubov, mäkne v nich, stráca sa... (Kaliský) — Rameno rieky Havel oblizuje breh, na ktorom stojí brandeburská oceliareň. (Rajský) — Na bielo prestretých stoloch kvitli fľaše minerálky. (Matuštíková) — Jasná, mrazivá noc sypala hviezdy na chalupy. (Kaliský) — Kalište zamĺklo, otupelo, zvesilo hlavy. (Kaliský).

Ručička výškomeru sa chveje ako trasorítka medzi dvojkou a trojkou. (Rajský) — Boli obaja v šťastnom veku, keď sa človeku otvárajú oči akoby zo dňa na deň a keď sa z neho detstvo odrazu len zvlečie ako tesná, popráskaná koža. (Matuštíková)

Vtrhli do dediny ako zvery. Zastrelili hneď ďalších štyroch ľudí. Len tak bez rozmyslu, z pasie, do koho streliť, do koho nie. Jedno im bolo, či strieľajú do robotníka Jana Zo šrôtu, či do osemnásťročnej Tonky Komorovej. Kto sa pohol, do toho strieľali. (Kaliský)

Globálnosť vnímania sa umožňuje používaním slov s veľkým rozsahom vecného významu alebo zhrnujúcich výrazov. Napríklad v skúmanej Mňačkovej reportáži sa výrazom *človek — ľudia* presnejšie určenie nahradí 16-krát, sloveso *mať* má frekvenciu 41, *vedieť* 39, osobné zámená

[5] L. Mňačko, *Sifón*, Kultúrny život XVII, 1962, č. 47, str. 4—5.

147, ukazovacie zámená 94, číslovka *veľa* 13. M. Matuštíková má nadpis jednej reportáže: *Autobusy, trolejbusy, ľudia a t o o s t a t n é.* V Mňačkovej reportáži je veta: *Dobre nám bolo, akoby nás nedelili roky a k a d e č o o s t a t n é.*

Namiesto presného termínu alebo presného určenia môže autor použiť zhrnujúci výraz, ktorý aspoň čiastočne objasní pomocou niekoľkých dodaných príkladov.

Čo to bola za hlúposť postaviť tu železiareň, ktorá sa nemá kde hnúť a do ktorej okrem toho treba v š e t k o privážať, aj surové železo, aj uhlie, aj robotníkov?

Lexikálne sú teda reportáže nenáročné. Charakteristické je používanie iba malej slovnej zásoby na vnímanie nenáročných zvratov a figúr, aby sa umožnila plynulosť vnímania obsahu.

3. Aj zo syntaktických prostriedkov sa na výstavbu reportáže vyberajú v prvom rade prostriedky formou nenápadné, ktoré nenarúšajú tempo prejavu. V reportáži sú v prevahe vety s nenáročnou konštrukciou. Ak podraďovací vzťah popri priraďovacom je ukazovateľom zomknutejšej vetnej stavby, potom texty, v ktorých sú frekventovanejšie koordinácie a samostatne použité jednoduché vety, sú na vnímanie ľahšie než texty bohaté na determinácie. V reportážach, pochopiteľne, prevládajú koordinácie a samostatné jednoduché vety. Reportáž, ktorú sme štatisticky skúmali, má približne 600 viet. Z nich iba 100 je podradených, závislých, ostatné sú alebo v súvetí priradené alebo stoja samostatne ako jednoduché vety (z hľadiska kontextu priraďovacie v širšom — negramatickom — zmysle slova). Teda pomer 5 : 1 v neprospech podradených.[6]

Uvedieme doklady na súvetie a na kontext s voľnejšou vetnou stavbou.

Muž sa na mňa uprene díval, nespúšťal zo mňa oči, niekoľkokrát sa naše pohľady stretli, prebehli iskričky, istý čas sa mi zdalo, že sa na mojich rozpakoch baví, že ho teší privádzať ma do pomykova, bol som stále roztržitejší, zajakal som sa, nevedel som dokončiť vetu... (Mňačko) — Má dvoch synov. Krásnych. Jeden je už mládenec, druhý ešte chlapec. Čo len z nich vychová? Veď potom, potom budú pre robotníka inakšie možnosti ako dosiaľ. Pozrel na svoju ženu Júliu. Spí, vyčerpaná. Dnes sa zasa vrátila s Gabrielou od Anny z Bystrice. S takou ženou, smelou a bystrou, radosť žiť. A ešte len bude... (Kaliský) — Hrdinstvo sem, hrdinstvo tam, nebolo nám do smiechu. Skôr do plaču. Prešli tri dni. Zase sa otvorili dvere cely. Prišli vyberať na transport do Nemecka. Bolo nás vari štyridsať. Väčšinou starší chlapi. Len dvaja sme mali pod osemnásť. Hneď sme Nemcovi padli do oka. Opäť sa na nás opýtal. Už bol zabudol. Keď mu povedali, postavil nás do kúta a kázal nám čakať. (Rajský) — Len ob-

[6] Napr. zámeno *ktorý* ako vzťažné v reportáži, ktorú sme analyzovali štatisticky, má frekvenciu iba 9, kým na základe inej štatistiky z rôznych slohových oblastí a žánrov v slovenčine v textoch toho istého rozsahu je priemerná frekvencia tohto zámena 22. To upozorňuje na malú frekvenciu vzťažných viet v reportážnom štýle.

čas som sa ešte naňho pozrel a prebehlo mi hlavou — veľmi si sa zmenil, bratku, oplešavel si, preč je tvoja bujná štica, stučnel si, aj oči sú iné než bývali, aj tvoj rozkošný úsmev je kdesi preč, nečuduj sa, že som ťa nepoznal, nemusíš mi to zazlievať, veľmi si sa zmenil, veľmi... (Mňačko)

Ak ostatný člen enumerácie je pripojený spojkou alebo časticou, pokladáme enumeráciu za uzavretú. Otvorenú enumeráciu hodnotíme ako výraz, ktorý iba naznačí pojem. Nedokončené enumerácie v reportážach podporujú zbežné čítanie: nezdržujú úplným vypočítavaním.

Už nikdy nikoho neprepadne, nepostrelí, neolúpi... (Mňačko) — Len ma, viete, začalo pred jedno desiatimi rokmi lúpať to v kolene, to v členku, to v prstoch. (Kaliský)

Enumerácia ako jedna z najjednoduchších syntaktických konštrukcií je vôbec obľúbený prostriedok reportáže. Pomocou nej sa telegraficky popíše prostredie alebo situácia, ktorú treba kvôli pochopeniu obsahu bezpodmienečne uviesť. Aj dlhšie, popisujúce enumeračné reťaze bývajú otvorené.

Ranný opar rozprávkového mesta vystriedala odrazu skutočnosť, ktorá, aj keby si nechcel, aj keby si sa neviem ako bránil, preniká do teba, získava si tvoju pozornosť, tvoj záujem. Je čosi nevýslovne sugestívne vo chvíli, keď sa bránou závodu hrnie prúd ľudí na rannú smenu, keď všetko okolo hučí, vŕzga, búcha, keď všetko okolo teba akoby sa hýbalo. (Mináčová) — Vypočul som dlhotrvajúci výklad o rôznych osobných nepriateľoch, o dočasne prehratých bojoch proti nečestným ľuďom, o nepriazni osudu, i o tom, ako ich raz odhalí, ako im ukáže... (Filan) — Slovo, ktoré tu znamená pre každého to isté: menej driny, vyššiu ťažbu, väčšiu plácu, viacej voľného času na oddych, na život tamhore, v bielom murovanom meste, so ženou, s deťmi, s priateľmi, doma, v kine, v divadle, na prednáške, pri zábave. (Mináčová)

Plynulosť prejavu podporujú bezspojkovo pripájané vetné a súvetné členy. Nový výraz je voľne položený a nie je nijako zviazaný so susedným. Pozornosť sa nerozptyľuje uvedomovaním si druhého člena dvojice.

Hodinu nato vtiahli do dediny červenoarmejci, našli tam jeden dotlievajúci dom. (Mňačko) — Bol závozníkom, vozili všeličo, najčastejšie štrk, mal dobrú partiu, robili na akord a pekne zarobili. (Matuštíková) — Usmievajú sa, chutí im, páči sa im to. (Kurilová)

Enumeratívnosť a bezspojkovosť v reportáži prechádza až do krajnej uvoľnenosti syntaktických štruktúr. Vetné a súvetné členy i syntaktické celky v kontexte sú usporiadané iba podľa asociačných princípov, hranice viet sú dané len pauzami, vznikajúcimi nerovnomernou apercepciou predstáv. Tak dostávame často defektné syntaktické konštrukcie, ktoré však vyhovujú tempu žurnalistického prejavu.

Sú obaja ešte veľmi mladí, Jožko Burovec i Ondro Ľahuta. A každý dve deti, rodina — slovom usadlí ľudia. A obaja s bremenom projektov na chrbte — mi-

lióny, čas, kvalita, ľudia, projekcia, neplnenie, perspektívny pohľad na závod, na projekty... Chlapci tridsiatnici. Chlapci s urputne zamračenými tvárami na porade u riaditeľa. Zúrivo diskutujúci na kontrolnom dni. Rozjasaní na jarnej ceste do závodu, unavení, narobení pod psa. Rozprávajúci vtipy pri saláme a pive, celé hory vtipov. Chlapci, čo už dva roky neboli na poriadnom fláme, bohvie prečo — žena, rodina, práca, darmo, človek už nie je taký mladý, je pohodlný, večer sa chce spať... A dobre by bolo zaflámovať si, raz, len raz a zasa by bol na čas pokoj. Alebo do divadla, na koncert... Bože, kde sú študentské roky, ako je to dávno... (Matuštíková) — V tom „do videnia o rok" bolo z ich strany povedané všetko. I nádeje, i obavy, i pochybnosti, či predsa len neurobili dobre tí, čo ešte nepodpísali, no hlavne nedokončené úvahy o tom, či oni naozaj môžu takto, po novom, lepšie žiť, alebo či sa to v ich dedine nedeje všetko len preto, že sa diať musí, že je to nevyhnutné, že tak či onak — niet inej cesty. (Kaliský) — Kedysi bol kdesi, povedzme v plzenskej Škodovke, mladý človek. Robotník. Šikovné ruky, presné myslenie, dobrá práca. V konštrukcii. Oči, ktoré sa na všetko dívajú, hmat, do ktorého sa úporne ukladá cit. Pamäť, rozum a vôľa, nadovšetko vôľa vedieť a pochopiť. Čo? Všetko. Stroj, fyzický zákon, zákon spolunažívania ľudí. Človeka, jeho vnútro, zmysel jeho života. Trochu priširoký záber pre radového strojárenského pracovníka? A predsa bolo tak. (Matuštíková)

Tempo i jasnosť a prehľadnosť prejavu v reportáži sa dosahuje spôsobom začleňovania replík: alebo sa v uvádzacích vetách nepoužívajú slovesá dicendi alebo sa uvádzacie vety vôbec vypúšťajú a repliky sa stavajú bezprostredne vedľa seba.

„Počuj, vyzerá to tak, že sa ti v tomto meste páči..."
„To sú reči... teraz... keď..."
„Teraz, práve teraz sa ťa niečo chcem opýtať..."
„No tak..."
„Oženil by si sa ty v tomto meste?" (Mináčová)
„Nevadí." Sťahujem remene akvalungu a nevšímam si strašenie. „Aj u nás je ich toľko, že sa mi už zunovali."
„U vás?" nenaletí Tony. „Československo nemá more." On, budúci oceánológ má tieto veci v malíčku.
„Dobre, pripúšťam. — More nemáme. Ale plávať vieme. Lepšie ako Kubánci."
„Vamos a ver," usmial sa Tony. Uvidíme. (Bukovčan)

Na jasný, výrazný a dynamický opis prostredia alebo situácie sa využívajú jednočlenné vety.

Botanická záhrada. Mohutný banánovník. Zrelé citróny, pomaranče. Dozrievajúci ananás. Kaktusy fantastických tvarov, orchidey prečudesných farieb. Palmy, oleandre, vodné ruže. A nadovšetko — viktória regia. Obrovské listy plávajúce na vode ako koráby. Rozvinutý list unesie väčšie dieťa. (Kurilová) — Nie, toto mesto už nechce predávať lásku. Ani žetóny hazardným hráčom. Mesto už viac nebude luxusnou herňou a luxusným nevestincom amerických meštiakov. Už proste nestojí o vaše doláre, mr. Babitt. Oh, yes, bolo to šikovné mestečko. Mesto paliem a krásnych žien. Mesto zhovievavých a bleskových rozvodových súdov. Mesto bielych a dokonalých chirurgických kliník. Láska, roz-

vody a výškraby — všetko pre vaše pohodlie, mr. Babitt. Rýchlo, perfektne, diskrétne a bez rizika. A v pravom severoamerickom tempe. (Bukovčan)

Ak si prejav žiada plastické zvýraznenie, využíva sa apozícia a pričleňovanie. Apozíciou a pričleňovaním sa zdôrazní výraz bez toho, že by sa na ňom sústredilo viac jazykových javov.

Posielajú nám v ňom odpadky ľudskej spoločnosti, záškodníkov a diverzantov. (Filan) — Hrdina socialistickej práce, starý baník a riaditeľ závodu, si kladie ruku na tvár a chytro sa nakláňa k susedovi... (Mináčová) — Potom si raz vymyslel Matej, človek nevypočitateľný a vonkoncom nezodpovedný, takú vec. (Matuštíková) — Teraz akoby doň vstúpila nejaká iná bytosť, plachá, smutná, neistá. (Kaliský) — Za ním vkĺzlo mladé dievča, trochu útle a bledé, s veľkými sivými očami. (Matuštíková)

Pri stálom dodržiavaní rytmu a jasnosti prejavu sa musia v reportáži uplatňovať aj prvky dynamickosti. Na vyjadrenie dynamickosti sa však používajú konštrukcie, ktoré neutralizujú účinok prostriedkov používaných pre plynulosť a jasnosť. Uviedli sme, že frekventovaným javom je priraďovanie viet v širšom kontexte (priraďovanie v širšom zmysle slova). Aby aj takýto kontext bol dynamický, kladú sa na čelo priraďovaných viet spojky alebo dejové slová.

Boli sme s kanónom pod jedným lesom. Front ďaleko, nuž si hovieme. A tu zrazu sa na nás vyrútia z lesa dvaja chlapi. Automaty otrčené na nás. Boli sme vari desiati, ale poďho vnohy. Videli, že nie sme Nemci. Volali na nás. Vrátili sme sa a dali sme sa s nimi do reči. Vraj toto, hento, keď sme Slováci, aby sme šli s nimi do hôr. Ak len chceme. Ja som mal sľúbenú tú dovolenku. Nuž som odmietol. Ale dvaja naši sa dali k nim. Ostatní sme odišli a kanón sme im nechali. Aj s nábojmi. (Rajský) — Bola aj ona taká? Bola. A nebolo to tak dávno, no prešlo ju to. Muselo ju to prejsť. A tak to prejde všetkých. Dostatok ich naučí skutočnej skromnosti, ktorá nestrpí prebytok. A tak to bude aj so šťastím. A ak je niečomu naozaj rada, teda tomu, že žije v tomto meste. (Mináčová) — O chvíľu sem vletí aj s dverami. Už toho máte dosť. A nieto času zalistovať v slovníku. Ako sa povie: chrapúň. Nuž zrevete v lahodnej materčine: „Prestaň, chrapúň! Chcem spať...!" (Bukovčan)

Dynamizácia a pútavosť sa dosahuje vysúvaním vetných členov mimo rámca vety a povyšovaním ich na úroveň samostatných viet. S predchádzajúcou vetou ostávajú v úzkom významovom vzťahu, no vysunutím sa stávajú dynamizujúcim prvkom.

A zasa mlčím. Neviem, čo povedať. Možno by som mu mala povedať, aby si spomenul na svoje vlastné detstvo. Na otca, čo ho živil, obliekal, dával mu vreckové. Na svoj vlastný nejasný pocit, že tomu všetkému čosi chýbalo. Alebo to náhodou nebolo tak? Nepresedel svoje študentské roky po kaviarňach s „partiou" vlastne preto, že hľadal u nich čosi, akési teplo, alebo ako by sa to dalo povedať? A nenašiel? Ani ho nikdy sám nestvoril?... (Matuštíková)

Aj elipsa slúži ako dynamizujúci prostriedok. Vetná elipsa má tu takú

istú hodnotu ako ostatné syntaktické jednotky, ktorými sa význam iba načrtne, bez širšej explikácie.

Dnes sú to už väčšinou vyslúžení vojaci, ženáči, po dve, po tri deti. (Kaliský) — Sadli si. Kubová čo najďalej. (Mináčová) — Nemôžu ho predsa zatvoriť, vylúčená vec! (Matuštíková)

Apoziopéza tiež je v súlade s ostatnými syntaktickými a lexikálnymi prostriedkami v reportáži: niekoľkými slovami sa iba naznačí obsah a z vnútornej príčiny autora sa veta preruší, aby sa neporušilo tempo. Nepovie sa nič, čo je jasné už z kontextu.

Dcéra je vydatá v západnom Nemecku a syn, syn, ten... Tu je jeho fotografia. (Rajský) — Nevedel som, o kom hovoria, ale aj tak... (Mňačko) — Vyslovím nahlas, čo ma znepokojuje, či sa mu niečo zlé neprihodilo, alebo či azda on voľačo... (Kaliský)

Syntax reportáže, ako bolo vidieť, podporuje hlavne plynulosť, jasnosť a dynamickosť prejavu.

4. Autentickosť a pravdivosť sa reportáži dodáva používaním rôznych slohových vrstiev, i nespisovných prostriedkov. V súčasnej reportáži sa ako charakterizačné prvky vyskytujú aj prehovory v ľudovom jazyku, ale aj v náreči, využíva sa i archaický administratívny štýl, ale aj čeština, nemčina ap.

Ale milí Kališťania ani hnúť. Lamentovali, bedákali, pánov prosili, aby len s nimi nehýbali, že im je tak dobre, ako im nikde inde na svete ani nemôže byť. Kvôli lúkam oni tak prosili a predobrej pastve. A potom, kde sa vraj oni idú z rodiska hýbať so statkom a s malými deťmi. A tak, jedno s druhým, z Kališťa sa nepohli. (Kaliský) — Tam až vzádu, za krakém, zatiahol druhý... (Matuštíková) — To musí bejt kvůli pružnosti. Tomu se říká lyra. Potrubí musí mít lyry, ne aby se na to hrálo, to ne, ale potrubí taky potřebuje svou volnost, to víte, všecko potřebuje svý, jako člověk... (Matuštíková) — Poneváč pomerkujeme, že sa Hory od Roka do Roka vmešujú a že sa nedostatok Dreva rozmáhá, nejdobrotiwejší a prísny Náš Královský Rozkaz jest, aby kteréhokolvek Domu Obyvatel dotud, pokud okolo a pred Domem, Dvorem... (Kaliský) — Teta Florentína Palkovičová prišla nasrdená: A co mja sem taháte? Co sem já lajdák? Tých volajte, co nic nerobjá a zadky si válajú. Šecko ide u nás od deseti k pjeti. Jak s tú svinú neská v noci. (Sedláková) — Prechod za front sa nevydaril. „Was sind das für eine," spýtal sa... keď nás videl stáť na dvore väznice. „Das sind, bitte, Deserteure." „Ins Massengrab!" zasipel Nemec medzi zuby, obrátil sa na nás a zreval nám rovno do tváre: „Hört ihr, Schweine! Ihr kriegt eine ins Genick und kommt ins Massengrab!" (Rajský)

5. Ak možno o lexikálnych prostriedkoch povedať, že čím sú skrytejšie, tým sú účinnejšie, zatiaľ isté syntaktické prvky zvýšenou frekvenciou aktívne dodávajú prejavu reportážny charakter. Pravda, najvýraznejšie a základné výstavbové prostriedky reportáže sú nadvetné celky: prehovor, slohový postup, horizontálne a vertikálne členenie, sujet. Gra-

matické a lexikálne prvky musia umožniť kompozíciu nadvetných prostriedkov. Pre celý súbor výstavbových prostriedkov, od roviny lexikálnej až po sujetovú, platí zásada, že čím je rovina výstavby nižšia, tým je v kontextovom celku nenápadnejšia, a naopak: čím vyššia, tým je výraznejšia. Ak by sme rozlišovali jazykovú a kompozičnú výstavbu literárneho diela, potom by platilo, že v reportáži je dominujúcou kompozícia.[7]

Gramatické a lexikálne prostriedky sa použili na výstavbu nadvetných celkov, širších prehovorov, mohli by sme povedať, že na kresbu fragmentov, z ktorých má vzniknúť komplexná maľba. Utváranie nového výrazu možno porovnať s filmom. Aj vhodným striedaním, vynechávaním alebo zdôrazňovaním detailov sa stvárňuje myšlienka a dosahuje dojem. Filmová technika spočíva v simultánnom konfrontovaní prehovorových celkov atď.

Jedna z najlepších reportáží R. Kaliského Bola raz jedna dedinka má napríklad takúto rámcovú stavbu. Najprv stručne informuje čitateľa, o čom bude reč. Nasleduje príchod autora na Kalište, do ktorého je vsunutý exkurz, spomienka na Kalište spred piatich rokov. Tretia časť je romantický opis tejto osady. Ďalšie štyri kapitoly — prvá a druhá svetová vojna, až po vyvraždenie a vypálenie osady — sa stavajú do kontrastu s treťou kapitolou. Kontrast vyvolávajú konfrontačné reminiscencie sústavne smerujúce k tretej kapitole. Nasleduje zasa záber spred piatich rokov a zakončenie.

Mňačkove reportáže sú známe exkurzami, v ktorých sú ďalšie, podradené exkurzy. Takúto stavbu má i jeho román Smrť sa volá Engelchen. Reportáž, ktorú sme štatisticky analyzovali, má šesť záberov. Keby sme tu použili terminológiu drámy, potom je tu päť dejstiev a vnútri niekoľko výstupov; napr. prvé dejstvo má štyri výstupy — štyri zábery. Jeden záber, jeden motív, má napríklad iba rozsah jedinej vety. To vtedy, keď opis okolnosti a deja je vynechaný a uvádza sa len jadro prehovoru: *„Na lístočku bolo jediné slovo: Sifón."* S touto vetou je spojený široký dej a zlom, ktorý autor zámerne nevysvetľuje.

Kvôli kontrastu J. Kurilová v rozhlasovom reportážnom pásme Priviezli sme vám z Libereckých výstavných trhov usporaduje prehovory takto:

Múzeum nacistického barbarstva... V bývalej jedálni, spálni, pracovni Konráda Henleina sú vystavené dôkazy o nacistických zverstvách. Knihy viazané

[7] Súhlasíme však s K. Hausenblasom, ktorý v Čs. rusistike VII, 1962, 163—166 kritizuje toto tradičné rozdelenie. Spätosť a prekrývanie jazykovej stránky diela s kompozičnou stránkou sa aj tu ukazuje veľmi zreteľne. Silu kompozície môžu lexikálno-gramatické prostriedky neutralizovať alebo i násobiť.

v ľudskej koži... vytlčené zuby... kovové obušky. Stovky dôkazov beštiality, neľudskosti... V pivničných miestnostiach mučiareň, cely, popravčia komora. Sekera, žľab, do ktorého sa kotúľali odťaté hlavy... kyj, na ktorom sú čierne škvrny zaschnutej krvi...

A vonku svieti slniečko na nežné alpinky, papradie, ruže. Zo slnkom zaliatej terasy je krásny pohľad do záhrady Herr Henleina. A sú v nej lavičky... Na lavičke sedí zadumaný muž, dievčatko so smiešnymi vrkôčikmi a štrbavými zúbkami sa ho neodváži vyrušiť. Ale dlho to nevydrží, otázka ju príliš znepokojuje... „Tati, a už opravdu nepřijde ten zlý pán?" „Neboj se, Zuzanko, nepřijde. Opravdu, nikdy. A chceš čokoládu?" „Jé, tati, balónek. Ty jsi upustil můj balónek. Ulítne..." Dievčatko naháňa ľahučký balónik z výstavišťa, vrkôčiky poskakujú, červená pásiková suknička aj naškrobená spodnička sa natriasa a dievčatko už vôbec nemyslí na to, že behá po chodníku záhrady Konráda Henleina...

Opis prostredia alebo situácie v reportáži je iba kusý a náznakový. Najčastejšie sa uskutočňuje prostým vymenovaním javov. Pozri aj pri enumerácii.

Pozval nás Cimerman. Stavebný robotník, päťdesiat preč, bystrý, vrtkavý ako osa, veselý, korenie v partii. (Kaliský) — Kvôli mne opustili všetci útulné domce v horách a ich príbytkami sa stali moje šalandy. Dlhé, ponuré, ako kasárne. Dvere pri dverách a na každých dverách čísla a za každými dverami miestnosť a v nej desať-dvanásť postelí, nad posteľami poličky, v kúte veliký sporák a naprostriedku dlhý stôl. (Kaliský)

Opisy prostredia sa nevyskytujú ako rozsahove obsiahle celky, ale ako skromné príležitostné parentetické jednotky.

Rýchle striedanie obrazov, kontrastovanie a nepriame konfrontovanie sa umožňuje prekrývaním pásma autorskej reči s rečou postáv. Tento moderný kontextový postup dáva možnosť sústrediť na malom priestore veľa časovo zviazaných obrazov.

Tak to robila každý deň, vždy, keď si chlapec sadol ku klavíru a cvičil. Nie, ona sama nehrala, kdeže! U nich doma predsa nemohli na niečo podobné ani myslieť. Dedinské dievča, a klavír? Bolo pre ňu dosť inej roboty. Potom sa dostala do sveta a videla, že sa dá žiť aj inak. (Mináčová) — Ťapol ma po pleci, ty tomu nerozumieš, ty si kňaz, hľaď si kostola a svojich veriacich, ešte ti ja ukážem, čo je firma Hanušin, len nech Andrej skončí! (Kaliský) — Chlap sa vystrie, aj ruku podá, volá sa Mlynek, Anton Mlynek, ale teraz vôbec nemá čas, keby som prišiel neskoršie. Hovorí to veľmi slušne, ale aj veľmi neodvolateľne. (Kaliský)

Prejav urýchľuje a dynamizuje najmä miešanie polopriamej a nevlastnej priamej reči. V nasledujúcom doklade sú ukazovateľmi miešania týchto dvoch pásem zámená *ťa* a *ony*.

Schytili veru ony takého chlapa a marš von, tam nech ťa prefúka, na čerstvom povetrí! Nič to, že mal krátku flintu, čože sa jej ony mali báť. (Kaliský)

Kvôli upútaniu pozornosti prijímateľa alebo kvôli vyzdvihnutiu istých častí reportáže obracia sa niekedy autor priamo na čitateľa.

„Teda počúvajte," začína náš nový známy. Čítaj aj ty, čitateľ, ak si vydržal až sem. (Rajský) — A hybaj, vtrhli do mlyna a zrekvirovali všetku múku. A viete, čo s ňou spravili? (Kaliský) — Trochu ma to mrzelo, chcel som byť so Sifónom sám, bolo tu čosi, čo sa malo vysvetliť, ale viete, ako to chodí. A on, vraj, musí ísť. (Mňačko)

Dakedy sa adresná otázka nahradí gnómickou 2. osobou.

Zahľadíš sa na juh a v belasom nebi otvorí sa ti doširoka obraz úrodnej roviny. Pricloníš si oci a v chvejúcom povetrí zbadáš veže Trnavy i jej dymiace komíny. (Kaliský)

Otázku môže autor postaviť v mene čitateľa. Účinok je taký istý ako v predchádzajúcich prípadoch.

Zabudli sme sa priznať k slzám? Nie, naozaj sme po finále plakali... (P. Kršák a B. Zagar)

Osobitnou, svojskou formou reportáže je monológ objektu. Napríklad R. Kaliský v jednej reportáži dáva rozprávať podbrezovskej fabrike.

Pre strhnutie pozornosti čitateľa hneď od začiatku a pre skrátenie prejavu sa v reportáži často už prvými vetami ide in medias res.

Prst švajčiarskeho rozhodcu Diensta neodvratne ukazoval na biely bod v trestnom území Juhoslovanov. Jedenástka. Zmocnil sa ma neopísateľný strach. (P. Kršák a B. Zagar podľa A. Scherera) — Nevedel som sa sústrediť na prednášku. Hlas mi neisto poskakoval, myšlienky lietali kade-tade. (Mňačko)

Tempo reportáže sa môže zvýrazniť tým, že sa začiatok textu uplatní aj ako nadpis, ktorý pokračuje textom reportáže; no súčasne na ten istý nadpis bezprostredne nadväzuje nadpis ďalšej reportáže.

P o h ľ a d z v ý š k y je vždy povznášajúci. Aspoň pre tých, ktorým nie je každodenným chlebom. (Matuštíková) — A p o h ľ a d z b l í z k a je obyčajný: cesta, po obidvoch stranách ten istý svet oceľových stvolov... (Matuštíková)

Ako nemávajú reportáže klasický začiatok, tak nemávajú ani vysvetľujúce zakončenie. Ak sme hovorili, že na rozdiel od črty reportáž ukazuje aj riešenie problému, tak teraz dokladáme, že toto riešenie sa naznačuje najčastejšie už kombinovaním podradených zložiek textu.

Reportáž je pomerne mladý slohový útvar, ktorý je u nás v poslednom čase na vzostupe. Je to žáner stojaci na pomedzí publicistického a umeleckého štýlu. Využíva prvky viac alebo menej z jednej i z druhej štylistickej oblasti.

Pre výstavbu reportáže sa vyberajú také jazykové prostriedky, ktoré neprekážajú plynulému rytmu a ktoré dávajú vyniknúť obsahovej zložke

diela. Zo slovnej zásoby sa okrem tematických výrazov a dát používajú prevažne slová základného slovného fondu a slová s veľkým rozsahom a chudobnejším obsahom vecného významu. Z gramatických prostriedkov sa volia také, ktoré neupútajú svojou formou. Najfrekventovanejšie sú konštrukcie s voľnejšou väzbou, alebo proste priradené. Jazykové prostriedky sa volia tak, aby podporovali kurzorické a globálne čítanie. Výber sa však uskutočňuje aj s ohľadom na také vlastnosti reportáže, ako je dynamickosť, autentickosť, aktuálnosť a vecnosť. Nemožno preto celkom vylúčiť ani prvky, ktoré sú lexikálnym obsahom a gramatickou formou náročnejšie. Jazyková stránka je existenčne spätá s kompozíciou. Organizácia nadvetných prostriedkov v modernej reportáži je analogická s filmovou až polyekranovou technikou. Epické napätie supluje vnútorná protikladnosť, ktorá sa dosahuje umeleckou montážou faktov, prehovorov, motívov a ďalších zložiek prejavu. Účinnosť reportáže sa dosiahne iba harmonickým využitím a usporiadaním všetkých jej zložiek.

KU KLASIFIKÁCII ZLOŽENÉHO SÚVETIA

František Kočiš

Prvým kritickým príspevkom ku klasifikácii zloženého súvetia J. Ružičku, ako ju podal v Slovenskej reči 19, 1954 a potom v *Slovenskej gramatike*[1] — bol diskusný príspevok L. Dvonča na konferencii o skladbe r. 1958, uverejnený v Jazykovedných štúdiách IV.[2]

Dvonč vcelku prijíma Ružičkovo triedenie zložených súvetí, opravuje ho však čo do počtu typov zloženého súvetia v tom zmysle, že tzv. druhý typ (súvetie *Vtedy sa chytila za hlavu, že nepočkala, kým sa ceny napravia*) vylučuje z počtu zložených súvetí, pretože v tomto druhom type realizuje sa iba jeden syntaktický vzťah — určovanie. Vylučuje ho na základe hlavného kritéria J. Ružičku pri určovaní zloženého súvetia ako takého, totiž že o zložené súvetie ide iba vtedy, ak sa v ňom realizujú oba syntaktické vzťahy — priraďovanie i určovanie. Dvonč sa zaoberá i samotným termínom *zložené súvetie*. Poukazuje na to, že v jazykovednej praxi nepoužívajú sa vždy rovnaké termíny na označenie súvetí so zložitou stavbou. Z toho dôvodí, že nevyhovuje plne ani termín *zložené súvetie*, ani termín *zložité súvetie*. Na označovanie súvetí s oboma syntaktickými vzťahmi navrhuje termín *rôznorodé súvetie* a hovorí o štyroch typoch

---

[1] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955.

[2] *Niekoľko poznámok o zloženom súvetí*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 169 n.

rôznorodého súvetia, ktoré sú zhodné s typmi podľa doterajšieho triedenia (s vynechaním tzv. druhého typu).

Najcennejším zistením v príspevku L. Dvonča — podľa nášho náhľadu — bolo zistenie, že v tzv. druhom type zloženého súvetia realizuje sa iba jeden vzťah. To značne narušilo systém dovtedy používaného triedenia zložených súvetí a pre niektorých syntaktikov stalo sa východiskom i príležitosťou k opätovnému zamýšľaniu sa nad klasifikáciou zložených súvetí.

Zvlášť v školskej praxi pociťoval sa i pociťuje sa nedostatok hlbšieho a ucelenejšieho rozboru a triedenia zložitejších syntaktických celkov. Máme tu na mysli diskusný článok G. Počtovej,[3] ktorá sa na niekoľkých stranách pokúsila načrtnúť systém zloženého súvetia. Všimnime si bližšie jej klasifikáciu zloženého súvetia a najmä kritériá, podľa ktorých sa snažila začleniť do systému akékoľvek konštrukcie súvetia.

G. Počtová svoj návrh na klasifikáciu zloženého súvetia postavila na kvantite a kvalite medzivetných vzťahov; hovorí, že samotný počet viet tvorí rozdiel medzi jednoduchou vetou a súvetím. „Jednoduché súvetie skladá sa len z dvoch viet, medzi nimi je iba jeden medzivetný vzťah. Zložené súvetie skladá sa z troch a viacerých viet."[4] Za hlavný a základný znak zloženého súvetia pokladá počet najmenej troch viet. Zložené súvetia delí na rovnorodé a rôznorodé. Nezavrhuje teda Dvončove termíny *rovnorodý* a *rôznorodý*, používa ich však v inom zmysle — v triedení zložených súvetí. V rovnorodom zloženom súvetí vyčleňuje tri typy: zložené súvetie skladajúce sa z niekoľkých viet, medzi ktorými sa uplatňuje iba priraďovací vzťah, zložené súvetie skladajúce sa z niekoľkých viet, medzi ktorými sa uplatňuje iba určovací vzťah, a napokon tretí typ skladajúci sa z hlavnej vety a vedľajších viet a tieto vedľajšie vety nie sú medzi sebou v nijakom syntaktickom vzťahu. V rôznorodom zloženom súvetí vydeľuje autorka iba dva typy, medzi ktorými vidí iba ten rozdiel, že základom prvého typu sú dve hlavné vety, ku ktorým sa pripája vedľajšia veta, a základom druhého typu je jedna hlavná veta, ku ktorej sa pripájajú dve vety alebo viac vedľajších viet.

Počtovej kritérium na vydelenie zloženého súvetia je správne a treba ho prijať. Treba však podotknúť, že vo vymedzovaní zloženého súvetia toto kritérium nie je ani nové; vyskytuje sa v našich starších gramatikách a napr. i v ruskej akademickej gramatike.[5] Ruskú akademickú gramatiku uvádza v tejto súvislosti aj Dvonč v spomínanom príspevku s poznámkou, že u nás takéto chápanie zloženého súvetia sa neuplatňuje.

Autorka vydelila päť stabilných typov zloženého súvetia, ktoré sa len sčasti kryjú s pôvodnými piatimi typmi v gramatike. Akceptovať treba

[3] *Zložené súvetie*, SR 26, 1961, 239 n.
[4] Počtová, c. m., 240.
[5] *Grammatika russkogo jazyka II, Sintaksis*, Moskva 1954, 359.

jej prvý typ rovnorodého zloženého súvetia, ktorý vzniká priraďovaním troch alebo viac viet. Ukazuje sa to veľmi užitočné pre celkový systém súvetí vôbec. V sovietskych i iných gramatikách je tento typ zloženého súvetia bežný a všeobecne prijímaný. Autorkin druhý typ zloženého súvetia je zhodný s Ružičkovým tzv. druhým typom. Diskutabilný je Počtovej tretí typ rovnorodého zloženého súvetia. Autorka ho osobitne vydeľuje na základe toho, že vedľajšie vety, ktoré určujú hlavnú vetu, nie sú medzi sebou v nijakom vzťahu. Podľa nášho názoru tento znak nie je podstatný, lebo je určený negatívne. Rozhodujúcim momentom v tomto zloženom súvetí je prítomnosť určovacieho vzťahu. Toto zložené súvetie pokladáme za variant základného typu, v ktorom sa realizuje iba jeden určovací vzťah. Rozdiel medzi základným typom a jeho variantom je ten, že kým v základnom type sa určovanie vetných členov a vyjadrovanie rozličných okolností deja hlavnej vety uskutočňuje následnou postupnosťou vedľajších viet, vo variante tohto typu obidva určovacie vzťahy sú súmerne rozložené okolo hlavnej vety, vedľajšie vety nenasledujú jedna za druhou. V obidvoch prípadoch ide o determináciu, realizovanú dvojakým spôsobom.

V tejto súvislosti vzniká otázka, čo vlastne konštituuje typ zloženého súvetia, akými znakmi sa líši od iných rovnocenných typov. V prvom rade je to jedinečnosť a neopakovateľnosť rozloženia syntaktických vzťahov. V tom spočíva aj invariantnosť príslušného typu. Druhým dôležitým znakom zloženého súvetia ako typu je schopnosť mať varianty založené na viac-menej štylisticko-konštrukčných rozdieloch vo vzťahoch medzi jednotlivými vetami, utvárajúcimi príslušný typ. Na túto typovú diferencovanosť a odlišnosť nepriamo poukazuje aj Počtová: medzi jednotlivými typmi rovnorodého súvetia vidí jasné rozdiely, „pomerne veľkú vzdialenosť medzi jednotlivými typmi".[6] Tieto typové rozdiely a „vzdialenosti" musia byť jasné a zreteľné nielen medzi zloženými súvetiami s jedným syntaktickým vzťahom (priraďovacím alebo určovacím), ale aj medzi zloženými súvetiami, v ktorých sa realizujú obidva vzťahy súčasne. Nemožno preto súhlasiť s tvrdením Počtovej, že stavba jednotlivých typov rôznorodého súvetia je veľmi podobná, že rozdiely medzi nimi sú menšie. Nemožno ďalej súhlasiť s tým, že medzi typmi rôznorodého súvetia je jeden zásadný rozdiel, a to taký, že majú alebo jednu hlavnú vetu alebo dve i viac hlavných viet spojených parataxou. Takéto kritérium v triedení zložených súvetí s obidvoma syntaktickými vzťahmi je nedostatočné, pretože sa neberie do úvahy zložené súvetie ako jeden myšlienkový a gramatický celok. Obidva vzťahy medzi jednotlivými ve-

[6] Počtová, c. m., 242.

tami — i priraďovací i podraďovací (určovací) — sú v zloženom súvetí rovnocenné, nemožno preto zložené súvetia s obidvoma vzťahmi triediť podľa realizácie jedného vzťahu.

Hneď na začiatku svojho článku postavila autorka ako základné kritérium pri triedení zložených súvetí počet viet. Počtom viet (najmenej tri) líši sa zložené súvetie od súvetia jednoduchého. Ukazuje sa však, že i v klasifikácii samotných zložených súvetí nemožno sa zaobísť bez prihliadnutia na počet viet (hlavných i vedľajších) a ich vnútornú rozloženosť — čiže na vzťahy medzi nimi. Autorkino tvrdenie, že „počet a spôsob spájania vedľajších viet okrem spomínanej parataxy môže byť rozmanitý",[7] pokladáme preto za nesprávne a nedôsledné. Takým spôsobom dostali sa jej do prvého typu rôznorodého súvetia úplne odlišné syntaktické celky. Sotva možno tvrdiť, že v súvetí *Keď už slnce dávno zapadlo za Choč a obloha sa zatiahla šedivým povlakom tenkých, skoro priesvitných mračien, akoby sa len chcela na noc zakryť jemnou plachticou, siedmi bojovníci začali sa spúšťať z Jastrabova akurát tým smerom, kadiaľ odchádzala dnes ráno Petrova žena* je parataxa vedľajších viet rozhodujúcim znakom, podľa ktorého autorka zaraďuje toto zložené súvetie do svojho prvého typu. Nie je to súvetie typove čisté; realizujú sa v ňom syntaktické vzťahy z dvoch autorkiných typov zloženého súvetia: z rovnorodého súvetia tretieho typu a z rôznorodého zloženého súvetia prvého typu, pričom celé zložené súvetie má konštrukčný základ rovnorodého súvetia tretieho typu.

Podobnú chybu robí i vo vyčlenení druhého typu rôznorodého zloženého súvetia. Parataxa dvoch alebo viacerých hlavných viet nestačí na konštituovanie typu. Nevyhnutne treba brať do úvahy miesto, počet vedľajších viet a realizovanie syntaktického vzťahu medzi vedľajšími vetami navzájom a medzi vedľajšími vetami a hlavnou vetou. Nemožno zlúčiť do jedného typu Ružičkov tretí a štvrtý typ zloženého súvetia, tobôž už nie piaty. O parataxu dvoch hlavných viet ide iba v treťom (Ružičkovom) type, v štvrtom a piatom type o priraďovacom vzťahu hlavných viet vôbec nemožno hovoriť. V štvrtom type ide o koordináciu medzi jednoduchým súvetím a hlavnou vetou, v piatom o koordináciu medzi jednoduchými súvetiami. Vety spojené paratakticky musia istým spôsobom i významove súvisieť, čo nemožno dobre dokázať v Ružičkovom štvrtom a piatom type zloženého súvetia.

A ešte poznámku k pojmom *rovnorodé* a *rôznorodé zložené súvetie*. I keď v rozčlenení zložených súvetí na rovnorodé a rôznorodé je akási paralela dvojitého delenia jednoduchého súvetia na priraďovacie a pod-

[7] Počtová, tamže.

raďovacie, je toto rozčlenenie nepriliehavé a zbytočné. Nevyplýva z celkovej vnútornej štruktúry zložených súvetí; môže byť iba pomocným vonkajším rozčlenením.

O klasifikáciu zloženého súvetia pokúsil sa aj J. Mistrík, a to v rámci klasifikácie súvetí vôbec.[8]

V tejto klasifikácii sa Mistrík snaží uplatniť čisto formálne klasifikačné kritérium, vylúčil kritérium sémantické. V klasifikácii jednoduchého súvetia vychádza zo syntagmatických vzťahov v jednoduchej vete. Analógiu týchto vzťahov nachádza aj v stavbe zloženého súvetia. Nevyčleňuje nové typy zloženého súvetia (okrem typu s jedným priraďovacím vzťahom), ale ako sám na príslušnom mieste hovorí, obhajuje známu klasifikáciu súvetí, vylučujúc z nej prvok sémantický.[9] Zložené súvetia delí ponajprv na priraďovacie a podraďovacie. Vnútri priraďovacieho zloženého súvetia vydeľuje ešte súvetia viacnásobné a rozšírené, vnútri podraďovacieho súvetia vyčleňuje súvetia viacnásobné, rozšírené a rozvité. Vydeľuje, alebo lepšie povedané, podľa iného kritéria zdôvodňuje existenciu piatich typov zloženého súvetia. Priraďovacie viacnásobné zložené súvetie sa zhoduje s prvým typom rovnorodého zloženého súvetia G. Počtovej. Priraďovacie súvetie rozšírené zahŕňa Ružičkov tzv. tretí a štvrtý typ. Podraďovacie súvetie viacnásobné je totožné s tzv. piatym typom zloženého súvetia J. Ružičku, podraďovacie súvetie rozšírené s jeho prvým typom a podraďovacie súvetie rozvité zhoduje sa s druhým typom zloženého súvetia J. Ružičku. Na každý typ zloženého súvetia uvádza Mistrík príklady, ktoré nie sú vždy správne. Napr. na podraďovacie súvetie viacnásobné ako príklad uvádza súvetie: *Ohovoril ma, že lietam po spolkoch a zanedbávam svojho muža, ktorý je už tri roky chorý.* — Je zrejmé, že tu ide o zložené súvetie skladajúce sa z jednej hlavnej vety a troch vedľajších, pričom prvé dve vedľajšie vety sú spojené paratakticky a rovnako rozvíjajú hlavnú vetu. Tretia vedľajšia veta je prívlastková a rozvíja druhú vedľajšiu vetu. Podobne nesprávny a nejasný doklad uvádza pri podraďovacom súvetí rozšírenom: *Ak mu nevystupoval, myslel si to a ohmatal si čelo.*

Toto triedenie zložených súvetí má na jednej strane istú prednosť v tom, že je založené na tom istom princípe ako klasifikácia jednoduchého súvetia — na analógii syntaktických vzťahov v jednoduchej vete. Na druhej strane však autor, uplatňujúc tento princíp, nevyhnutne sa dopúšťa istého zjednodušovania vo vzťahoch medzi jednotlivými vetami utvárajúcimi zložené súvetie. Mechanické uplatňovanie syntagmatického princípu nedovoľuje autorovi obsiahnuť celú šírku a zložitosť vzťahov vo všetkých typoch zloženého súvetia a v zložených súvetiach vôbec a obmedzuje mu možnosť zrevidovať doterajšiu klasifikáciu, príp. ju rozšíriť a spresniť.

Súvetie, v našom prípade zložené súvetie, treba chápať ako svojrázny

[8] *Príspevok ku klasifikácii súvetí*, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica XI—XII, Bratislava 1959—1960, 27 n.

[9] Mistrík, c. m., 45.

myšlienkový a gramatický celok, v ktorom vzťahy medzi jednotlivými vetami sú podobné vzťahom medzi vetnými členmi, ale nie sú s nimi totožné.[10] Samostatnosť, integrálnosť a väčšiu rozmanitosť syntaktických vzťahov v súvetí nakoniec priznáva i Mistrík, keď hovorí, že „v súvetí ako vyššej jednotke, než je jednoduchá veta, funguje viac činiteľov, a preto tu možno predpokladať aj bohatšiu možnosť vzťahov".[11] Zjednodušovanie vzťahov medzi jednotlivými vetami zloženého súvetia treba vidieť hneď v tom, že Mistrík v zloženom súvetí rozoznáva hlavný a vedľajší vzťah. Podľa toho rozčleňuje zložené súvetie na priraďovacie a podraďovacie. Autor sa tu dopúšťa obdobnej chyby ako Počtová. Už sme na príslušnom mieste zdôraznili, že v zloženom súvetí oba vzťahy, priraďovací i určovací, treba hodnotiť ako rovnocenné.

Veľmi zaujímavú a pre určenie hornej hranice syntaxe vôbec dôležitú myšlienku uvádza Mistrík na konci svojej klasifikácie zloženého súvetia. Hovorí, že sa môžeme stretnúť i s takými syntaktickými celkami, ktoré vznikajú koordináciou rozvitých alebo rozšírených zložených súvetí. Takéto syntaktické celky navrhuje pomenovať zložitými súvetiami. V návrhu klasifikácie zloženého súvetia, ktorý na konci podáme, zaradíme do systému zložených súvetí i tieto syntaktické celky.

Pomerne ucelenú klasifikáciu zloženého súvetia podal aj J. Orlovský vo svojej knihe *Slovenská syntax* (Martin 1959).

Hovorí o zložitom súvetí. Definuje ho zhodne s Hattalom[12] ako „súvetie zložené z viac ako dvoch viet, ktoré sa spájajú priraďovacím alebo podraďovacím vzťahom, alebo kombináciou oboch týchto vzťahov".[13] Podobne ako G. Počtová a J. Mistrík rozoznáva priraďovacie a podraďovacie zložené súvetie. Osobitne vydeľuje jeden typ priraďovacieho zloženého súvetia a potom päť tradičných typov podraďovacieho zloženého súvetia. Sporný typ súvetia so schémou vedľajšia veta — hlavná veta — vedľajšia veta hodnotí ako variant prvého typu zloženého podraďovacieho súvetia. Orlovský narába s pojmom variant, ale explicitne nevymedzuje ho ako konštitutívny prvok slúžiaci na vyčlenenie príslušného typu zloženého súvetia. Piaty typ rozširuje i na také súvetia, v ktorých sú viaceré podraďovacie súvetia spojené do vyššieho celku. Vetnú periódu začleňuje Orlovský do svojho piateho typu zloženého súvetia.

Teraz v krátkosti a viac-menej tézovite naznačíme klasifikáciu zloženého súvetia, ako sa nám javí po podrobnejšom preskúmaní dostatočne

---

[10] Pozri o tom i v článku J. Bauera *Klasifikace souvětí*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 131 n.

[11] Mistrík, c. m., 27.

[12] Vo svojej *Mluvnici jazyka slovenského II* zložené súvetie Hattala nazýva mnohonásobne zloženou vetou a charakterizuje ho takto: „Mnohonásobná veta vzniká spojením troch alebo i viacej viet, a to buď samých sriadených a podriadených buď tých i oných v jedon celok."

[13] Orlovský, c. d., 107.

veľkého množstva dokladov. Najprv niekoľko metodických predpokladov:

1. Za zložené súvetia pokladáme tie súvetia, ktoré vznikajú spojením troch alebo viac jednoduchých viet, medzi ktorými sa uskutočňuje buď priraďovací vzťah, buď podraďovací vzťah, alebo priraďovací a podraďovací vzťah súčasne.

2. Typ zloženého súvetia je konštituovaný jedinečnosťou a neopakovateľnosťou rozloženia syntaktických vzťahov.

3. Dôležitým znakom zloženého súvetia ako typu je schopnosť mať varianty, založené na viac-menej štylisticko-konštrukčných rozdieloch vo vzťahoch medzi jednotlivými vetami utvárajúcimi príslušný typ.

4. Pri určovaní nových typov zloženého súvetia postupovali sme eliminačnou metódou. Vylučovali sme postupne každý nový typ zo všetkých zložených súvetí, ktoré tomuto novému typu boli najbližšie. Takým spôsobom sme zadosťučinili povinnosti preskúmať, či tieto nové typy nie sú iba jedným z variantov piatich základných typov uvedených v gramatike Paulinyho—Ružičku—Štolca.

Nazdávame sa, že zaradenie nových typov zloženého súvetia je užitočné z viacerých aspektov. I keď sa tým zväčší počet základných typov, dosiahne sa na druhej strane väčšia prehľadnosť a väčší stupeň utriedenosti zložených súvetí. Čím viac významových i gramatických kritérií budeme mať poruke pri určovaní charakteru zložených súvetí, tým ľahšie sa budeme môcť pohybovať v množstve zložených súvetí. Väčšia prehľadnosť a utriedenosť v zložených súvetiach pomôže lepšie a precíznejšie zvládnuť súvetia s komplikovanou vetnou stavbou aj interpunkčne. Päť základných typov, ktoré sa tradujú v slovenských a českých gramatikách, nestačí obsiahnuť veľké množstvo zložených súvetí. Zaiste, ani po zaradení štyroch nových základných typov k známym piatim typom zloženého súvetia nemožno pokladať typológiu zloženého súvetia za uzavretú. Kde prestáva syntax, tam sa začína štylistické využitie gramatických prvkov v stavbe súvetí a tu môže dôjsť k veľmi veľkej rozmanitosti. Stavba zloženého súvetia a súvetia vôbec závisí od spisovateľovej vyspelosti i zo stránky gramatickej, od jeho vôle i schopnosti vyjadrovať sa čo možno najzrozumiteľnejšie. Samotný obsah jazykového prejavu neurčuje ešte do podrobností jeho formu. Autori často spájajú do jedného zložitého myšlienkového celku viac parciálnych myšlienok, aby vyjadrili čo možno najdokonalejšie tú mimojazykovú skutočnosť, o ktorej chcú hovoriť. Týka sa to najviac zloženého súvetia utvoreného z celého radu jednoduchých viet priraďovacím vzťahom. Toto zložené súvetie niektorí pokladajú za rozložiteľné na osobitné celky po jednoduchých vetách, z ktorých sa skladá, bez toho aby sa zmenil celkový význam vý-

povede. Keď však autor spojil priraďovacím vzťahom viac jednoduchých viet do jedného vyššieho myšlienkového celku, iste tým sledoval zámer, aby čo najužšou stavbou súvetia plynulejšie vyjadril postupnosť alebo synchrónnosť dejov jednotlivých viet a tak utvoril predstavu jedného zložitejšieho deja alebo stavu. Tým chceme povedať, že v niektorých prípadoch stavba zloženého súvetia závisí od zámyslu autora a ten nám treba rešpektovať a podľa toho zamerať niektoré svoje výklady.

Teraz poukážeme na niektoré zložené súvetia, ktoré nemožno bez zjavných ťažkostí zaradiť medzi známe typy. F. Trávníček hovorí o svojich piatich typoch ako o základných a dodáva, že v konkrétnych prejavoch sa vyskytujú rozmanité kombinácie týchto typov.[14] To isté tvrdí (implicite) aj Ružička, ale jeho poznámka, že „obyčajne sa uvádza päť základných typov zloženého súvetia"[15] nevylučuje možnosť nového typu, ktorý nebude nijakým variantom niektorého zo známych typov.

Konkrétne pôjde o štyri nové typy. Pri rozhodovaní o začlenení týchto nových typov mali sme na zreteli v podstate tie isté kritériá, podľa akých vymedzovali svoje typy J. Ružička a F. Trávníček — kritériá významové a gramatické.

Jedným z nových typov zloženého súvetia bude aj súvetie utvorené z troch alebo viacerých jednoduchých viet spojených paratakticky v jeden významový a gramatický celok. V rámci tohto súvetia vchádzajú jednotlivé vety do rozličných významových vzťahov, ktoré majú svoje vyjadrenie i na pláne gramatickom. Napr.: *Hľadí do neba, mesiac sa mu uškŕňa, hviezdy padajú do hlbokej tmy.* (Kukučín)

Iným novým typom bude zložené súvetie, ktoré vzniká spojením troch, poväčšine však viac jednoduchých viet (hlavných), z ktorých jedna je rozvitá vedľajšou vetou. Môže to byť hociktorá z nich. Keby sme toto zložené súvetie chceli zaradiť ako jeden z variantov spomínaných piatich základných typov, začlenili by sme ho (nie bez zvyšku) k tretiemu typu zloženého súvetia. Zásadný rozdiel medzi novouvádzaným zloženým súvetím a súvetím tretieho typu je však priamo vo vnútornej organizácii súvetia. Napr. *Dni sú ako lenivé bravy, prevaľujú sa v koryte medzi týmito dvoma vrchmi, spokojne si pochrochtávajú a nezdá sa, že by sa tu raz muselo dačo zmeniť na tomto poriadku.* (Chrobák) — Sú tu štyri hlavné vety, z ktorých posledná je rozvitá jednou vedľajšou vetou. Keď tento príklad porovnáme s typickým zloženým súvetím tretieho typu — *Ľudu dosť, ale to je chyba, že nieto hlavy v dome* — rozdiel je jasný nielen v počte viet, ale hlavne vo významových vzťahoch a potom

[14] *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, 111.
[15] Pauliny—Ružička—Štolc, c. d., 378.

i syntaktických v tom zmysle, že v treťom základnom type ináč sa realizujú vzťahy medzi hlavnými vetami a používanie spojok môže byť tiež rozličné, a to má aj osobitný vplyv na interpunkciu v tomto súvetí. V treťom základnom type môžu dôsledne variovať iba tri vety: dve hlavné a jedna vedľajšia, kým nový typ obsahuje najmenej tri hlavné vety a jednu, príp. dve vety vedľajšie. Uvedený nový typ nemožno teda chápať ako štylistický variant tretieho základného typu.

Ďalším typom zloženého súvetia, ktorý podľa našej mienky obstojí ako samostatný typ zloženého súvetia, je také zložené súvetie, v ktorom jedna vedľajšia veta rozvíja nie jednu, ale dve, tri a niekedy i viac hlavných viet rovnakým spôsobom. Je protichodným typom prvého základného typu, kde viac vedľajších viet rovnakým spôsobom rozvíja jednu hlavnú vetu. Je to pomerne zriedkavý typ, ale štylisticky veľmi výrazný.[16] Vzťah medzi jednou vedľajšou vetou a ostatnými hlavnými vetami je jedinečný, takže tento typ súvetia nemožno začleniť ani do jedného zo známych piatich typov. Uvedieme príklad: *Keď Nehreš na zvoničke pri svätom Urbanovi zacengá poludnie na zvončeku s detským hlasom, vyjde Silvester z izby na dvor a odviaže z reťazí svoje psie teľce.* (Hečko)

Posledným zloženým súvetím, ktoré by sme označili ako nový typ, bude súvetie s dvoma (zriedka s troma) hlavnými a dvoma vedľajšími vetami. Dve hlavné vety sú v rozličnom priraďovacom vzťahu a jednej z nich je podradená vedľajšia veta a tejto vedľajšej vete je podradená iná vedľajšia veta: *Slniečko svietilo teplo a milo hrialo, že trpkové kriaky začali znovu kvitnúť, akoby mala jar prísť.* (Horák)

V rámci tohto zloženého súvetia sú možné varianty podľa miesta hlavných a vedľajších viet. Svojím zložením, vnútornou štruktúrou približuje sa toto zložené súvetie piatemu základnému typu. Rozdiel medzi nimi je v tom, že v piatom type sa k jednému jednoduchému súvetiu ako celku pripája druhé jednoduché priraďovacie alebo podraďovacie súvetie. V novom type je však poriadok viet taký: obidve vedľajšie vety idú vždy za sebou, sú v určovacom vzťahu; hlavné vety tvoria priraďovacie súvetie a stoja na začiatku súvetia alebo na jeho konci, alebo jedna hlavná veta je na začiatku a druhá na konci súvetia, a tak obidve vedľajšie vety sú nimi akoby uzavreté. Prechod od tohto nového typu k piatemu základnému typu tvorí ten variant nového typu zloženého súvetia, ktorý má takéto zloženie viet: vedľajšia veta — dve hlavné vety — vedľajšia veta. Napr.: *Čo ho podmaňuje, to sa nedá sputnať, nedá sa vytrhnúť zo srdca, lebo to je — nenávisť.* (Hečko)

[16] Uvádza ho aj citovaná akademická gramatika ruského jazyka.

Navrhujeme teda dovedna deväť typov zloženého súvetia, ktoré by sme charakterizovali takto:

I. typ: zložené súvetie s troma i viacerými jednoduchými vetami spojenými priraďovacím vzťahom. Napr.: *Muž sa mračil, pustil pár neobyčajne hustých oblakov a vložil tvár do dlaní.* (Kukučín)

II. typ: zložené súvetie s jednou hlavnou vetou a s dvoma alebo viacerými vedľajšími vetami spojenými určovacím vzťahom. Napr.: *Mal z toho detskú radosť, pretože videl, že ho všetci počúvajú.* (Červeň)

III. typ: zložené súvetie s jednou hlavnou vetou, ktorej sú podradené dve alebo i viac rovnocenných vedľajších viet. Vzťah medzi vedľajšími vetami možno pokladať za parataktický. Napr.: *Ružena sa spamätala, že je už pozde, že treba ísť domov.* (Vansová)

IV. typ: zložené súvetie s niekoľkými hlavnými vetami, z ktorých jedna je rozvíjaná vedľajšou vetou. Napr.: *Podišiel, chytil ho ľahko rukou, pozorne zavinul do šatôčky a odnášal ho opatrne, aby mu neublížil.* (Ondrejov)

V. typ: zložené súvetie s dvoma alebo niekoľkými hlavnými vetami, ktoré rovnakým spôsobom rozvíja jedna vedľajšia veta. Napr.: *Keď som nasekala cukru, opásala som si bielu zásteru a dala som sa bieliť zemiaky.* (Zúbek)

VI. typ: zložené súvetie s dvoma hlavnými vetami a jednou vedľajšou vetou, ktorá je podradená jednej z týchto hlavných viet. Napr.: *Števko by hneď vytiahol notes a vyrátal, že sa mu to nevyplatí.* (Jesenský)

VII. typ: zložené súvetie, v ktorom sa k jednoduchému podraďovaciemu súvetiu ako celku pripája jedna samostatná veta. Napr.: *Lež starý Habdža konštatuje, že príde i na to príležitosť, a ihneď chytá si syna Urbana za plece.* (Hečko)

VIII. typ: zložené súvetie s dvoma hlavnými vetami a s dvoma vedľajšími vetami, ktoré sú podradené jednej z hlavných viet. Vedľajšie vety sú v určovacom vzťahu. Napr.: *Rozmýšľali i prišli na to, že by to nebolo zlé, keby si vzal ich dcéru za ženu.* (Čajak)

IX. typ: zložené súvetie, ktoré sa skladá z dvoch, niekedy aj z viacerých jednoduchých i zložených súvetí spojených priraďovacím vzťahom. Napr.: *Ale ja poď z dom' do domu, kde som myslel, a dal i niže ceny, ako mňa stáli.* (Tajovský) — *Vedel, že Mahút je komunista, aj tušil, že bude mať nejaké politické poslanie, ale necítil potreby miešať sa do toho.* (Urban)

V I. a II. type realizuje sa iba jeden syntaktický vzťah, v ostatných typoch realizuju sa obidva syntaktické vzťahy súčasne.

Vetnú periódu vydeľujeme ako svojrázny syntaktický celok.[17]

Podrobnejšiu analýzu jednotlivých typov zloženého súvetia podáme v osobitnej štúdii.

[17] Pozri môj článok *Vetná perióda*, SR 25, 1960, 6.

K OTÁZKE NEZHODNÉHO DOPLNKU

Ján Kačala

V slovenskej jazykovednej literatúre sa síce pri vyratúvaní jednotlivých typov doplnku podľa spôsobu jeho vyjadrenia niekedy hovorí, že i predložkové pády podstatných mien môžu mať za istých okolností funkciu doplnku,[1] pravda, jednotlivé prípady tohto doplnku sú ešte značne sporné a doposiaľ nevyriešené.

Pri tejto príležitosti si všimnime názor autorov *Příručnej mluvnice ruštiny pro Čechy,*[2] ktorí hovoria: „Shodou se doplněk právě liší od významově podobného příslovečného určení, neboť to jen přimkýná."[3] Z takéhoto ponímania doplnku a príslovkového určenia im vychodí, že akýkoľvek predložkový tvar substantíva nemôže mať funkciu doplnku vo vete, pretože svojím tvarom nevyjadruje ani „čiastočnú" zhodu. Ani autorom samým sa však nedarí stopercentne túto zásadu uplatňovať na rôznorodom jazykovom materiáli.[4]

Domnievame sa, že tá skutočnosť, či sa istý výraz doplnkového charakteru zhoduje alebo nezhoduje gramaticky s podstatným menom vo funkcii podmetu, resp. predmetu, ku ktorému sa tento výraz viaže, nemôže byť rozhodujúcim kritériom pre odlíšenie doplnku od príslovkového určenia. Veď napríklad vo vete *Vraciaval som sa domov v clivej nálade* (Krasko) výraz *v clivej nálade* je zrejmým doplnkom. Vyjadruje totiž duševný stav podmetu v 1. os. sg. Je takisto viditeľná dvojitosť syntaktického vzťahu, ktorým sa tento výraz viaže k dvom základným vetným členom — k podmetu a k prísudku *(vraciaval som sa).* Výraz *v clivej nálade* je tu druhým, resp. druhotným prísudkom a jeho významová platnosť je taká, že vyjadruje vo vete druhú, s prvou pevne skĺbenú myšlienku. Takéto dva myšlienkové celky sú v našej vete celkom zreteľné: *Vraciaval som sa domov* a *bol som (pritom) clivo naladený, bol som v clivej nálade, mal som clivú náladu.*

Je iste závažná i tá okolnosť, že spomínaný výraz *v clivej nálade* možno v uvedenej vete bez zmeny zmyslu vety nahradiť výrazom *clivo naladený,* teda pôvodným trpným príčastím, ktoré je základným výrazovým prostriedkom pre doplnok a ktoré sa s podmetom, ku ktorému sa

[1] Napr. J. Svetlík, *Doplnok v slovenčine,* Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 96; J. Oravec, *Vedecky a metodicky správny výklad učiva o doplnku,* Slovenský jazyk a literatúra v škole V, 1959, 204, 206.

[2] J. Bauer — R. Mrázek — S. Žaža, *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II, Skladba,* Praha 1960, 284 n.

[3] Pozri c. d., poznámka na str. 285.

[4] C. d., 285—286.

viaže druhotným predikatívnym vzťahom, zhoduje v gramatickom rode, čísle a páde. Takáto zámena je možná i v mnohých ďalších prípadoch vyjadrenia doplnku predložkovými pádmi podstatných mien.

Pripomíname, že na základe takého chápania doplnku, aké nachádzame v Příručnej mluvnici ruštiny pro Čechy, by sme boli nútení „vylúčiť" z doplnku také prípady, keď sa tento vetný člen vyjadruje neurčitkom, prechodníkom a vedľajšou vetou, teda jazykovými prostriedkami, ktoré nemajú schopnosť vyjadriť gramatickú zhodu s podmetom, resp. predmetom vety. Spomínané spôsoby vyjadrenia doplnku sa inak v našej jazykovednej literatúre vo všeobecnosti uznávajú.

Rozhodujúcim kritériom pre odlíšenie doplnku od príslovkového určenia je teda podľa našej mienky hľadisko lexikálno-syntaktické, t. j. či daný výraz vyjadruje stav podmetu, resp. predmetu vety v priebehu deja vysloveného prísudkom (prípadne vetným základom) vety, a dvojitosť vzťahu tohto výrazu k podmetu, resp. k predmetu vety a súčasne k prísudku vety (príp. k vetnému základu jednočlennej vety).

Z predložiek, ktoré v predložkových výrazoch substantív vo funkcii doplnku najčastejšie vystupujú, uveďme: *s, v* (najviac frekventované), *bez, pri, za.* — Niekoľko príkladov:

Pred barak vyšiel Cyro Vajdík, stál tam so založenými rukami, tvár mal v tieni, bolo mu vidieť len gumené čižmy a rastúce bruško. (Mináč) — Nevidí ju už a berie sa ďalej so zvesenou hlavou. (Krasko) — Silvester si ju premeriava zdiveným zrakom, ako ide ťažko doprostred kuchyne, ako zastáva pred ním s poloposmešnou a s poloutrápenou grimasou v tvári, bledá a bez krvi. (Hečko) — Starý Praskovský sedel ďalej s rukami na kolenách opretými a s hlavou hlboko sklonenou. (Jégé) — Vystúpila z auta v topánkach na ihlicových podpätkoch. (Mináč) — Rovniansky ju počul, i rozbehol sa k nej a chytil ju ako dieťa do náručia a behal, skákal, tancoval s ňou v šialenej radosti a neskrotiteľnej nežnosti. (Jégé) — Doma celú noc ležal som v blúznení. (Krasko) — Nepriateľ prichádza v maske, treba sa mať na pozore. (Mináč) — Slúžka vyletí z kancelárie bez seba. (Hečko) — „Nie aby sa tešila, že sa jej syn pri dobrom zdraví vrátil, ona robí komédie," nahnevá sa Mikula. (Hečko) — A tak najobľúbenejšie dary, chlieb a víno, slúžia za potravu ľuďom, a nie za predmet obchodu nenásytným kupcom. (Hečko).

To boli doklady na predložkové pády podstatných mien v úlohe nezhodného doplnku k podmetu. Teraz ešte niekoľko dokladov na tieto pády v úlohe nezhodného doplnku k predmetu, ktorý býva v takýchto vetách spravidla v akuzatíve sg. alebo pl.:

No Pančuchu prichodí chlapom vyťahovať z drevených vnútornosti lavice omdletého a so zakrvavenou hlavou. (Hečko) — O chvíľu milicio-

nári vhodili do plevnáka Rócha Svätého, len v gatiach a košeli, zviazaného povrazmi a s handrou v ústach. (Hečko) — Vyhodenie pokladala za krajné pohanenie svojho domu. Veď tomu, že by zeman zemana vyhodil z domu v triezvom stave, temer bez príčiny, chorého, nebolo pamätníka. (Jégé) — „Zajtra vás chcem vidieť v uniforme," kričí za ním tajomník. (Jašík) — Videl Marka preháňať sa v záhrade bez obväzu a bez viditeľnejšej stopy po poranení. (Hečko) — Je mu tak, ako by ho prichytili pri zlom čine. (Hečko) — Keď sme sa prišli s ďalšími učiteľmi do Bratislavy podívať, vždy sme našli súdruha Velikaniča pri práci. (Učiteľské noviny) — Ale nášmu Jožovi dávajú ta za príklad. (Hečko)

Z dokladov vidno, že predložkové pády podstatných mien vo funkcii doplnku vyslovujú predovšetkým duševný alebo telesný stav podmetu, resp. predmetu v priebehu deja vyjadreného prísudkom vety.

V tomto príspevku chceme ďalej upozorniť na jeden takýto typ doplnku, ktorý je vyjadrený predložkovým pádom substantíva. Ide o typ *v úlohe veliteľa,* ktorý — ako to vidieť z jeho stavby — predstavuje osobitný typ v rámci doplnku vyjadreného predložkovými pádmi podstatných mien. Výraz *v úlohe* (podobne aj *vo funkcii, v povolaní, v postavení, v hodnosti*) tu totiž vystupuje ako nedeliteľný celok a je vlastne ekvivalentom identifikačnej spojky *ako,* ktorá má v spojení s istými podstatnými menami funkciu doplnku; napr. vo vete: *To bolo i prvé i ostatné, čo v prospech obce vykonal ako vládny komisár* (Hečko).

Významovo vyjadruje uvedený typ doplnku tiež to isté, čo doplnok vyjadrený substantívom s *ako,* teda hodnosť, úlohu, postavenie, začlenenie, platnosť podmetu alebo predmetu počas deja vysloveného prísudkom vety. (Významová stránka doplnku je obsiahnutá už v samotnom výraze *v úlohe.*) Doplnkový charakter týchto spojení potvrdzuje i skutočnosť, že každý takýto doplnok možno nahradiť doplnkovým výrazom typu *ako + substantívum,* a pritom sa zmysel vety nemení. Teda to, na čo máme pri zhodnom doplnku istý ustálený výrazový prostriedok s ustáleným významom (identifikačné *ako*), to vyjadruje typ *v úlohe veliteľa* ako nezhodný doplnok priamo a často i významovo výraznejšie, zreteľnejšie.

V spojení *v úlohe, vo funkcii* ide o *lexikálne vyjadrenie istého vzťahu,* pri ktorom máme na vyjadrenie jedného obsahu, vzťahu dve jazykové jednotky (príp. aj viac). Takýto spôsob vyjadrenia je veľmi často bázou, na ktorej vznikajú mnohé sekundárne spojky, predložky. Aj naše výrazy *v úlohe, vo funkcii* ako jednotné celky stoja — ako sme to už naznačili — významovo na úrovni akejsi predložky (resp. spojky) s ustálenou väzbou s genitívom substantíva (väzba, pravdaže, pochádza od slov *úloha, funkcia* ako samostatných lexikálnych jednotiek jazykových). V takejto podobe už napr. spojenie *v úlohe veliteľa* nie je schopné vyjadriť kon-

gruenciu — najmä nie v páde — s tvarom, ktorý má v danej vete funkciu podmetu, resp. predmetu.

S týmto druhom doplnku sme sa stretli pri excerpcii z literárneho diela F. Hečku. Uvedieme niekoľko príkladov:

Marek Habdža v úlohe „písaře 2. eskadrony" skladá listy, píše hlásenia, vybavuje čísla poradové, kreslí výkazy a maľuje prílohy. — „Nechaj, Ondro!" zakročí Pavo od Múčiny v úlohe veliteľa a odvedie napaprčené chlapčisko ku stene. — A richtár v úlohe krčmára zaprotestoval zo dvetri zmenky hoštáckych dlžníkov. — Pred polorozpadnutou maštaľkou stoja jasličky a pri nich čupí na stolčeku Veronika Ejhledjeťková v úlohe Márie a za jasličkami, opretý o palicu, stojí Jožko Bolebruch. — Vo funkcii družstevného revízora navštívil som skoro všetky dediny medzi Rimavskou Sobotou a Bratislavou. — Je síce pravda, že aj on tu a tam napravil financa, kde má hľadať. Ale — nezabúdať! — to bolo vo funkcii „úradného sprievodcu".

Tento pomerne zriedkavý typ doplnku k podmetu stojí spravidla vo vetách s osobným podmetom a jeho použitie vcelku nie je viazané na slovesá s istým významom v prísudku vety. Prísudkové slovesá v takýchto vetách bývajú podmetové i predmetové, no vždy sú činnostné. Vety s týmto typom doplnku stoja častejšie v autorskej reči, menej v uvádzacej vete priamej reči.

Podmienky využívania tohto typu doplnku v prejavoch publicistického štýlu sú podobné. Niekoľko príkladov z dennej tlače:

Vo funkcii kapitána mužstva si podal ruku s Galičom, pred ktorým sa v prvých minútach zmocnil svojím typickým spôsobom lopty vo vyloženej gólovej šanci. (Smena) — Hovoril o všelijakých „nebezpečenstvách", ak Francúzsko nebude mať „autoritatívnu vládu a stabilitu", ktoré podľa jeho slov môže zabezpečiť len prezident republiky v úlohe „ručiteľa a vodcu". (Pravda) — Práve preto, že chtiac-nechtiac naši v tomto prípade nastupujú v úlohe jasného favorita. (Smena) — Zvlášť veľkého uplatnenia [správne: veľké uplatnenie] dosiahol operný sbor v opere „Boris Godunov" v úlohe ubiedeného, ale búriaceho sa ruského ľudu, ktorý je vlastne hlavným činiteľom Musorgského národnej ľudovej drámy. (Javisko) — V úlohe „Poloveckého dievčaťa" sa nám predstaví Yvetta Funková-Czihalová. (Večerník) — Silne nadsadzované boli aj neúspechy sovietskych vojsk pri Perme koncom roku 1918, a to znova preto, aby Stalin mohol vystupovať v úlohe „záchrancu krajiny". (Pravda)

Vo všetkých našich dokladoch majú spomínané výrazy úlohu doplnku k podmetu. Teoreticky je možný tento typ aj pri doplnku k predmetu. Prakticky však je veľmi zriedkavý. Príčin je viac:

1. spomínané výrazy sú vo funkcii doplnku vôbec zriedkavé;

2. doplnok k predmetu je viazaný na slovesá istých významov, s istou intenciou deja; pri excerpcii si možno všimnúť nepomerne väčší výskyt doplnkov k podmetu vo vzťahu k doplnkom k predmetu.

3. Frekvencia typu *v úlohe veliteľa* v doplnku k predmetu je obmedzená i tým, že pri prípadnom použití tohto spojenia vo vete s osobitným akuzatívnym predmetom nie je z kontextu ani zo stavby vety vždy dostatočne zrejmé, či ide o doplnok k podmetu, či k predmetu. Tak je to napr. vo vete *Privítal ho vo funkcii riaditeľa.* Zmysel tejto vety môžeme chápať tak, že ho privítal *ako riaditeľ,* i tak, že ho privítal *ako riaditeľa.* Jednoznačná predikatívna príslušnosť takéhoto výrazu k predmetu vety sa môže ukázať napr. iba vtedy, ak je prísudkové sloveso gramaticky v množnom čísle a predmet v jednotnom: *Privítali ho vo funkcii riaditeľa,* alebo naopak, *Privítal ich v úlohe osloboditeľov.* V čísle sa totiž podstatné meno v druhej časti spojenia zhoduje s podmetom, resp. s predmetom vety. V niektorých prípadoch je aj z kontextu zrejmé, že sa takýto výraz nemôže vzťahovať na podmet vety (tak je to v našich dokladoch nižšie).

Vidíme teda, že záleží na gramatickej i významovej stavbe podmetu, prísudku i predmetu pri určovaní charakteru nášho typu doplnku vo vete s osobitne vysloveným akuzatívnym predmetom. V tomto prípade, ako sa ukazuje, je neschopnosť tohto typu doplnku vyjadriť svojimi tvarmi kongruenciu — najmä v páde — jeho nevýhodou. (Pri synonymnom type doplnku — identifikačné *ako* + *podstatné meno* v istom páde — sú pomery iné: kým pri type *vo funkcii riaditeľa* ide o väzbu, ktorá určuje tvar druhého substantíva, v druhom prípade je vzťah medzi spojkou *ako* a podstatným menom voľnejší, a to nám umožňuje podstatné meno skloňovať — dávať ho do takého tvaru, aký si žiada tvar predmetu.)

Doklady na naše spojenie v úlohe doplnku k predmetu sme si vypísali z tlače:

Ale film Pieseň o sivom holubovi nám predstavil učiteľa v tej najpodlejšej úlohe — v úlohe zradcu. (Učiteľské noviny) — Ba ani učitelia sa nestavajú pred nich. Našli si miesto, vidno ich v druhom i štvrtom rade, na konci i po bokoch, a to nie vo funkcii dajakých kontrolórov. (Smena) — Vladimír Iľjič radil nahradiť Stalina vo funkcii generálneho tajomníka Ústredného výboru strany... (Pravda)

V Hečkovom diele sme sa s takýmto prípadom nestretli.

NIEKOĽKO POZNÁMOK K SYNTAKTICKEJ STRÁNKE JAZYKA MATERIÁLOV XXII. SJAZDU KSSS

Gita Počtová

Základom týchto poznámok je preklad Materiálov XXII. sjazdu KSSS; vety a súvetia Materiálov boli použité na vetný rozbor v šk. r. 1961/62 na Pedagogickom inštitúte v Prešove. Zdôrazňujem, že mi ide len o syntaktickú, nie štylistickú stránku jazyka.

V Materiáloch — ako celkove v politickej literatúre — zhruba polovica vetných členov jednoduchej dvojčlennej vety je vyjadrená substantívom (napr. v 20-slovnej alebo 18-slovnej vete je 9 substantív, v 16-slovnej vete 7). Pri koordinácii substantív počet substantív tu prevyšuje počet iných slovných druhov.

Celý komplex biologických vied vzhľadom na potreby úspešného riešenia úloh lekárstva a ďalšieho rozvoja poľnohospodárstva má pred sebou veľké perspektívy. — Korunou veľkolepých úspechov, vysoko vztýčenou vlajkou komunizmu sú v dejinách ľudstva prvé triumfálne lety sovietskych ľudí do vesmíru. — Teoretické rozpracovanie a včasné praktické riešenie nových problémov je nevyhnutnou podmienkou úspešného postupu spoločnosti ku komunizmu. — Sovietska literatúra, hudba, maliarstvo, film, divadlo, televízia, všetky druhy umenia, dosiahnu nové úspechy pri prehlbovaní ideového obsahu a zdokonaľovaní umeleckého majstrovstva.

S častým používaním substantíva súvisí používanie prívlastku. Substantívum v politickej literatúre je obvykle určené prívlastkom. Najčastejšie je naraz určené zhodným a nezhodným prívlastkom, nezhodný prívlastok je ďalej determinovaný zhodným prívlastkom: *mierové súťaženie dvoch sústav, mohutné údery národnooslobodzovacieho hnutia, významná etapa historického vývoja, nové obdobie svojho vývoja.* Aj zhodný prívlastok priamo určujúci substantívum býva určený ďalším zhodným prívlastkom: *prvé triumfálne lety sovietskych ľudí, včasné praktické riešenie nových problémov.* V nezhodnom prívlastku býva často aj koordinácia: *reakčná ideológia buržoázneho nacionalizmu, rasizmu a kozmopolitizmu.*

Nie zriedkavé sú aj takéto určenia substantíva: *statočný a obetavý boj proletárov všetkých krajín.* Substantívum *boj* je určené dvoma rovnocennými zhodnými prívlastkami v zlučovacom vzťahu a nezhodným prívlastkom, ktorý je ďalej určený nezhodným prívlastkom, a tento nezhodný prívlastok je určený zhodným prívlastkom. Alebo substantívum určené zhodným a nezhodným prívlastkom má nezhodný prívlastok určený ďalším nezhodným prívlastkom a tento druhý nezhodný prívlastok

je ďalej určený dvoma rovnocennými prívlastkami: *ďalšie perspektívy pokroku vedy a techniky.*

Treba zdôrazniť, že takto determinované substantívum nie je výnimočným javom, že sa s ním stretneme na každej strane Materiálov XXII. sjazdu KSSS a v dennej tlači. Zriedkavejšie sa vyskytuje jediná determinácia substantíva zhodným alebo nezhodným prívlastkom: *obrovský význam, kapitalistický svet, koloniálna sústava, uplynulé obdobie, veľké perspektívy; dejiny ľudstva, tretina ľudstva.* Nezhodné prívlastky sú najčastejšie vyjadrené bezpredložkovým genitívom. Používa sa najmä predmetový genitív: *prehlbovanie obsahu, zdokonaľovanie majstrovstva, riešenie problémov, výchova detí, voľba zamestnania.*

V oveľa menšej miere ako prívlastok používajú sa ostatné vedľajšie vetné členy: predmet, príslovkové určenie a doplnok. Viac ako nepriamy predmet používa sa priamy predmet *(podporovať formy, vychovávať ľudí, mať možnosti, budovať život, vytyčovať úlohu, venovať čas).* Nepriamy predmet je hlavne vyjadrený datívom *(nedovoliť mu, určená každému, venovať činnosti, rozvoju, tvorbe, bojovať proti ideológii).* Príslovkové určenie je obyčajne vyjadrené predložkovým pádom substantíva. Používa sa najčastejšie príslovkové určenie miesta *(vzniknúť na mieste, nepatriť do sústavy, vstúpiť na dejisko),* určenie času *(nadobúdať v storočí)* a určenie spôsobu *(zamerať v súlade).* Príslovkové určenie dôvodu, dôsledku a podmienky je vyjadrené skôr vetne. Doplnok je hlavne vyjadrený prechodníkom: *Riadiac sa Leninovým odkazom, rozhodol sa ÚV povedať pravdu o zneužívaní moci v období kultu osobnosti. — Strana, riadiac sa učením Marxa, Engelsa a Lenina, riešila v každej historickej etape úlohy vedecky formulované v jej programoch.*

V politickej literatúre časté používanie substantíva a rozličné determinácie substantíva utvárajú zložité konštrukcie jednoduchej vety. Jednotlivé vety súvetia sú jednoduchšie. Jednoduché vety majú najčastejšie 16—20 slov, jednotlivé vety súvetia 7—10 slov. Súvetie sa skladá z pomerne malého počtu viet, nie sú zriedkavé súvetia zložené z dvoch viet, a to priraďovacie alebo podraďovacie súvetia.

Priraďovacie súvetia sú hlavne zlučovacie, potom odporovacie a dôsledkové. Podmet prvej vety je obyčajne aj podmetom druhej vety, druhá veta nemá vyjadrený podmet a tým je stavba druhej vety jednoduchšia, má menší počet slov ako prvá veta, druhej vete chýba determinované substantívum v úlohe podmetu. Napr.: *Leninská strana komunistov vstúpila na dejisko politického boja a vztýčila nad svetom zástavu revolučného marxizmu. — Robotnícka trieda Ruska vynikala najväčšou revolučnosťou a organizovanosťou, mala veľké skúsenosti z triedneho boja.* Pomerne rovnaký počet slov má prvá hlavná a druhá hlavná veta

vtedy, keď je podmet vyjadrený v predchádzajúcej vete alebo súvetí. Druhá veta môže mať aj väčší počet slov ako prvá veta: *Giganticky rozvinul výrobné sily, avšak potom sa stal najväčšou prekážkou pokroku.* Keď obe hlavné vety majú vyjadrené podmety, počet slov prvej a druhej vety je závislý od počtu substantív a od determinácií substantív: *Socialistický svet sa rozširuje, kapitalistický svet sa zužuje. — Socialistická revolúcia v Rusku od základov otriasla celou budovou svetového kapitalizmu, svet sa rozštiepil na dve protikladné sústavy.*

Substantívum nie je determinované len vetným členom, ale aj vedľajšou vetou; veľmi veľa podraďovacích súvetí má vedľajšiu vetu prívlastkovú. S používaním vedľajších viet súvisí veľmi časté roztrhnutie hlavnej vety aj v jednoduchom súvetí:

Krajina, kde väčšina obyvateľstva nevedela čítať a písať, nesmierne sa povzniesla k výšinám vedy a techniky. — Mamutie monopoly, ktoré vo svojich rukách sústredili prevažnú časť spoločenskej výroby, vládnu nad životom národa.

Niektoré vedľajšie vety predmetové majú takú zložitú stavbu ako jednoduché vety, z významovej stránky sú dôležitejšími vetami podraďovacieho súvetia:

Skúsenosti SSSR dokázali, že len víťazstvo socialistickej revolúcie vytvára všetky možnosti a podmienky pre odstránenie akéhokoľvek útlaku, pre dobrovoľné zjednotenie slobodných a rovnoprávnych národov a národností v spoločnom štáte.

Pomerne mnoho súvetí je s vedľajšou vetou dôvodovou. Dôsledok sa skôr vyjadruje hlavnou vetou, dôvod vetou vedľajšou:

Orientácia na izolovanú výstavbu socializmu je teoreticky neudržateľná, lebo odporuje objektívnym zákonom socialistickej spoločnosti.

Zložené súvetie v politickej literatúre skladá sa z pomerne malého počtu viet. Často sa skladá iba z troch viet, pričom medzi vetami je len jeden druh vzťahu — hypotaxa. Prevládajú vedľajšie vety prívlastkové.

Aj v tých prípadoch, keď sa reformistické strany dostávajú k moci, uspokojujú sa s čiastočnými reformami, ktoré sa nedotýkajú panstva monopolistickej buržoázie. — Keby sa imperialistickí agresori predsa len opovážili rozpútať novú svetovú vojnu, národy nebudú ďalej trpieť zriadenie, ktoré ich vrhá do pustošivých vojen. — Práve k tomuto typu politikov, ktorí tvrdošijne opakujú naučené formulky namiesto toho, aby študovali zvláštnosti novej živej skutočnosti, patrí a patril Molotov.

Rôznorodé súvetie skladá sa z 3—4 viet. Veľmi často sa vyskytuje súvetie s jednou hlavnou vetou a s parataxou medzi dvoma, troma vedľajšími vetami.

Národy musia sústrediť svoje úsilie na to, aby včas skrotili imperialistov, aby ich zbavili možnosti uviesť do chodu smrtonosné zbrane. — Čím väčšie víťaz-

stvá dosahuje svetová socialistická sústava, čím hlbšia je kríza svetového kapitalizmu, čím viac sa sústreďuje triedny boj, tým viac vzrastá úloha marxisticko-leninských ideí pri zjednocovaní a mobilizovaní más do boja za komunizmus.

Alebo jedna z vedľajších viet je ďalej určená vedľajšou prívlastkovou vetou:

Víťazí preto, že vyjadruje životné záujmy robotníckej triedy, obrovskej väčšiny ľudstva, túžiaceho po mieri, slobode a pokroku, že je to ideológia novej spoločnosti, ktorá prichádza vystriedať kapitalizmus. — Dialektika štátnopolitického kapitalizmu je taká, že namiesto upevnenia kapitalistickej sústavy, s ktorým buržoázia ráta, ešte viac zostruje rozpory kapitalizmu a rozvracia ho od základov.

Parataxa medzi vedľajšími vetami môže byť mnohonásobná, hlavná veta vyjadrená len holým prísudkom je priamo určená piatimi vedľajšími vetami, druhá vedľajšia veta je určená ďalšou vedľajšou vetou.

Ubezpečujú, že vraj súčasný kapitalizmus zmenil svoju podstatu, že sa stal ľudovým kapitalizmom, v ktorom dochádza k rozptyľovaniu vlastníctva a demokratizácii kapitálu, že miznú triedy a triedne rozpory, vyrovnávajú sa dôchodky a odsunujú sa hospodárske krízy.

Rôznorodé súvetie s jednou hlavnou vetou, s parataxou dvoch alebo viacerých vedľajších viet, príp. s hypotaxou ďalších vedľajších viet možno považovať popri bohato rozvinutej jednoduchej vete za základné typy vyjadrovania v politickej literatúre. Rôznorodé súvetie s parataxou medzi hlavnými vetami a s hypotaxou vedľajších viet vyskytuje sa zriedkavo a skladá sa z malého počtu viet. Vedľajšia veta je obyčajne prívlastková.

Súčasne sa predkladajú teórie o socializme národného typu, propagujú sa sociálno-filozofické doktríny, ktoré sú spravidla odrodou maloburžoáznych ilúzií o socializme, vylučujúcich triedny boj. — Molotov, ktorý vystupoval proti hlavným tézam nášho programu, opierajúcim sa o najdôležitejšie pokyny V. I. Lenina, vystupuje teda proti Leninovi a zrieka sa veľkého Leninovho učenia.

Jazyk politickej literatúry vyznačuje sa veľkým množstvom substantív a zložitými determináciami substantíva. Takýmito determináciami sa stáva celá stavba jednoduchej vety veľmi zložitou. Jednotlivé vety súvetia majú jednoduchšiu stavbu ako jednoduchá veta. Súvetia sa skladajú z pomerne malého počtu viet. Najviac sa používa jednoduchá veta, súvetie s jednou hlavnou vetou a s parataxou medzi dvoma i niekoľkými vedľajšími vetami.

NIEKOĽKO POZNÁMOK Z FONOLÓGIE

(Odpoveď na Ružičkovu recenziu Fonológie spisovnej slovenčiny)

Eugen Pauliny

V SR 28, 1963, 54—62 uverejnil Jozef Ružička recenziu mojej *Fonológie spisovnej slovenčiny.* Vcelku ju hodnotí veľmi kladne: „... urobil záslužný čin" (na začiatku recenzie), „je to priebojná knižka" (na konci recenzie) atď. Teším sa tomuto kladnému oceneniu, no sám sa asi nebudem môcť odplatiť podobne, pretože Ružičkova recenzia ako celok nie je dobrá a v jednotlivostiach jej treba vyčítať viacej závažných chýb. O tých tu chcem práve písať podrobnejšie, lebo istota, s ktorou Ružička svoje chybné formulácie vyslovuje, mohla by dezorientovať čitateľov, najmä ak považime, že v oblasti fonológie sa u nás nepracuje sústavne už viacej rokov a nie je veľa ľudí (dokonca ani medzi lingvistami nie), ktorí by boli vo fonologických otázkach bezpečne orientovaní. A to hovorím len o tradičnej fonológii, nespomínam ani súčasné názory svetovej fonológie. Vidieť to konečne aj na tejto Ružičkovej recenzii.

Ružičkova recenzia je nedobrá nielen svojím obsahom, ale aj celkovým svojím rázom, stavbou a vnútornou tendenciou. Neviem, či to treba pripísať istému štylistickému zámeru, alebo naopak istej štylistickej bezradnosti a simplicitnosti, ale vonkajšia stavba Ružičkovej recenzie je veľmi školácka. Na začiatku sa podáva veľmi stručne, o čo vlastne ide, sú tam aj obligátne pochvaly, na koniec sa tiež dajú pochvaly, pravda, s radami, čo treba zlepšiť, ale samotné znenie recenzie s tým vôbec nesúvisí. Keby som ja mal toľko výhrad proti niektorej práci, ako má Ružička proti mojej, a keby som bol o ich správnosti vnútorne presvedčený, pokladal by som za nezlučiteľné so svojou vedeckou cťou pochváliť tú prácu. Ružičku táto vec netrápi. Ani sám text recenzie nemá nejakú zreteľnú vnútornú stavbu. Ružička postupuje podľa textu recenzovanej práce od začiatku do konca a komentuje jednotlivé výklady. Komentuje ich vari všetky, ale veľmi svojráznym spôsobom. K väčšine pridáva nejasné a temné hodnotenia, z ktorých vychodí: „Pozor! Tu je to veľmi v neporiadku. Ja, Ružička, to viem, ale nepoviem!" Jeho inventár hod-

notení je veľmi obmedzený. Napr.: „...mohol by bližšie osvetliť", „...lebo fonetici neradi vidia...", „fonetici by nemuseli súhlasiť", „výklad... mal vyzerať celkom ináč", „nemilo prekvapuje", „do istej miery nemilo prekvapuje", „diskutabilný je výklad", „je zaujímavé", „prekvapí každého" (odkiaľ Ružička vie, že každého iste prekvapí nejaký môj názor?), „je pozoruhodné", „škoda, že" a ešte niekoľko typov modálnych výpovedí. Keď človek pozorne prečíta Ružičkovu recenziu, zreteľne vidí, že jeho snahou nie je, aby v diskusii prispel k ďalšiemu objasňovaniu problému, o ktorý ide. Ide mu o to, aby urobil hmlu, nejasno, tmu, z ktorej by presvecoval tiesnivý dojem, že v recenzovanej práci je čosi veľmi v neporiadku. Ale to nie je cieľom serióznej vedeckej diskusie a polemiky. Preto musí Ružičkova recenzia na nezaujatého človeka pôsobiť skľučujúco svojou nezdravou, zle maskovanou zlostnou kŕčovitosťou.

Vo svojej odpovedi na túto recenziu nebudem sa dotýkať všetkého, čo mi Ružička vyčíta. Na niektoré námietky odpovedať nemôžem, lebo Ružička nepovedal, prečo ho niečo „nemilo prekvapuje". Napr. neviem, prečo ho nemilo prekvapuje, že „ďasno je za hornými rezákmi a má podobu malej vyvýšeniny". Nech teda povie, kde to ďasno je. Pri iných námietkach, ako sa dohadujem, ide mu o obmenu formulácie. Ružičku „nemilo prekvapuje", že tvrdím: „V hlasivkách vzniká ľudský hlas." Možno chce radšej: „Hlasivkami sa tvorí ľudský hlas." Ale možno chce niečo inšie, lenže neráčil sa ustávať povedať to, teda odpovedať neviem. Na niečo by som tu chcel upozorniť. V úvode svojej práce som napísal: „Kapitolka o fonetike nechce nijako suplovať príručku fonetiky. Uvádzam ju iba preto, aby študent mal možnosť pochopiť niektoré fonetické termíny a fonetické výklady, ktoré používam vo svojom fonologickom výklade." Ružička to vo svojej recenzii neuvádza, ale mojich deväť strán textu, ktoré som fonetike venoval, posudzuje ako úplnú fonetiku. Chýba mu tam ešte taký i taký výklad, výklad o artikulačných orgánoch má vyzerať ináč, malo sa tu povedať ešte to i ono. Nechám na čitateľa, aby uvážil, ako sa kvalifikuje takýto postup.

Ale ani pri rozbore Ružičkových názorov na fonologické otázky nebudem si môcť všimnúť všetko, čo Ružička podrobnejšie vykladá, pretože som nateraz obmedzený i miestom i časom. Preto táto moja replika má ráz iba ilustratívneho výberu. Možno sa rozvinie diskusia o fonológii (ale bude treba, aby bola aj eticky aj vecne na vyššej úrovni ako Ružičkov príspevok). Potom sa k jednotlivým problémom vrátim.

Ale k veci. Ružička pokladá za výstižnú moju formuláciu (citujem): „Výstižná je najmä formulácia, že teoretická fonológia sa iba vedeckými metódami usiluje zvládnuť, opísať a vysvetliť fungovanie toho, čo pred

nami v životnej praxi pri jazykovm dorozumievaní živelne existuje." Na jeho súhlas s týmto názorom sa budem ešte odvolávať.

Lenže ak pokladáme túto tézu za správnu, vtedy nemôžeme tvrdiť, že „hlásku *ŋ*[1] možno pokladať aj za variant fonémy *ň*, ako to ukazujú dvojice príkladov: *sviňa — svinka, huňa — hunka* (takže netreba nevyhnutne počítať s predbežnou neutralizáciu protikladu *n — ň* pred konsonantom, ako to uvádza E. Pauliny na str. 96)." Ružička toto uvádza na str. 57, ale to nech rozpráva takým, ktorí o slovenčine nevedia nič. Je predsa notoricky známe, že hlásku *ŋ* nikto zo Slovákov, ktorí ju vyslovujú pred velárou v príslušných slovách, nestotožňuje so zvukom *ň*, ale každý ju stotožňuje so zvukom *n*. To „v životnej praxi pri jazykovom dorozumievaní živelne existuje" a to sa nijakým fiškálskym „fonologizárčením" prekrútiť nedá. Keby sa Ružičkova argumentácia domyslela do konca, potom by aj v dvojiciach *ruka — rúčka, socha — soška* zvuky *k — č, ch — š* tvorili varianty tej istej fonémy a nebola by tam bývala ani neutralizácia ani alternácia. A to hádam ani Ružička netvrdí.

S tým, čo je neutralizácia, má Ružička trápenie aj na inom mieste. Polemizuje s mojím tvrdením, že všetky kombinačné zmeny sú v slovenčine regresívne. Uvádza príklady *pekná — krajšia, peknú — krajšiu, pekného — krajšieho, v mestách — uliciach, mostár — nožiar, krivák — vešiak* a tvrdí: „Tu ... máme na morfematickom švíku kombinačné zmeny progresívne (postupné): ostatná fonéma predchádzajúcej morfémy vyvoláva alternáciu prvej (resp. jedinej) fonémy nasledujúcej morfémy. Tu teda ešte nemožno hovoriť o alternácii v tom zmysle, že by sa variácia neviazala na fonetické okolie. Naopak, rozdiel medzi mäkkým a nemäkkým zakončením kmeňa je veľmi dôležitým morfologickým faktorom." Ospravedlňujem sa za dlhý citát. Ale niekedy je to u Ružičku nevyhnutné, lebo nemožno stručne a pritom presne vystihnúť jeho myšlienku. Aj v tomto prípade: Najprv hovorí o kombinačnej zmene (teda o neutralizácii), potom to isté nazýva alternáciou a napokon popiera, že by to bola alternácia. Čo je to teda vlastne? Podľa celkového zmyslu sa dohadujem, že Ružička myslí, že je to neutralizácia. Ale Ružička mohol na túto „kombinačnú zmenu" svoje príklady pokojne rozmnožiť. Mohol tu ešte uviesť dvojice: *na dube — na stroji, duby — stroje, leto — more.* Formy, z ktorých tieto tvary vznikli, boli pravidelné kombinačné zmeny kedysi dávno v praslovančine, keď sa utvorili na základe pravidelných hláskových zmien, teraz sú to v ohýbaní prosto prípony jednotlivých

[1] Ružička tu má *n*; je to nepríjemný omyl, možno tlačová chyba. Mal by som vari urobiť tak ako Ružička, ktorý mi v závere recenzie vypočítal všetky chyby, ktoré v texte našiel. Ale nemám na to čas. Závidím ľuďom, ktorým ostáva toľko času, že môžu nezištne robiť zbytočné korektúry cudzích prác.

vzorov. Aj k odvodzovacím príponám uvediem veľmi rád Ružičkovi ďalšie príklady: *rybár — farbiar, pisár — mäsiar, opravár — kraviar,* len nech mi vysvetlí, aký je rozdiel vo „fonetickom okolí", ktorý tu podmieňuje výber *-ár — -iar.* Alebo aký je rozdiel vo „fonetickom okolí" a teda aká kombinačná zmena je v prípadoch *hrubá, hrubé, plavá, plavé, tupá, tupé* proti *pávia, pávie, žabia, žabie, osia, osie, kozia, kozie* atď.? Ako teda môže Ružička tvrdiť, že „rozdiel medzi adjektívami typu *dobrý* a typu *cudzí* prejavuje sa istými kombinačnými zmenami, ktoré nie sú normálne vnútri morfémy". (Nech nenachádza argumenty v tom, že adjektíva ako *páví, žabí, osí, kozí* sa neskloňujú podľa vzoru *cudzí.* Vo veci, o ktorú tu ide, je to ten istý typ.)

Ale neutralizácia Ružičku znepokojuje ešte ďalej. Neverí, že „neutralizácie sú dané v každom jazyku fonematickou[2] i morfologickou štruktúrou daného jazyka". Nerozumiem presne, čo vlastne tu Ružička chce. Z toho, ako odo mňa vymáha dôkazy na podopretie mojej tézy a ako pochybuje o možnosti dokázať ju, by vyplývalo, že háji stanovisko, že neutralizácia je jav fonetický. Ale zasa z ďalšej jeho vety by vychodilo, že znelostná neutralizácia na konci slova má úlohu hraničného signálu a že je to „fonologická otázka". To je všetko, čo sa „zatiaľ vie". Ale nie, vie sa aj viacej. Ružička sa domnieva, že „bolo by veľmi užitočné ukázať", keby som svoju tézu dokázal. Ja sa zase domnievam, že by bolo užitočnejšie, keby si Ružička prečítal, čo píše o neutralizácii napr. B. Trnka, čo píše V. Skalička o vzájomnej podmienenosti jednotlivých morfologických jazykových typov s výraznosťou hraníc častí slov a čím odôvodňuje J. Vachek, prečo vznikla v češtine neutralizácia znelosti a prečo nevznikla v angličtine. Literatúry je, pravdaže, viacej. A potom, hoci trochu s ostychom voči učenému človeku (veď Slováci hovoria: „Múdremu neraď, mocnému nedvíhaj!"), poradil by som mu, aby si ešte raz — bez hľadania tlačových chýb, tak po ľudsky — prečítal, čo píšem o neutralizácii a o kombinácii foném vo svojej práci ja.

Druhý problém, ktorého riešenie Ružičku v mojej práci znepokojuje, je výklad slabiky. Plne ho chápem a aj mu uznám, že je „nepríjemne prekvapený". Vo svojej práci — preberajúc slovenskú literatúru predmetu — som verne citoval jeho názory na podstatu slabiky, ako ich vyslovil vo svojej práci *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností.* Jeho názory som vo svojej práci nevedel povedať vlastnými slovami tak, aby mali zmysel, ktorý by bolo možné pokladať za logicky zdôvodnený. Preto som ich citoval. Nuž čo. Odcitujem ich ešte raz, lebo aj v tejto recenzii Ružička svoje staré stanovisko drží (hanblivo síce, ale drží). Jeho

[2] Ružička ma tu cituje nesprávne „fonetickou". Neviem prečo, keď je taký vynikajúci korektor. Tlačová chyba to nie je.

text znie: „Podľa tohto môžeme hovoriť o slabikách ako funkčných jednotkách len v takých jazykoch, kde slabika je členom dištinktívneho prozodického protikladu. Teda slabika je taká fonematická skupina s jedným vrcholom sonórnosti, ktorej celkové prozodické vlastnosti sú dištinktívne (pričom sa za východisko pre analýzu musia brať také slová, ktoré obsahujú aspoň dve takéto skupiny). V opačných prípadoch môžeme hovoriť o slabikách iba v zmysle fonetiky. Tak napr. v češtine nie je protiklad krátkych a dlhých slabík relevantný, pretože nie je to mórový jazyk (*přísný, krátkost* ap.); ani protiklad prízvukovaných a neprízvukovaných, pretože slovný prízvuk má iba delimitatívnu funkciu; ani spôsob spojenia slabík, pretože spojenie je vždy voľné; a nie sú dištinktívne protiklady ani v slovnej intonácii atď. Teda čeština pozná slabiku iba vo fonetickom zmysle. Toto je tiež jeden z rozdielov medzi češtinou a slovenčinou, pretože slovenčina má tendenciu vybudovať fonologicky relevantné slabiky" (str. 30).

Vo svojej práci som k tomu iba uviedol, že „prípad J. Ružičku ukazuje, zdá sa, veľmi jasne, ako priúzke chápanie slabiky iba ako nositeľa prozodických vlastností môže viesť (ako u J. Ružičku viedlo) k celkom nepresvedčivému názoru, podľa ktorého sú v jednotlivých jazykoch alebo ‚fonetické' alebo ‚fonologické' slabiky". V poznámke k tomu som potom ešte citoval všetkých, ktorí si doteraz Ružičkov názor všimli a ktorí ho súčasne aj odmietli (B. Hála, K. Horálek). Prečo je Ružičkov názor na slabiku nesprávny? Ak ho totiž prevedieme do zrozumiteľnej reči, znamená toľko, že Česi si vo svojom jazyku neuvedomujú slabiku, pretože majú iba „fonetickú" slabiku. Proti tomu Slováci „majú tendenciu uvedomovať si slabiku", pretože „slovenčina má tendenciu vybudovať fonologicky relevantné slabiky". Odvolávam sa tu znovu na Ružičkov súhlas s mojou tézou, že „teoretická fonológia sa iba vedeckými metódami usiluje zvládnuť, opísať a vysvetliť fungovanie toho, čo pred nami v životnej praxi pri jazykovom dorozumievaní živelne existuje" a pýtam sa: Môže Ružička tvrdiť, že hociktorý Čech nevie povedať, koľko je slabík napr. vo výpovedi „Skákal pes přes oves, přes zelenou louku"? Ak je v češtine len fonetická slabika, nemal by to vedieť, lebo by slabiku nevnímal ako jazykový fakt.

Ružička na moje námietky odpovedal. Ale on nerád odpovedá „áno — nie" (on nemá rád binárne protiklady; o tom by som ešte chcel čo-to povedať, ale na tomto mieste už asi nebudem môcť), on má radšej tajomnosť vedy, prehĺbenú neurčitosť, dôstojnú hmlu delfskej veštiarne. Na moju námietku odpovedá mnohovravne. Takto: „Tu je isté protirečenie. Ak sa totiž nejaká dištinktívna vlastnosť prejavuje na celej slabike, nie je to už vlastnosť fonémy, ale je to vlastnosť slabiky. Napríklad ak sa

rozlišujú dve dlhé slabiky ako positione longae a natura longae, prozodická vlastnosť kvantity je aj vlastnosťou slabiky (alebo jej časti od vrcholu po koniec). Alebo ak sa rozlišujú prízvukované a neprízvukované slabiky, nemožno hovoriť o prozodickej vlastnosti fonéme, ale iba o istej vlastnosti slova ako celku, o ‚profile slova', lebo len protikladom profilov typu *x́ x* a typu *x x́* sa rozlišujú významy slov, tvarov. To sú myslím celkom zrejmé veci, hoci E. Pauliny pokladá ich za veľmi nepresvedčivo doložené a analyzované (40). Ak potom uplatnenie istej vlastnosti fonémy je obmedzené vlastnosťami slabík (ako je to v slovenčine), alebo ak isté vlastnosti fonéme závisia od profilu slova (ako je to napr. v ruštine), treba hovoriť o nadradenosti a podradenosti v realizácii prozodických vlastností slova, morfémy, slabiky, hlásky. Aj týmto sa môžu líšiť jednotlivé jazyky (ako že sa aj líšia), a preto sa nedá oddišputovať, že v tomto bode sa slovenčina a čeština rozchádzajú (ako to dokazuje existencia rytmického krátenia dlhej slabiky po dlhej slabike v slovenčine)" (56).

Tento výklad je reakciou na moju formuláciu: „J. Ružička ... vyslovuje názor, že v niektorých jazykoch je len fonetická slabika, v iných je slabika fonologická. Pri tomto tvrdení vychádza J. Ružička z názoru (veľmi nepresvedčivo doloženého a analyzovaného), že prozodické vlastnosti fonémy sú podriadené prozodickým vlastnostiam slabiky a tie sú zasa podriadené prozodickým vlastnostiam slova." K Ružičkovmu výkladu toto: Ak si každý normálny Čech vo svojom jazyku slabiku uvedomuje, a to je isté, že si uvedomuje, vtedy sú v češtine „fonologické" slabiky, a vtedy celé múdre Ružičkovo uvažovanie, že v češtine sú „fonetické" slabiky, treba zahodiť. Treba tu Ružičku upozorniť na známu vec z elementárnej logiky, že totiž zo správnych premís sa nesprávnym postupom dochádza k nesprávnym záverom. A to je práve tento Ružičkov prípad. Vo svojej práci som ukázal, že v každom jazyku sú fonologické slabiky a že slabika je dôležitým činiteľom pre identifikáciu hlásky s príslušnou fonémou. Využil som tu aj výsledky prác fonetika Stetsona, ktoré v tejto súvislosti pokladajú za dôležité aj iní fonológovia. U Ružičku vzbudil tento fakt bujarú veselosť. Som tomu rád, že moja práca mala u neho aspoň tento pozitívny výsledok, lebo ako vidím, neveľmi som ho ňou poučil.

K problému slabiky ešte jedna poznámka. Ružička sa dvoma opytovacími vetami dovedá, či slová a tvary *ľpieť, rty, rmut* sú skutočne neslovenské slová. Neviem, prečo tu Ružička kladie otázniky. O veci doteraz písali H. Bartek, J. Stanislav, Ľ. Novák, ja sám som sa usiloval tiež v jednej štúdii vysvetliť, prečo boli v slovenčine spojenia sonóry so spoluhláskou na začiatku slova vylúčené a prečo teda slová ako *ľpieť, rty,*

mzda, rmut treba pokladať za slová prebraté z češtiny. Ružička ako vedúci lingvista by si tu nemal pýtať konzultáciu. Ak ho doterajšie názory na vec nepresvedčujú (predpokladám, že je o nich informovaný), nech sa do nich pustí a nech ich vyvráti.

Nakoniec ešte jedna najvšeobecnejšia poznámka. Ružička si veľmi pochvaľuje, že v mojej práci „sa programovite zdôrazňuje dialektická spätosť fonémy a fonologickej štruktúry: fonéma je daná jednak súhrnom svojich vlastností a jednak svojím miestom v štruktúre". Ale hneď dvíha výhražne prst: „No toto stanovisko treba uplatňovať do dôsledkov. Preto do istej miery nepríjemne prekvapuje konštatácia, že v historickej fonológii je ‚užitočnejšie' vychádzať z celkovej štruktúry (24), a nie z vlastností jednotlivých foném, hoci pri fonologickom opise súčasného stavu sa vychádza z vlastností jednotlivých foném. Zdá sa, že takýto postup nie je užitočný, ale je veľmi často jedine možný, lebo pre nedostatok fonetických faktov sme odkázaní výlučne na sledovanie vzťahov (hoci vieme, že vzťahy bez nositeľov vlastne neexistujú). Správny postup možno dodržať oveľa ľahšie pri synchrónnom bádaní."

Ako vidieť, celý tento dlhý výklad podal Ružička iba preto, že sa mu nepáči slovo „užitočný". Chce dať miesto neho výraz „veľmi často jedine možný". Nech sa páči, nech ho tam dá. Len som zvedavý, čo sa potom stane s tými „málo častými" prípadmi, keď sa vyčlenia tie „veľmi časté". Ale ide mi tu vlastne o inšie. Ružička ma neprávom poklepkáva za to, že zdôrazňujem „dialektickú spätosť fonémy a fonologickej štruktúry". Ja na uvedenom mieste (22—24) hovorím inšie. Podľa mňa sú vlastnosti foném dané vzťahmi vo fonologickej štruktúre a vzťahy vo fonologickej štruktúre sú podmienené vlastnosťami foném. V tom je dialektická spätosť a podmienenosť foném a vzťahov fonologickej štruktúry. Teda nie je pravda, že „vzťahy bez nositeľov vlastne neexistujú", ale je pravda, že vzťahy sú podmienené nositeľmi a nositelia sú podmienení vzťahmi. Len takto možno v historickej fonológii brať ako východisko vzťahy (hneď za nimi stoja aj ich nositelia). Ak by sme vychádzali z Ružičkovej formulácie (vzťahy bez nositeľov vlastne neexistujú), nebol by tento postup metodicky vôbec možný. A ešte niečo. Uvedený postup (od vzťahov k nositeľom) neuplatňujeme v historickej fonológii zo zúfalstva (skrátka z nedostatku dokladov), ako sa domnieva Ružička. My veľmi často vieme na základe dokladov, ale aj fonologickými metódami rekonštruovať aj znenie zvukov (ba aj ich varianty). Ale postup od vzťahov k nositeľom je užitočný (ľutujem, že zasa „do istej miery nemilo prekvapujem" Ružičku) aj preto, lebo nejde nám len o zmeny jednotlivých zvukov, ale o zmeny foném. V tomto je tá skutočná dialektika vo fonologickom systéme.

Nuž čo. Mohol by som ešte hovoriť o variantoch, o protikladoch, tam má Ružička tiež svojské názory, ale už vari nateraz dosť.

Z á v e r. Nerád som písal túto repliku. Pozornejší čitatelia slovenskej lingvistickej produkcie si iste povšimli, že asi od šiestich rokov venuje doc. dr. Jozef Ružička mimoriadnu pozornosť mojim lingvistickým názorom. Doteraz som na to nereagoval. Súrne práce, spoločensky závažné, ktoré som sa zaviazal splniť do istého termínu a ktoré načas aj splním, nedovoľovali mi odbočovať od pracovného plánu a reagovať na veľmi temperamentné, i keď obyčajne nie presvedčivé argumentácie J. Ružičku. Ale táto recenzia prekročila mieru, ktorú možno zniesť. Nie je pre mňa zaujímavé, či ju prekročila v invektívach, ale rozhodne ju prekročila vecnou náplňou a etickými východiskami. Je predsa nezlučiteľné s vážnosťou vedúceho vedeckého pracovníka a s vážnosťou odboru, v ktorom pracuje, aby využíval vedeckú diskusiu a vlastne svoj odbor na niečo, čo s vecou ani zďaleka nemá nič spoločného. To ma na Ružičkovej recenzii pohoršilo. Preto som odpovedal možno trochu živšie, než to samotná povaha fonológie vyžaduje.*

* Redakcia uverejňuje túto repliku v záujme veci, hoci nesúhlasí s jej celkovým tónom.

SLOVENČINA V POČIATKOCH SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO OBRODENIA

Historický ústav SAV usporiadal v dňoch 1.—3. 10. 1962 pri príležitosti 200-ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka konferenciu o počiatkoch slovenského národného obrodenia. Po konferencii o česko-slovenských vzťahoch a o Ľudovítovi Štúrovi bolo to ďalšie stretnutie pracovníkov viacerých spoločenskovedných disciplín (popri základných referátoch našich historikov odzneli tu koreferáty a diskusné príspevky literárnovedných, jazykovedných a bibliografických pracovníkov), ktorí sa pokúsili komplexne a z jednotného marxistického hľadiska objasňovať problematiku počiatkov slovenského národného obrodenia. I keď prednesené príspevky neriešili danú tému na rovnakej bádateľskej úrovni a niekedy sa príliš utápali v drobných faktoch (ktoré však pri publikovaní celého materiálu budú mať svoju cenu), konferencia o počiatkoch slovenského národného obrodenia má zásadný význam pre naše kultúrne dejiny v druhej polovici 18. a v prvej polovici 19. storočia. Správna bola myšlienka organizátorov konferencie zaradiť celé bernolákovské hnutie, ktoré sa doteraz posudzovalo veľmi protirečivo, do širokých historických, literárnych a jazykovedných súvislostí. Hlbšie materiálové štúdium a marxistický prístup k problematike vývinu slovenskej národnosti a formovania slovenského národa umožnili i pri mnohých rozpačitých prejavoch v diele bernolákovcov v jadre pozitívne hodnotenie bernolákovského hnutia. Niet pochýb, že uverejnenie všetkých materiálov z tejto konferencie bude mať veľký význam aj pre štúdium dejín spisovnej slovenčiny.

Na konferencii sa pripomenulo mnoho nových poznatkov i zabudnutých faktov, ktoré zohrali svoju rolu na počiatkoch slovenského národného obrodenia. Uveďme z nich aspoň niektoré. Doteraz bol podcenený ekonomický vývin i vplyvy slovenskej buržoázie na vznik slovenského národného uvedomovania. Nie je správny názor, že v 18. storočí takmer nejestvovala slovenská buržoázia. Nemožno ju však hľadať medzi remeselníckymi výrobcami, ale medzi obchodným živlom (napr. podomoví obchodníci: šafraníci, olejkári, ktorí zamestnávali svojich pomocníkov).[1] V prvej fáze slovenského národného obrodenia sa na národnom hnutí zúčastňuje najmä slovenská inteligencia, a to tá časť, ktorá sa od polovice 18. storočia nazývala honoráciou. Pri inteligencii treba odlišovať dve názorove odlišné skupiny: stavovsko-monarchistickú, ktorá mala starý feudálny vzťah k ľudu, a vrstvu (predovšetkým dedinskí kňazi, kapláni, učitelia), ktorá mala k ľudu úzky vzťah a usilovala sa o jeho národné obrodenie. Naša inteligencia mala v minulosti ľudovejší pôvod ako napr. inteligencia v Maďarsku.[2] Bernolákovské hnutie zapustilo silné korene aj na východnom Slovensku, svedčia o tom viaceré tlačené i rukopisné práce. Zhodné obrodenecké úsilie sa prejavuje na

[1] A. Špiesz, *Rozvoj kapitalistických vzťahov na Slovensku na konci 18. a na začiatku 19. storočia — objektívna báza pre vznik slovenského národného obrodenia.*

[2] J. Hučko, *Triedne zloženie národne uvedomelej inteligencie v prvej fáze slovenského národného obrodenia.*

katolíckej i evanjelickej strane (odlišný je kalvínsky prúd).[3] Z hľadiska spoločenského vývinu osvetlil bernolákovské hnutie v dôkladnom referáte J. Tibenský.[4] Ukázal, že A. Bernolák je uskutočňovateľom objektívnych historických okolností. Bernolák a jeho spolupracovníci sú predstaviteľmi novej doby: prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu, v ktorej sa začína proces formovania Slovákov v buržoázny národ. Hoci ľud ešte netvoril aktívnu zložku národa, bol v ňom už jasne zahrnutý. Pre ustálenie kultúrnej západoslovenčiny za spisovný jazyk boli rozhodujúce tieto skutočnosti: hospodárska a kultúrna prevaha západného Slovenska, blízkosť kultúrnej západoslovenčiny s češtinou, ale súčasne u katolíkov slabá tradícia češtiny, ktorá ako „bibličtina" mala pevné korene u evanjelickej zložky obyvateľstva. „Marxistickí historici hodnotia Bernolákov krok ako jednoznačne kladný."

Na konferencii sa osvetľovali aj ďalšie vývinové etapy bernolákovského hnutia, ktoré vyúsťujú v snahy o vytvorenie národnej a jazykovej jednoty. Na konci 18. a na začiatku 19. storočia mala v našom kultúrnom živote dôležité postavenie Bratislava. Predstavovala v tom čase významné centrum slovenského kultúrneho života.[5] Tu možno sledovať zbližovanie mladej evanjelickej a katolíckej generácie. Pri zbližovaní obidvoch táborov zohral na konci tridsiatych rokov dôležitú úlohu tajný spolok Vzájomnosť. Zaujímavé je vyhranené Hamuljakovo stanovisko k jazyku Slovenských národných novín. Skôr než Ľ. Štúr dospel k požiadavke spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe, M. Hamuljak rezolútne žiadal, aby sa Slovenské národné noviny písali nie v bernoláčtine, ale v „čistej" slovenčine. Ak by štúrovci prijali „čistú" slovenčinu, bernolákovci by súhlasili s českým pravopisom. Len za tých podmienok bol ochotný podporovať vydávanie Slovenských národných novín.[6]

Jazykovo-štylistickej problematiky sa týkali koreferáty M. Bakoša[7] a V. Kochola.[8] M. Bakoš ukázal, že J. Hollý mal v Bernolákovej škole predchodcov. Bola to neskorohumanistická tvorba viacerých básnikov, ktorí písali po latinsky a vedľa toho aj v kultúrnej západoslovenčine. Sylabický verš sa adaptoval v tvorbe určenej pre ľud, klasické formy sa používali v umeleckých dielach určených pre vzdelancov. V. Kochol sa okrajove dotkol tiež niektorých syntaktických otázok (bernolákovská veta je blízka ľudovej, menej je zaťažená humanistickou tradíciou ako štúrovská veta), ktoré si žiadajú dôkladné preskúmanie.

Ako vidno, na konferencii sa dosť podrobne pertraktovala historicko-spoločenská podmienenosť bernolákovského hnutia a mnohé referáty prispeli k hlbšiemu poznaniu tzv. vonkajších dejín spisovnej slovenčiny. Jazykovednej problematike boli venované tri príspevky.

Historicky najstaršie obdobie obsiahol R. Krajčovič v koreferáte *Formovanie kultúrnej západoslovenčiny.* Krajčovič rozlišuje dve fázy kultúrnej západoslovenčiny. Raná fáza trvá od druhej a tretej tretiny 16. storočia do polovice

[3] I. Sedlák, *Počiatky národného obrodenia na východnom Slovensku.*

[4] *Historická podmienenosť a spoločenská báza vystúpenia A. Bernoláka.*

[5] F. Bokes, *Bratislava 1780—1830 — hlavné stredisko slovenského národného života.*

[6] J. Butvin, *Snahy o vytvorenie jednotnej kultúrnopolitickej platformy v slovenskom národnom hnutí v tridsiatych a štyridsiatych rokoch.*

[7] *Prozodické otázky u bernolákovcov pred J. Hollým.*

[8] *Ľudovosť v literatúre a počiatky slovenského národného obrodenia.*

17. storočia. Dva hlavné nárečové zdroje sú trnavské a záhorské nárečia. Skoro sa však prejavuje tendencia odstraňovať typicky nárečové znaky (postupný ústup asibilát *c, dz*). Druhá fáza kultúrnej západoslovenčiny trvá od druhej polovice 17. storočia do 18. storočia. Popri obmedzovaní úzko nárečových prvkov pozorujeme v druhej fáze aj prenikanie nových stredoslovenských prvkov *(ď, ť, ň, ľ)*. Uplatňujú sa ďalej také celonárodné prvky, ako je kategória životnosti a i. Blízkosť s češtinou umožňuje ovplyvňovanie vyspelým českým jazykom. Jazykový unifikačný proces súvisí s vystupujúcimi integračnými tendenciami v hospodársko-spoločenskom živote. Kultúrna západoslovenčina vo svojej druhej fáze je dosť vypestovaný, i keď ešte nenormovaný jazyk. Bernoláčtina — kvalitatívne nový, už normovaný spisovný jazyk — nadväzuje na mladšiu fázu kultúrnej západoslovenčiny. Podnetné Krajčovičove myšlienky si zasluhujú dôkladné spracovanie.

K. Habovštiaková, ktorá pripravuje do tlače monografickú prácu o Bernolákovom jazykovednom diele, zaoberala sa touto témou na konferencii *(Bernolákovo jazykovedné dielo)*. Po zdôraznení spoločenských a historických podmienok Bernolákovho úsilia K. Habovštiaková v zhustenej forme charakterizovala Bernolákovu pravopisnú príručku, gramatiku a slovník. Bernolák nadviazal na kultúrnu západoslovenčinu, avšak na jednej strane zvýraznil jej slovenské znaky, na druhej strane stlmil nepotrebné hláskoslovné a tvaroslovné bohemizmy. Okrem toho vniesol do spisovného jazyka i mnohé stredoslovenské a celonárodné prvky. I keď Bernolák spláca dlh preexponovaným slovotvorným snahám svojej doby, jazykovedná hodnota jeho diela „nezaostáva za úrovňou vtedajších jazykovedných prác v našich krajinách". Bernolákovo jazykovedné dielo predstavuje novú fázu v dejinách slovenského spisovného jazyka.

E. Jóna skúmal vplyv bernolákovskej spisovnej slovenčiny na štúrovskú a účasť bernolákovcov pri utváraní národného spisovného jazyka.[9] Úvodom pripomenul, že jazykovým základom pri utváraní spisovného jazyka bol kultúrny jazyk (ktorý plnil v predspisovnom období niektoré funkcie spisovného jazyka) a interdialekt (používaný príslušníkmi rozličných nárečí na bežné ústne dorozumievanie). Bernolákovskú a štúrovskú normu E. Jóna zasadil do dialektiky vývinu nášho spisovného jazyka (zbližovanie a diferenciácia v pomere k spisovnej češtine, ktorá bola východiskom a modelom pri ustaľovaní slovnej zásoby a pri budovaní gramatickej stavby). Uvedené fakty zo štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. storočia potvrdili, že pri definitívnom rozhodovaní o zvukovej a písanej podobe spisovnej slovenčiny mali základný podiel bernolákovci prostredníctvom M. Hattalu. Pravda, zostáva ešte ako úloha porovnať Bernolákovu a Štúrovu kodifikáciu s bernolákovskou a štúrovskou jazykovou praxou.

Celkove priniesla konferencia o počiatkoch slovenského národného obrodenia dôležité pracovné východisko pre štúdium dejín slovenčiny v tomto období. Vyslovilo sa mnoho myšlienok a podnetov, ktoré bude potrebné zvážiť a správne začleniť pri jazykovednom hodnotení. I keď v poslednom čase niektorí jazykovedci venovali tomuto obdobiu sústredenejšiu pozornosť, doteraz nie sú počiatky slovenského národného obrodenia z jazykovedného hľadiska v celej šírke osvetlené. Uveďme nakoniec niektoré aktuálne pracovné úlohy:

[9] *Vplyv bernolákovcov a bernoláčtiny na štúrovskú spisovnú normu.*

1. na širokom materiáli preštudovať formovanie kultúrnej západoslovenčiny a stredoslovenčiny a preskúmať situáciu na východnom Slovensku;

2. podrobne preskúmať vzťah bernolákovskej kodifikácie k jazykovej praxi súčasníkov a k praxi mladšej generácie bernolákovcov;

3. osvetliť vzťah bernolákovskej spisovnej normy ku kultúrnej stredoslovenčine a k štúrovskej spisovnej norme. Doteraz viac poznáme tzv. vonkajšie jazykové dejiny, konfrontácia vnútorného jazykového vývinu čaká na dôkladné spracovanie;

4. začleniť Bernolákovo jazykovedné dielo do vtedajšej európskej filológie.

V. Blanár

DVA ČLÁNKY L. N. SMIRNOVA O VÝZNAME SLOVESNÝCH FORIEM MINULÉHO ČASU V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Moskovský slovakista L. N. Smirnov uverejnil v posledných rokoch dve štúdie o význame slovesných foriem minulého času v slovenčine, a to 1. *Sootnositeľnoje upotreblenije form prošedšego vremeni v slovackom literaturnom jazyke* (Učonyje zapiski Instituta slavianovedenija XIX, 1960 — AN SSSR) a 2. *Upotreblenije form prošedšego vremeni soveršennogo vida so značenijem povtoriajemosti v slovackom literaturnom jazyke* (Slavianskoje jazykoznanije — Kratkije soobščenija Instituta slavianovedenija, AN SSSR, 1962). — Podávame o nich informatívnu zprávu.

I. V prvej štúdii (Pomerné používanie foriem minulého času v spisovnej slovenčine) autor si kladie otázku, aký je časový vzťah (pomerný čas) dejov vyjadrených tvarmi minulého času vo vetách s viacnásobným prísudkom i v priraďovacom súvetí (1. časť) a ďalej v podraďovacom súvetí s vedľajšou časovou vetou (2. časť) v spisovnej slovenčine — či ide o následnosť, súčasnosť, čiastočnú súčasnosť — a zisťuje kombinovanie pomerného času príslušných dejov s násobenosťou (viacrázovosťou). L. N. Smirnovovi ide teda o pomerný čas dejov v rámci toho istého časového plánu (minulý čas), o jav, ktorý sa nevyjadruje morfologicky, ale len syntakticky (spojky, spojkové výrazy), lexikálne (príslovky času a rozličné spojenia vyjadrujúce časový údaj), a často o jav, ktorý vyplýva výhradne z kontextu.

V jednotlivých odsekoch autor preberá časový vzťah dejov vyjadrených formou minulého času so zreteľom na vid a vidové kombinácie príslušných slovies. Zisťuje, že dokonavými slovesami sa vyjadrujú spravidla po sebe nasledujúce deje, naproti tomu nedokonavými slovesami zvyčajne súčasné deje. V slovenčine môže mať takáto časová zviazanosť slovies aj význam mnohorázovosti, a to rovnako pri slovesách dokonavých ako aj nedokonavých — naproti tomu v ruštine sa mnohonásobný dej vyjadruje takmer výlučne len nedokonavými slovesami. Tvarom pluskvamperfekta vo vzťahu k tvaru minulého času sa vyjadruje zväčša predchádzajúci dej (pluskvamperf. od dokonavého slovesa) alebo zriedkavejšie dej, ktorý je časovým rámcom druhého minulého deja (pluskvamperf. od nedokonavého slovesa). Smirnov ďalej správne uzatvára, že spojenia minulých tvarov slovies s historickým prézentom sú len štylistickým variantom spojení tvarov minulého času, a teda sú s nimi synonymné i v pomernej chronológii vyjadrovaných dejov.

V druhej časti svojej štúdie (Pomerné používanie foriem minulého času

v podraďovacích súvetiach s vedľajšou časovou vetou) skúma Smirnov pomerný čas prísudku hlavnej vety a vedľajšej časovej vety v podraďovacom súvetí, a to zasa so zreteľom na vid a vidové kombinácie príslušných slovies. Zisťuje, že dokonavými slovesami sa spravidla vyjadruje následnosť dejov: dej vedľajšej vety časovej predchádza deju hlavnej vety. Toto sa podťahuje aj postavením vedľajšej vety (pred hlavnou vetou). Vo vedľajšej vete býva spojka *keď* alebo zriedkavejšie *ako*. Naproti tomu keď dej hlavnej vety sa uskutočnil prv ako dej vedľajšej vety, naznačuje sa to vo vedľajšej vete výrazmi *prv ako, prv než* alebo lexikálne v hlavnej vete (napr. *už dávno*). — Ak oba deje sú obmedzené na ten istý časový úsek, ide o ohraničenú súčasnosť, ktorá sa vo vedľajšej vete naznačuje spojkou *kým*.

Pri nerovnakom vide slovies uvádza Smirnov dva hlavné druhy prípadov: a) dej hlavnej vety vyjadrený slovesom dokonavého vidu, b) dej vedľajšej vety vyjadrený slovesom dokonavého vidu. V oboch prípadoch sa vyjadruje následnosť alebo súčasnosť, a to čiastočná súčasnosť (dej vedľajšej vety vpadol do rámca širšieho deja hlavnej vety, alebo naopak). Čiastočná súčasnosť sa naznačuje spojkami *kým, medzitým čo, zatiaľ čo*.

Keď je v hlavnej vete i vo vedľajšej časovej vete nedokonavé sloveso, vyjadruje sa nimi súčasnosť dejov. Osobitný druh súčasnosti je v tých prípadoch, keď sa dĺžka oboch dejov kryje; naznačuje sa to spojkou *kým*. — Autor na základe celého radu ukážok vyvodzuje, že dané časové vzťahy minulých dejov mávajú aj mnohorázovú platnosť, a to bez ohľadu na vid príslušného slovesa.

Autor si všíma zasa aj pomerný čas spojení tvarov minulého času s tvarom pluskvamperfekta a historického prézenta. Tvar pluskvamperfekta obyčajne vyjadruje predchádzajúci dej a štylisticky použitý tvar prézenta vyjadruje následný dej.

II. V druhej štúdii (Používanie foriem minulého času dokonavého vidu s významom opakovanosti v spisovnej slovenčine) L. N. Smirnov samostatne a podrobnejšie rozpracúva konštatovanie zo svojho predošlého článku, že v slovenčine opakované uskutočňovanie časovo zviazaných dejov v minulosti možno vyjadriť pomocou spojok, prísloviek, spojení s významom časového určenia alebo závisle od širšieho kontextu — nielen slovesami nedokonavými, ale priam tak aj slovesami d o k o n a v ý m i. Tento jav dokladá autor nielen príkladmi zo spisovnej slovenčiny, ale aj z nárečových textov. Smirnov takto ukazuje, že tento jav je bežný v slovenčine vôbec a zdôrazňuje ho ako jeden z výrazných rozdielov vo vidovom a časovom systéme slovenčiny v porovnaní s ruštinou. V ruštine totiž je použitie nedokonavého slovesa na viacrázové deje úplne zriedkavé (a treba ho ešte preskúmať).

Rozličné odtienky opakovania deja sa vyjadrujú príslovkami *často, neraz, niekedy, zriedka, občas, zavše, vždy, obyčajne* alebo ich synonymami a násobnými číslovkami (určitými aj neurčitými). Autor prináša na ne bohatý materiál.

Opakovanosť vyplývajúca zo širokého kontextu je zriedkavejšia; príslušné deje mávajú vtedy ráz typickosti (zvyčajnosti).

Podľa toho slovenčina vyjadruje opakované deje trojakými prostriedkami: a) osobitnou morfologickou skupinou opakovacích slovies *(chodievať, kúpavať)*, b) nedokonavými slovesami a c) závisle od kontextu aj slovesami d o k o n a v ý m i. Tam, kde ide o slovesá, ktoré jestvujú vo vidovej dvojici, slovesá si aj pri vyjadrovaní mnohorázového deja zachovávajú svoju vidovú platnosť.

Obidve štúdie L. N. Smirnova sú založené na starostlivom rozbore bohatého

dokladového materiálu zo staršej i novšej slovenskej beletrie (v druhej štúdii sa výskum dokladá aj ukážkami zo súvislých nárečových textov) a opierajú sa o doterajšiu odbornú literatúru. Dávajú podnet skúmať aj také prvky vo význame slovenského slovesa, ktoré vystupujú do popredia len pri porovnávacom štúdiu slovanských jazykov. Treba si len želať, aby štúdií tohto druhu bolo čím viacej.

G. Horák

HOMÉROS, *ILIAS*. Prel. M. Okál. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1962, 620 str.

Po niekoľkých torzovitých pokusoch o preklad klasického starogréckeho eposu o bitke pri Tróji — boli to všetko pokusy v minulom storočí, z nich mnohé ešte pred uzákonením štúrovskej spisovnej slovenčiny — dostávame do rúk úplný preklad Iliady, a to preklad do súčasnej slovenčiny z pera profesora klasickej filológie Miloslava Okála.

Okálov preklad sa iste bude hodnotiť z rozličných hľadísk, nielen filologických, ale aj umeleckých. Na tomto mieste nám nejde o hodnotenie z týchto hľadísk, ale iba o niekoľko poznámok o tom, ako sa v preklade odráža súčasný stav spisovnej slovenčiny.

Pri týchto poznámkach nevyhnutne treba vychádzať zo skutočnosti, že prekladateľ sa musel vyrovnať jednak s takým ohybným jazykom, ako bola stará gréčtina, jednak s časomerným hexametrom. Okál sa rozhodol zachovať hexameter — pre veľké klasické eposy charakteristický — ale časomieru logicky nahradil hexametrom prízvučným. A preklad ukazuje, že slovenčina je dosť ohybná na to, aby ju bolo možné vtesnať do šiestich daktylských, resp. miestami aj trochejských stôp. Okál pri tvorení hexametrov vhodne využíval jednoslabičné slová, najmä príklonky. Treba však poznamenať, že práve kvôli hexametru používa pomerne často trocha archaické podoby, ako *bo* namiesto *lebo, by* namiesto *aby, ni* namiesto *ani, jak,* namiesto *ako, i hoci* namiesto *hoci,* resp. *i keď* (*Nech si dá pozor, i hoci je chrabrý, b o hnev sa nás zmocní* 24, 53). Metrickými dôvodmi možno vysvetliť aj väzby s neurčitkom, ktoré sú v preklade častejšie než v súčasnom jazyku. Uvedieme iba niekoľko príkladov: *skúsení bojovať zblízka* (8, 173), *vynikal v umení jazdiť* (23, 289), *je starý vzdorovať útokom chlapa* (24, 369), *zľakne sa ponoriť hlavu do davu* (15, 299), *bo presvedčiť chceli Achilla umyť si krv, čo uschla na jeho tele* (23, 40—41), *niesli si sekery narúbať dreva* (23, 114), *vydá ju dopraviť domov* (24, 581), *kone, čo poháňal starec a hnal ich údermi biča / rýchle prebehnúť mestom* (24, 326—327), *riekol a Noémonovi, druhovi Antilochovmu, / odovzdal kobylu odviesť* (23, 612—613).

Zásadou dodržiavať hexametrový pôdorys verša sú vyvolané pravdepodobne aj mnohé iné odchýlky od súčasného jazyka, než ktoré sme uviedli v predchádzajúcom odseku. Nápadné sú napr. vzťahové prídavné mená: *bohove strely* (1, 53), *z bohovej ruky* (20, 326), *hromový manžel* (7, 411; 10, 329; 13, 154), *uprostred Xanthových prúdov* (8, 560 — ide o rieku v Lýkii), *z dvorovej chodby* (24, 238), *povedľa mečovej pošvy* (3, 272), *vínové more* (5, 711). V súčasnom jazyku nie sú takéto podoby bežné.

V tejto súvislosti treba spomenúť aj niektoré archaické, resp. nárečové tvary, napr. *pozdlže rieky* (5, 89), *s Danajci* (11, 523; 12, 216), *s Achájci* (12, 3), *egidu zdobenú strapci* (15, 229; 21, 400), *s hustými strapci* (15, 309), dat.

sg. *heroldu* (23, 897), *k Diovi otcu* (24, 100), *s rýchlymi krídly* (13, 61), *svojeho otca* (23, 360), *môžte* (23, 414), *odporci* (17, 208), *opratmi* (23, 363). Slovotvorné archaizmy sú napr.: *búrač hradieb* (20, 152), *borcu miest* (21, 556), *dobrého hlásača starca* (24, 577).

Uvedené príklady jasne naznačujú, že jazyk Okálovho prekladu je mierne archaizujúci. Takýto archaický nádych je v preklade starogréckeho eposu pochopiteľný. Ale v príkrom rozpore s týmto nádychom je používanie moderných, medzinárodných slov. Ide napr. o takéto slová a spojenia: *... ani sa do dákej zálohy vradiť / s elitou achájskych chlapov* (1, 227—228), *S Aiantom plávalo k Íliu štyridsať černavých lodí, / kontingent Lokrov, čo oproti posvätnej Eubóji sídlia* (2, 534—535), *vidiac, že živý a úplne zdravý zas prichádza ku nim / s elánom veľkým...* (5, 515—516), *matróny mestské* (6, 287), *čo v prsiach mu diktuje srdce* (7, 369; 19, 162), *aby sa snažili nájsť plán nejaký iný a lepší* (9, 423), *historky o slávnych činoch* (9, 524; 9, 625), *... no potom sa vrhol / na masu mužstva, jak Zefyros vietor, keď zaženie mraky* (11, 304—305), *ustúpia línie chlapov* (12, 48), *za veľkej paniky chlapov* (14, 522), *na konci frontu* (17, 682), *akrobati* (18, 606), *dišputy slávne* (20, 252), *v totálnej šarvátke* (20, 377), *termín výplaty* (21, 450), *box* (23, 634; 23, 665; 23, 669).

V úplnom protiklade sú zase hovorové, až slangové slová, napr. *vojnová mela* (2, 401), *bojová mela* (5, 469), *vartujte kozy* (4, 275), *deka nachovej farby* (9, 200), *hoci bol v švungu* (13, 142), *po žrádle dychtia* (16, 757), *od šrankov bola im určená dráha* (23, 758), Zdá sa, že tieto slová nemajú v origináli nijakú charakterizačnú funkciu, ktorá by oprávňovala ich použitie.

To isté možno povedať aj o niektorých takých slovách, ktoré sa v dnešnej slovnej zásobe nepokladajú za správne alebo pre ktoré máme v súčasnej terminológii iný názov. Pritom nejde len o také slová ako *pečlivá priadka* (12, 433), *pečlivo chovať* (16, 191), *obdržal od nich* (23, 745), ktoré by sme mohli pokladať za prejav archaizujúcej tendencie, ale aj o také odborné názvy ako *obrateľ* (14, 465; 20, 482) za *stavec, boltec* (14, 182) za *ušnica, panenka* (14, 494) za *zrenica,* ba aj o nesprávne slová ako *chroptieť* (23, 30), *zadosť vzdať* (24, 48), *obecné víno* (17, 250 — azda obyčajné, slabé, „trojchlapové").

Napokon treba poukázať aj na také slová, ktoré prekladateľ používa v nezvyčajnom význame. Napr. príslovka i predložka *naprotiveň* má význam ‚navzdor, navzdory', no v spojení *nebudeš môcť mne naprotiveň si vôbec nič odniesť* (1, 301) ide azda o význam ‚proti mojej vôli'. Sloveso *snažiť sa* vyjadruje ešte nedokončený dej. Preto je nelogický preklad: *Alkimos s Automedontom sa snažili zapriahnuť zatiaľ / kone a dali im popruhy na krk a do papúľ koní / vložili zubadlá mocné a pripäli opraty nazad / k pevnému vozu* (19, 392—395). Prídavné meno *neznámy* sotva možno použiť v spojení *Vy však skôr synovi zhubného Pelea pomáhať chcete, hoc mu je neznáme citlivé srdce...* (24, 39—40). Sloveso *riadiť* má síce aj význam ‚viesť, spravovať', ale iba v abstraktnejších súvislostiach, sotva v spojeniach *najviac však obidvoch Átrea synov, čo riadili mužstvo* (1, 375), *tak aj vodcovia riadili mužstvo, tu jedných, tam druhých* (4, 476). Spojenie *klásť odpor* je bežné, ale nemožno to povedať o spojení *klásť obranu* (5, 623).

Osobitne treba spomenúť slovo *voziar,* ktoré sa v preklade z nepochopiteľných dôvodov sústavne píše v podobe *vozár,* hoci analogické prípady *koziar, mraziareň* jasne ukazujú, že tu má byť prípona *-iar.* (Na dvoch miestach je tvar *vozataj* — 23, 280; 23, 318 — a na jednom tvar *vozka* — 23, 460.)

Ako vidieť z uvedených príkladov, vo všetkých prípadoch ide o odchýlky v snahe zachovať základnú metrickú schému. Takéto odchýlky sú pre poéziu, a najmä pre poéziu s takým prísnym metrickým pôdorysom, aký platil pre epickú poéziu v staroveku, úplne samozrejmé. Okrem toho treba pripomenúť, že sú to príklady vybrané z 24 spevov, resp. z 540 strán prekladu. To znamená, že základná podoba dnešnej slovenčiny nie je v preklade skreslená. Pravda, pri väčšej starostlivosti by sa niektoré z archaizujúcich alebo nevhodne volených tvarov dali nahradiť primeranejšími.

Šťastne vyriešil prekladateľ známe epické epitetá. Popri adjektívnych epitetách typu *hrmotná bohyňa* (21, 511), *kopčité Ílion* (22, 411), *perutné slová* (veľmi často), *široko stavaná Trója* (2, 329), *pevnosť sedmorobránna* (4, 406), *Apollo striebroluký* (5, 449), *sídlisko vysokohradné* (6, 415), *Zemetras širokovládny* (8, 210) používa Okál aj epitetá typu *Héré bielučkých lakťov* (8, 484), *starci šedivých spánkov* (8, 518), *Morpéssa priehlavkov krásnych* (9, 557), ale zriedkavejšie aj typu *z vrchu o mnohých kopcoch* (13, 18), *k palácu o hladkých stĺpových chodbách* (6, 243); tento posledný typ je trocha ťažkopádny, no je i zriedkavý.

Napokon by sme chceli upozorniť aj na niektoré tlačové chyby. Popri zrejmých chybách ako *priblice* (6, 9), *Hebaké* (6, 293), *iheď* (7, 55), *zúhubný* (9, 21), *pobobný* (12, 40), *podáda* (15, 43), *záchraca* (12, 615), *vykonl* (24, 7) sú tu aj pravopisné chyby: *vila* (6, 22) m. *víla, dávných* (7, 89), *achájské* (8, 52), *zájme* (20, 465), *rúbači* (23, 123).

A ešte poznámku o vlastných menách. Ako sa uvádza v úvode prekladu (str. 20), o prepise gréckych vlastných mien rozhodla komisia. Autor tejto recenzie bol jej členom a hájil zásadu, že mnohé z mien klasickej mytológie sú už vlastne súčasťou dnešnej slovnej zásoby, a preto by nemalo zmyslu písať ich presne podľa starogréckej podoby. Z týchto dôvodov sa v Pravidlách slovenského pravopisu kodifikujú podoby ako *Homér, Iliada, Achilles* (nie Achilleus), *Odyseus* (nie Odysseus). Pravda, v preklade Iliady, v ktorej sa vyskytujú desiatky takýchto mien, bolo by ťažko nájsť hranicu medzi zaužívanými a nezaužívanými menami, preto je logické, že prekladateľ si vybral zásadu používať sústavne presný prepis, zachovávajúci pôvodnú podobu gréckych mien.

J. Horecký

MATEMATICKÁ JAZYKOVEDA V ÚSTAVE SLOVENSKÉHO JAZYKA SAV

Pracovníci Ústavu slovenského jazyka, Kabinetu orientalistiky SAV, ako aj niektorí členovia univerzitných katedier utvorili v júni 1961 pracovnú skupinu pre aplikovanú lingvistiku. Táto skupina začala aktívne pracovať koncom r. 1961. Jej členovia sa schádzajú pravidelne raz mesačne na seminári; na seminári sa zúčastňovali aj pracovníci iných ústavov, okrem iného aj matematici a pracovníci Ústavu pre český jazyk ČSAV.

Na prvej schôdzke pracovnej skupiny pre aplikovanú lingvistiku (4. 10. 1962) referoval J. Horecký o generálnom kalkule pre distribúciu foném a o možnostiach využitia tejto metódy pre opis fonologického systému slovenčiny. G. Altmann (8. 11. 1961) podal prehľad metód používaných vo fonologickej štatistike. Uviedol metódu D. W. Reeda, M. Joosa a H. Spang-Hansena. Reedovou metódou osvetlil vzťah sundských vokálov *ĕ, ë, i* ... Ten istý pracovník pred-

niesol 6. 12. 1961 svoj príspevok o fonickej štruktúre malajského pantunu: ukázal, že fonické prvky rozdeľujú verš na dva zreteľne vymedzené polverše a že slová v prvom a druhom verši sú nápoveďou paralelných slov v treťom a štvrtom verši.

Dňa 10. 1. 1962 referoval J. Horecký o pokuse rumunských lingvistov využiť pre výklad fonologického systému a najmä možnosti spájania foném teóriu grafov. Po referáte O. Kajanovej (7. 2. 1962) sa diskutovalo o českom frekvenčnom slovníku a o predpokladoch pre prácu na frekvenčnom slovníku slovenčiny.

K. Buzassyová (14. 3. 1962) rozviedla základné požiadavky pre štatistický výskum textov (podľa state R. M. Frumkinovej v knihe *O točnych metodach issledovanija jazyka)* a V. Budovičová (11. 4. 1962) upozornila na štatistické metódy P. Guirauda.

J. Horecký (16. 5. 1962) upozornil na základné myšlienky S. K. Šaumiana o vzťahu medzi kybernetikou a jazykovedou (porov. J. Horecký, *Vzťah medzi kybernetikou a jazykovedou,* SR 27, 1962, 263—269). Na poslednom seminári referoval I. Kothaj o problematike strojového prekladu podľa state I. A. Meľčuka (v knihe *O točnych metodach*).

Ako vidieť, na seminároch pracovnej skupiny pre aplikovanú lingvistiku sa venovala pozornosť prevažne metódam kvantitatívneho výskumu. Je to v zhode so všeobecnou orientáciou bratislavského strediska matematickej jazykovedy na algebrické metódy. Hoci o semináre bol veľký záujem (priemerne 20 účastníkov), predsa sa ukázalo, že bez referátov o konkrétnych vlastných prácach ťažko preniknúť do matematických metód pri skúmaní jazyka. Preto sa v šk. r. 1962/63 venuje sústredená pozornosť štúdiu. V rámci Ľudovej univerzity prebieha dvojsemestrový kurz Štatistické metódy v jazykovede (vyše 50 prihlásených jazykovedcov z pracovísk SAV i Filozofickej fakulty UK) a pri ROH SAV kurz Počet pravdepodobnosti a teória informácie za účasti vyše 20 pracovníkov rozličných ústavov SAV.

Dňom 1. júla 1962 bolo v Ústave slovenského jazyka zriadené oddelenie matematickej jazykovedy a fonetiky s troma pracovníkmi (K. Buzassyová, L. Dvonč, J. Horecký). Úlohou tohto oddelenia je predovšetkým kvantitatívny výskum slovnej zásoby, gramatickej stavby i fonologického systému slovenčiny. Okrem toho sa budú skúmať matematicko-logické modely slovenčiny i možnosti automatickej dokumentácie a použitia informačných jazykov. Podľa kádrových možností sa bude spracúvať i algoritmus slovenčiny pre strojový preklad. Pri kvantitatívnom výskume sa budú používať mechanizačné prostriedky, najmä stroje na dierne štítky a samočinné počítače.

J. Horecký

ROZLIČNOSTI

Rusať sa. — Vydávanie klasikov je zaiste náročná práca. Vyžaduje veľa odborných znalostí. No pre dôležitosť diel našich klasikov treba venovať každému novému vydaniu mimoriadnu pozornosť. Žiaľ, nie je to vždy tak. Napríklad už by veru nemali byť v novovydávaných textoch našich klasikov také chyby, aké sú povedzme v 12. zväzku z diela Martina Kukučína (SVKL, Bratislava 1962). Na str. 108 tohto zväzku čítame *Uspokojili ich iste najväčšmi, že v tento dôležitý okamih sú nie osamelé ako siroty* miesto *Uspokojilo ich iste najväčšmi...* (lebo je tu rozdiel vo vetnom type). Podobne na str. 448 čítame vetu *Ukázal nám pílu dlhú, jedno-dva metre* miesto *Ukázal nám pílu, dlhú jedno dva metre* (lebo slovo *jedno* je tu nie číslovka, lež častica s významom približnosti; nehovoriac o chybnej interpunkcii). Chyby tohto druhu hlboko zasahujú do textu. No predsa možno o nich povedať, že by pri väčšej pozornosti nemuseli byť. Pravda, trochu ináč je to s chybami, ktoré sa dajú odstrániť len kritickým rozborom textu. Poukážeme len na jeden typický prípad tohto druhu.

Na str. 49—50 čítame toto súvetie: *Tak ti ukáže pán majster svoje kože, čo predáva na výkladnom jarmoku, že tiež urobí do nich taký zárez, aby si videl vlastným okom, či sú vyrobené podľa pravidiel cechu a či len tak očistom, či vydržia, alebo sa počnú rušať z krajov, akoby boli zo zrebí.*

Toto súvetie nedáva dobrý zmysel; prekáža tu sloveso *rušať sa,* ktoré má význam pohybu a zväčša sa používa ako nezvratné. Podľa našej mienky malo by tu byť sloveso *rusať sa.* Pravda, aj v prvom knižnom vydaní tohto textu čítame na str. 55 *rušať sa* (Črty z ciest, Prechádzka po Patagonii, časť prvá, T. Sv. Martin 1922) a stav v Kukučínovom rukopise nepoznáme. Ale je pravdepodobné, že Kukučín napísal *rusať sa.*

Sloveso *rusať sa* je známe v oravských nárečiach, a preto nie div, že ho používajú spisovatelia pochádzajúci z Oravy. Aj Hviezdoslav. Ide o staré sloveso domáceho pôvodu. Podľa etymologického výkladu prof. V. Machka je to *s*-ové intenzívum: **rup-s-ati* > *rusati* > *rusať* s terminologickým významom tkáčskym ‚strapkať'. Predponové sloveso *obrusať* je základom bežného podstatného mena *obrus* (= kus plátna s vystrapkanými okrajmi).

Sloveso *rusať,* resp. *rusať sa* treba hodnotiť aj dnes ako krajové slovo, ktoré však má svoje pevné miesto medzi prostriedkami umeleckého vyjadrovania.

Zdá sa, že v novom vydaní Kukučínovho cestopisu Prechádzka po Patagónii malo sa uvedené miesto upraviť *(alebo sa počnú rusať z krajov),* lebo túto úpravu si žiada celkový zmysel textu. Túto úpravu bolo treba urobiť už aj preto, že Kukučín má v svojom diele celý rad takých oravizmov, ako je sloveso *rusať,* resp. *rusať sa.*

J. Ružička

ODPOVEDE NA LISTY

Mars — Marťan — marťanský. — I. T. z Trebišova: „Prečo je v prídavnom mene marťanský spoluhláska ť, a nie s, keď predsa názov planéty je Mars?"

Odpoveď: Jednotlivé planéty našej slnečnej sústavy sú pomenované podľa mien starorímskych bohov, napr. *Jupiter, Venuša, Mars, Neptún* atď. V latinčine sa meno *Mars* skloňuje takto: *Mars,* gen. sg. *Martis;* v ďalších pádoch sa vždy zachováva kmeň končiaci sa na spoluhlásku *t (Mart-).* Takýto rozdiel medzi nom. sg. a ostatnými pádmi je v latinčine (podobne aj v gréčtine) bežný, preto sa v latinských slovníkoch musí vždy uvádzať tvar nom. sg. a aj tvar gen. sg., ktorý je takto východiskom pre ostatné tvary. Tento rozdiel kmeňov sa v spisovnej slovenčine dodnes zachováva pri skloňovaní niektorých gréckych a latinských mien, napr. *Paris — Parida, Cicero — Ciceróna, Nero — Neróna, Xenofón — Xenofonta, Anakreón — Anakreonta* (uvádzajú *Pravidlá slovenského pravopisu,* Bratislava 1962, 84). Od kmeňa *Mart-* sa odvodzuje obyvateľské podstatné meno *Marťan* (podobne ako napr. *Hont — Honťan, Egypt — Egypťan, Tibet — Tibeťan, Svit — Sviťan, Sparta — Sparťan, Trident — Tridenťan*) a od neho prídavné meno *marťanský.*

Poznamenávame, že podstatné meno *Mars* ako označenie planéty nadobudlo už zreteľne slovenské skloňovanie, takže tu sa nestrieda spoluhláska *s* so spoluhláskou *t.* Pritom sa toto slovo skloňuje ako neživotné podstatné meno, pretože sa ním označuje neživá vec (rovnako sa skloňujú aj ostatné názvy planét mužského rodu), t. j. gen. sg. *z Marsu,* dat. sg. *k Marsu,* akuz. sg. *na Mars,* lok. sg. *na Marse,* inštr. sg. *za Marsom.*

L. Dvonč

Štadión SNP. — Ž. T. z Banskej Bystrice: „Má sa písať Štadión SNP v Banskej Bystrici alebo štadión SNP v Banskej Bystrici?"

Odpoveď: Názov *Štadión SNP (Štadión Slovenského národného povstania) v Banskej Bystrici* je vlastným menom. Že tu ide o vlastné meno, ukazuje nielen bližšie určenie miestnym názvom, kde sa štadión nachádza *(Banská Bystrica),* ale aj pomenovanie *Slovenské národné povstanie,* ktoré je v tomto vlastnom mene prívlastkom podstatného mena *štadión.* Ide o rovnaký prípad ako napr. *Tlačiarne Slovenského národného povstania* (v Martine), *Závody Slovenského národného povstania* (v Žiari nad Hronom). Tieto vlastné mená píšeme s veľkým začiatočným písmenom aj vtedy, keď niet pri nich určenia miesta: *Štadión Slovenského národného povstania, Tlačiarne Slovenského národného povstania, Závody Slovenského národného povstania.*

Názov *Štadión SNP* ako vlastné meno patrí medzi zemepisné vlastné mená a v ich rámci medzi názvy ľudských sídiel (osád, miest), ich častí, ulíc, námestí, nábreží, záhrad, cintorínov, mostov, ciest, v ý z n a č n ý c h s t a v i e b a miest, častí chotárov, polí ap. (podľa vymedzenia *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1953, resp. 1957 alebo 1962).

L. Dvonč

P. J. Šafárik

DEJINY SLOVENSKÉHO JAZYKA A LITERATÚRY VŠETKÝCH NÁREČÍ

Ide o slovenský preklad diela P. J. Šafárika — nášho významného predstaviteľa v slavistike. — Kniha vyšla r. 1862 po nemecky. Šafárik v ňom na základe hlbokého štúdia dôležitých prameňov podáva hlavné historické údaje o vývine slovanských národov od ich príchodu do európskych sídlisk až do začiatku 19. storočia. Na pozadí historického vývinu analyzujú sa dejiny jazyka a literatúry slovanských národov.

VSAV 1963, str. 608, plán. cena Kčs 61,—.

Jakub Jakobeus

VÝBER Z DIELA

Vo výbere z diela J. Jakobeusa, ktorý patrí tak do českej, ako aj do slovenskej literatúry, ukazuje sa ideový a umelecký vývin našej humanistickej literatúry, najmä poézie v 17. storočí. J. Jakobeus svojím dielom významne dokumentuje československé literárne vzťahy v minulosti. Okrem monografie publikácia obsahuje starostlivo preložený výber veršov i prózy z Jakobeusovho diela, kritický komentár a vecné vysvetlivky. Text dopĺňajú obrázky a perokresby.

VSAV 1963, str. 424, Kčs 24,40.

VZÁJOMNÉ LISTY J. VLČKA A J. ŠKULTÉTYHO

Korešpondencia medzi J. Vlčkom a J. Škultétym — bezprostrednými tvorcami našej literárnej histórie — je neodmysliteľným príspevkom pre poznanie vzájomných vzťahov medzi českým a slovenským národom koncom minulého storočia v tridsiatych rokoch nášho storočia. Dozvedáme sa z nej o boji za pozitivizmus vo vede, najmä v jazykovede. Skvelé a *pútavé* Vlčkove úvahy dopĺňa Škultéty výstižnými charakteristikami osôb a udalostí zo spoločenského a súkromného života popredných verejných dejateľov. V rozsiahlom poznámkovom aparáte dostáva čitateľ malú encyklopédiu slovenského literárneho realizmu vo vzťahoch k českému kultúrnemu životu, doplnenú o ozvenu slovenských literárnych udalostí vo svete.

VSAV 1963, str. 432, viaz. Kčs 29,50.

VEĽKÝ RUSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK

Na knižný trh sa práve dostáva II. diel Veľkého rusko-slovenského slovníka. Je pokračovaním I. dielu plánovaného 5-zväzkového rusko-slovenského prekladového slovníka; I. diel vyšiel r. 1960. Cieľom tohto slovníka je zachytiť čo najúplnejšie slovnú zásobu ruštiny a konfrontovať ju so slovnou zásobou slovenčiny. Obsahuje slová z rozličných štylistických vrstiev a oblastí ľudskej činnosti. Jadro slovnej zásoby tvorí slovná zásoba súčasnej spisovnej ruštiny. Zo zastaraných alebo nárečových slov sa uvádzajú len tie, ktoré sú potrebné pre porozumenie ruskej beletrie. Slovník zachytáva terminológiu z verejnopolitického života, socialistického hospodárstva, plánovania, terminológiu baníckú, strojársku, staviteľskú, hydrologickú, botanickú, zoologickú, lekársku, vojenskú, športovú a i. Celkove je zastúpených vyše 70 rozličných odborov.

Slovník je vypracovaný na základe najnovšej lexikografickej teórie a spĺňa všetky požiadavky, aké sa kladú na slovník tohto typu. Pri spracovaní slovníka autori vychádzali z bohatej vlastnej excerpcie ruských a sovietskych diel a opierali sa o najnovšie ruské výkladové slovníky — Slovník ruského jazyka a Slovník súčasného ruského spisovného jazyka, vydaný Akadémiou vied SSSR.

Ako dvojjazyčný prekladový slovník konfrontuje slovnú zásobu dvoch jazykov. Vychádza z ruštiny, každé slovo sa štylisticky hodnotí, určuje sa jeho významová štruktúra, uvádzajú sa voľné a ustálené slovné spojenia.

Veľký rusko-slovenský slovník poslúži ako pomôcka všetkým, ktorí čítajú ruskú a sovietsku literatúru, všetkým, ktorí študujú sovietske odborné knihy a časopisy. V prvom rade však vďačne siahnu po ňom tí, ktorí prekladajú z ruštiny a študujú na vysokých školách.

VSAV 1963, str. 848, cena viaz Kčs 39,50.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 28, 1963, číslo 3

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redaktor časopisu: Andrej Keder

Vychádza šesťkrát za rok

Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače, Praha 1, Jindřišská ul. 14.

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-06*31145

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963

Kčs 4,—